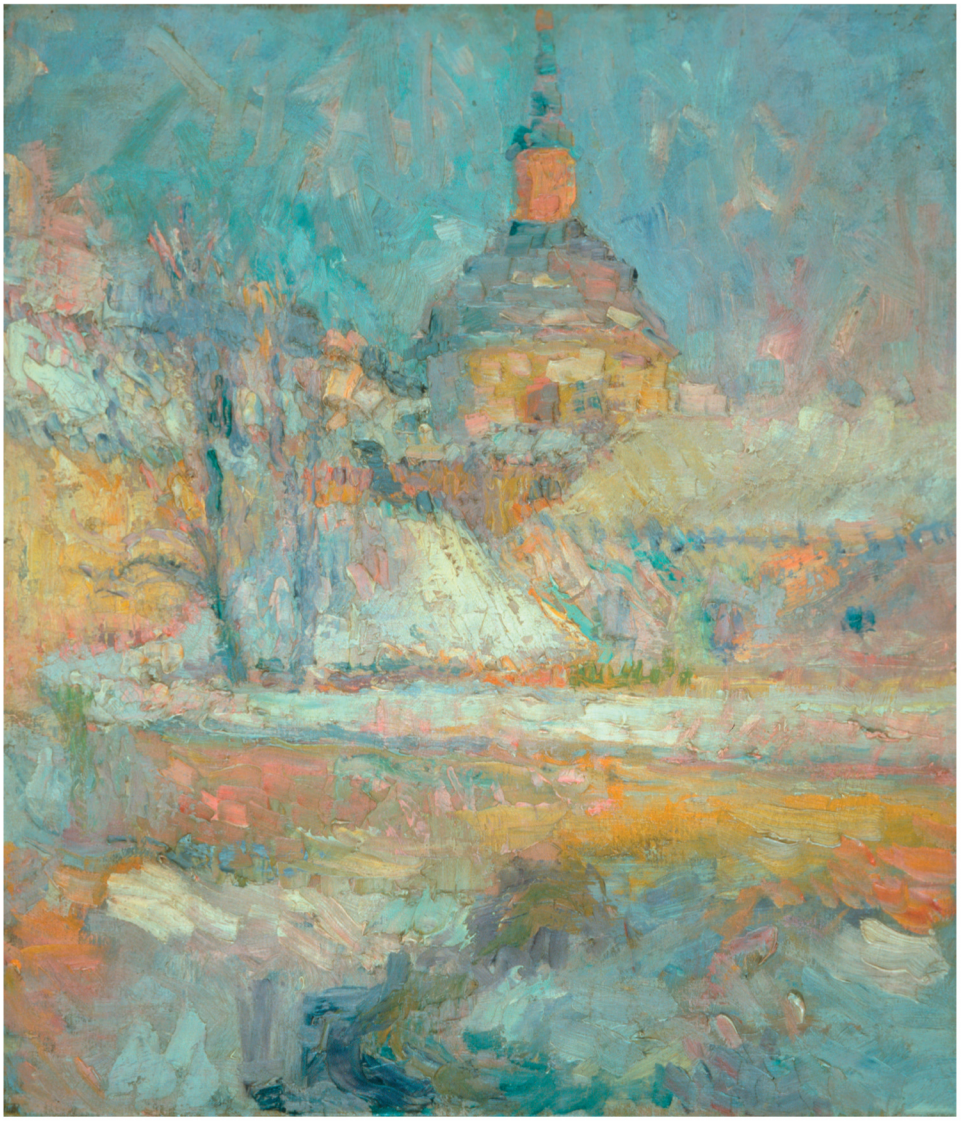
ZVON

1 • 2019

NAJSTAREJŠA SLOVENSKA REVIJA ZA LITERATURO, KULTURO IN DRUŽBO

UVODNI ESEJ • Igor Grdina: Ob stoletnici slovenske univerze v Ljubljani
POEZIJA IN PROZA • Milica Sturm • Klemen Jelinčič Boeta • Andrej Capuder • Mateja Rihter
Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE • Pritrditi življenju
POGOVOR • Matija Remše
PORTRET • Rihard Jakopič
IN MEMORIAM • Milena Šoukal • Tinca Stegovec • Primož Ramovš
IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE • H krstu, na poroko in pogreb na smučeh
SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA • Utrip pregovorov na Goriškem in v Slovenski Istri
MUZIKOLOGIJA • Tempora mutantur
ESEJ • Renato Podbersič ml. • Andrej Rahten • Edvard Kovač
PREDBRANJE • Samospoznanje • Barbara Celjska

UVODNI ESEJ
3 Igor Grdina: **Ob stoletnici slovenske univerze v Ljubljani**

POEZIJA
6 Milica Sturm: **Utrinki**
10 Klemen Jelinčič Boeta: **Pesmi**
14 Andrej Capuder: **Duhovni soneti**

PROZA
20 Mateja Rihter: **Tolažba za ob pol dveh**

Z MOHORJEVE KNJIŽNE POLICE
25 Matija Remše: **Pritrditi življenju**

POGOVOR
29 Matija Remše: **Vedno sem jasno pokazal, kdo sem**

PORTRET
39 Damir Globočnik: **Rihard Jakopič (1869–1943)**

IN MEMORIAM
41 Marjeta Žebovec: **Milena Šoukal (1922–2018)**
43 Milček Komelj: **Tinca Stegovec (1927–2019)**
47 Matjaž Barbo in Edvard Kovač: **Primož Ramovš (1921–1999)**

IZ SLOVENSKE KULTURNE DEDIŠČINE
49 Janez Bogataj: **H krstu, na poroko in pogreb na smučeh**

SLOVENSKI PREGOVORI, REKI IN REKLA
51 **Renato Podbersič st.: Utrip pregovorov na Goriškem in v Slovenski Istri**

MUZIKOLOGIJA
55 Primož Kuret: **Tempora mutantur**

ESEJ
58 Renato Podbersič ml.: **Lado Piščanc, duhovnik, pesnik in mučenec**
63 Andrej Rahten: **»Pridite s takšnim predlogom spet čez sto let!«**
70 Edvard Kovač: **Razodetje nežnosti**

PREDBRANJE
76 Nikolaj Berdjajev: **Samospoznanje**
80 Daniela Dvořáková: **Barbara Celjska. Črna kraljica**

KNJIŽNE OCENE
84 Maja Melinc Mlekuž / Andrej Arko: **Odkrušek**
85 Matija Ogrin / Milan Komar: **Svoboda in velikodušnost**
84 Manja Žugman / Smiljan Trobiš: **Prelivi slik, besed in oblik**

KULTURNI ODMEVI
87 Tadeja Petrovčič Jerina: **Dom starejših je tudi dom kulture**

ZVON | Najstarejša slovenska revija za literaturo, kulturo in družbo

2019, ŠTEVILKA 1, LETNIK XXII

UREDNICA
Cvetka Rezar

ODGOVORNA UREDNICA
dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠKI ODBOR
Andrej Arko
mag. Hanzi Filipič
Mateja Gomboc
dr. Edvard Kovač
dr. Aleš Maver
dr. Matija Ogrin
dr. Renato Podbersič ml.
Matija Remše

OBLIKOVANJE
Lidija Murenc

LEKTORIRANJE
Cvetka Rezar

IZDALA IN ZALOŽILA
Društvo Mohorjeva družba in Celjska Mohorjeva družba d. o. o.

ZA ZALOŽBO
predsednik Jože Planinšek CM in ravnateljica dr. Tanja Ozvatič

UREDNIŠTVO
Nazorjeva ul. 1, 1000 Ljubljana
T 01 244 36 70
Zvon@celjska-mohorjeva.si

MARKETING
Simon Ozvatič
simon@celjska-mohorjeva.si

NAROČNIŠKA SLUŽBA
Lidija Koštomaj
info@celjska-mohorjeva.si
T 03 426 48 00

TISK
Dravski tisk, Maribor

NAKLADA
600 izvodov

CENA
Posamezna številka
5,40 EUR
Letna naročnina
27 EUR
Letna naročnina za tujino
45 EUR

Izid te revije je sofinancirala Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

www.mohorjeva.org

NA NASLOVNICI
Rihard Jakopič, *Križanke*, 1909, olje na platnu, 60 x 32,5 cm, sign. ni, Mestni muzej Ljubljana (MGML) (510:LJU;0019688); foto: Dokumentacija MGML

ISSN 1408-645X

Cvetka Rezar,
urednica pri Celjski Mohorjevi družbi

Ko smo zaprli vrata evropskega leta kulturne dediščine in spustili zastor Cankarjevega leta, je pred nami nevarnost, da bi hitro pozabili na številne projekte, ki smo jih uresničevali ali pa samo zagnano načrtovali za ohranjanje kulturne dediščine, in na pomenljive misli iz Cankarjevega bogatega opusa, ki so nas navdihovale in smo o njih razmišljali, predvsem pa ugotavljali, kako so po sto letih še vedno aktualne. V *Zvonu* želimo obe temeljni prizadevanji poglabljati, ohranjati in nadaljevati tudi z novim letnikom. V mesecu kulture je pred nami najprej skrb za slovensko literaturo. Ob tem dajemo prostor sodobnim literarnim ustvarjalcem (Sturm, Jelinčič Boeta, Rihter), ohranjamo pa tudi spomin na tiste, ki so slovensko literaturo bogatili v preteklosti (Capuder, Šoukal, Piščanc). Ob bogati Mohorjevi knjižni tradiciji, ki je že več kot 167 let zvesta posredovalka klene slovenske umetnostne besede med bralce, v tej številki predstavljamo njenega nekdanjega urednika, ki je skoraj tri desetletja vzpostavljal most med avtorjem in njegovo knjižno izdajo pri Mohorjevi, zdaj pa nam v vsakem *Zvonu* obuja spomine na nekdanje mohorjevke. Po drugi strani se v *Zvonu* odzivamo na aktualno kulturno in družbeno dogajanje. V prvi številki med drugim odpiramo eno letošnjih osrednjih tem – spomin na stoletnico nastanka slovenske univerze v Ljubljani.

Nov letnik *Zvona* prinaša tudi nekaj vsebinskih novosti in svežine. Z nekoliko drugačnega pogleda bomo predstavili slovensko kulturno dediščino, tokrat še na zimskih smučeh, in pobrskali po zakladnici slovenskih pregovorov, rekov in rekel, najprej z Goriškega in Slovenske Istre. Spomnili pa se bomo tudi tega, kaj so nam v umetnosti zapustili pred stopetdesetimi leti rojeni Rihard Jakopič, pred dvajsetimi leti umrli skladatelj Primož Ramovš in nedavno preminula slikarka Tinca Stegovec.

S hitrim spreminjanjem časov ne smemo dopustiti, da bi zbledel spomin na velike može in žene slovenske umetnosti in da bi pozabili na vzgojo za razumevanje in poustvarjanje njihovih del v vseh generacijah, še manj pa smemo dopustiti, da bi izgubili občutek za prepoznavanje njene lepote in navdihnjenosti ali postali celo nesposobni za ustvarjanje pristne umetnosti v sodobnosti v vseh njenih odtenkih in zvrsteh, k čemer nas mesec kulture po zgledu njene prefinjene uresničitve v Pesnikovi pesniški ubeseditvi vztrajno vabi.

Ddr. Igor Grdina

Ob stoletnici slovenske univerze v Ljubljani

Šestindvajsetega junija 1919 je Danilo Majaron, predsednik ljubljanske Vseučiliške komisije, v spremstvu treh slovenskih poslancev v Začasnem narodnem predstavništvu Kraljestva SHS v Beogradu obiskal prvega jugoslovanskega prosvetnega ministra Ljubomirja Davidovića. Sestanek ni bil predolg, razveselil pa je vse udeležence. Možje, ki so se zbrali pri uglednem liberalnem ministru, so se dogovorili, da bo ta parlamentu v najkrajšem času predlagal sprejem zakona o ljubljanski univerzi. Da se ne bi kaj zapletlo, bo njegovo besedilo kratko in enostavno: nova visokošolska ustanova se bo upravljala enako kot tista, ki je že obstajala v Beogradu, le da bo teologija imela status fakultete in ne zgolj akademije, medicina pa bo začasno obsegala samo prva dva letnika.

Tridesetega junija 1919 je ministrski svet v Beogradu po predhodno izdanem pooblastilu regenta Aleksandra na Davidovićev predlog sklenil poslati začasnemu parlamentu predlog Zakona o Univerzi Kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev v Ljubljani. Narodno predstavništvo je potem delalo izjemno učinkovito. Devetega julija je odbor poslancev, ki je bil oblikovan za to, da predloži zastopnikom ljudstva zakon o ljubljanski univerzi, že izbral poročevalca – poslanca Antona Sušnika iz vrst Slovenske ljudske stranke. Ta je še istega popoldneva nagovoril parlamentarce in jih prepričal, da po hitrem postopku sprejmejo vladni predlog. Proti ljubljanski univerzi je bil en sam poslanec.

Sušnik je potem v obširnejšem govoru poudaril veliko vlogo posameznih Slovencev v znanosti. Prav tako je orisal zgodovino visokega šolstva v Ljubljani. Omenil je ob koncu 16. stoletja ustanovljeni jezuitski kolegij ter njegove laicizirane naslednike, napoleonsko univerzo v času kratkožive Ilirije ter poznejše napore za oblikovanje slovenskih fakultet oziroma kateder. Katoliški parlamentarec je sodil, da bo novo visokošolsko središče pomembno za državo, saj bo izšolalo strokovnjake, ki so potrebni vsaki skupnosti za učinkovito delovanje v modernem svetu. Socialdemokratski poslanec Dragotin Lončar je Sušnika podprl ter se zahvalil ministru Davidoviću za učinkovito ukrepanje. Za njim je nastopil liberalec Dinko Puc; nasprotoval je slovenskosti ljubljanske univerze in vehementno zagovarjal njeno jugoslovansko unitaristično usmerjenost. To pa je bil tudi edini čisto politični poudarek v debati. 152 poslancev je potem soglasno podprlo tako zakon v celoti kot njegove posamezne člene. Začasno narodno predstavništvo je bilo le redko tako enotno.

Šestnajstega julija je sledilo še zadnje branje zakona o ljubljanski univerzi. Zanj je tedaj glasovalo vseh 153 navzočih poslancev. Naslednjega dne je minister Davidović brzojavno obvestil poverjenika za uk in bogočastje v ljubljanski deželni vladi Karla Verstovška o izidu glasovanja ter mu prisrčno čestital.

Regent Aleksander je zakon podpisal 23. julija. Zaradi zamenjave vlade je bilo njegovo besedilo objavljeno šele mesec dni kasneje.

Enaintridesetega avgusta 1919 je regent Aleksander imenoval prve profesorje: tri na teološki (Aleš in Franc Ušeničnik, Ivan Zore), štiri na pravni (Ivan Žolger, Leonid Pitamic, Bogumil Vošnjak, Ivan Žmavc), štiri na filozofski (Josip Plemelj, Rajko Nahtigal, Fran Ramovš, Ivan Prijatelj), štiri na tehniški (Milan Vidmar, Rihard Zupančič, Karel Hinterlechner, Maks Samec) in tri na medicinski fakulteti (Albert Botteri, Alfred Šerko, Janez Plečnik). Neutrudna Vseučiliška komisija, ki je bila ustanovljena na pobudo Mihajla Rostoharja, prvič pa se je sestala že 5. decembra 1918, je nehala delati 20. septembra 1919. Dva dni prej se je prvič sestal univerzitetni senat, ki si je izvolil upravo. Z 9. oktobrom je bil datiran poziv za vpis v zimski semester 1919/20. Ker so bili profesorji pravne fakultete v Parizu na mirovni konferenci, se nanjo še ni bilo mogoče inskribirati.

Za prvega rektorja je bil 12. novembra izvoljen matematik Josip Plemelj, ki nad ustanovo, ki mu je zaupala svojo najvišjo funkcijo, v začetku ni bil navdušen, saj je menil, da je Ljubljana premajhno središče za uspešen razvoj visokega šolstva. Kljub temu pa je predano služil univerzi, ki si je s pomočjo predsednika deželne vlade Janka Brejca in poverjenika Verstovška zagotovila prostore v Deželnem dvorcu, na Srednji tehniški šoli, v Alojzijevišču in Semenišču ter na Prosekturi. Za priprave na oblikovanje novega visokošolskega središča je bilo predvidenih milijon (jugo)kron, za njegovo delovanje v prvem letu pa štirikrat večja vsota. To je bilo zelo malo, saj je bilo treba oblikovati seminarske knjižnice in zagotoviti štipendije. Univerzo so zato podprli požrtvovalni posamezniki (Ivan Hribar, Pavel Turner, že prej Franc Munda) in organizacije (ustanova filantropskega jeklarskega magnata Andrewa Carnegieja).

Tretjega decembra 1919, ob obletnici Prešernovega rojstva, je imel Fran Ramovš prvo predavanje na ljubljanski univerzi, na katero se je medtem vpisalo okoli devetsto študentov. Od začetka leta 1920 so se v domovino iz Pariza polagoma vračali pravniki, kar je tudi juridični fakulteti omogočilo začetek delovanja.

Večina profesorjev je bila domačih. Več Slovencev je poprej predavalo na univerzah zahodne polovice Avstro-Ogrske in v Zagrebu, pri čemer je hrvaška metropola veljala za tuje visokošolsko središče, saj je bila zavezana drugačnemu pravnemu redu kot večina slovenskih pokrajin. Močno okrepitev so predstavljali ruski begunski intelektualci, ki so se v Kraljestvo oziroma Kraljevino SHS zatekli pred boljševiško tiranijo. V Ljubljano so prišli ugledni intelektualci, ki so bili prej ponos kijevske univerze svetega Vladimirja. Med njimi je bil celo njen poslednji avtonomno delujoči rektor, pravnik in socialni filozof Jevgenij Spektorski. V slovenski metropoli si je našel zavetje tudi ekonomski teoretik Aleksander Bilimovič, ki je bil v ruski državljanski vojni viden predstavnik belega gibanja. V provizorični vladi generala Antona Denikina je skrbel za kmetijstvo.

Univerza v Ljubljani je nastala v času, ko so Slovenci skupno nacionalno državo s Hrvati in Srbi še lahko ocenjevali kot relativno dobro rešitev. Nova politična skupnost je uresničila njihovo davno željo po oblikovanju samostojnega visokošolskega središča na domačih tleh. Poleg tega je vojska Kraljestva

SHS junija 1919 prišla v Celovec in na Gosposvetsko polje, demarkacijska linija na severu pa je – razen na območju Ziljske doline – vsaj nekaj časa potekala po etnični meji. Položaj na zahodu sicer ni bil spodbuden, vendar se je ob nastopu zmerne vlade Francesca Saveria Nittija, ki je zamenjala ministrsko ekipo bojevitega Vittoria Emanuela Orlanda, nekoliko izboljšal. Uradni Rim je postal spravljivejši do svoje sosede na vzhodni jadranski obali – zaradi česar so glavno besedo pri italijanski ekspanziji dobili d'Annunzievi »legionarji«. Univerza v Ljubljani je v takšni konstelaciji političnih silnic menila, da lahko tudi sama poseže v reševanje mejnega vprašanja in je januarja 1920 brzojavno poslala svoj memorandum o njem vrhovnemu svetu mirovne konference v Parizu. A do sporazuma z Nittijevo vlado potem le ni prišlo. Ko se je sredi junija 1920 v večnem mestu v sedlo oblasti zavihtel peti kabinet Giovannija Giolittija, so se razmere hitro zaostrile. Začela se je tlakovati pot do podpisa rapalske pogodbe, ki je bila za Slovence še bolj neugodna od določil londonskega pakta iz leta 1915.

Ko so medeni meseci skupne srbsko-hrvaško-slovenske države, ki poprej še nikoli ni obstajala in si jo je vsakdo lahko predstavljal po svoje, minili, se je tudi za ljubljansko univerzo začel trd preživetveni boj. Rektorji so se sicer menjavali po turnusu, tako da so do najvišjega položaja prišli profesorji vseh fakultet, toda med učnimi močmi so se sčasoma razvnele politične strasti. Bogumil Vošnjak, ki je raje postal narodni poslanec kot akademski učitelj, je obtoževal za slovensko avtonomijo zavzete znanstvenike zaudarjanja po avstrijskem duhu. Medievalist Ljudmil Hauptmann je srdito udarjal po katoličanih; v javnosti se je postavljal celo s tem, da je negativno ocenil vlogo svojega vernega kolega Josipa Mala za docenturo. Peti rektor ljubljanske univerze France Kidrič se je hvalil z jugoslovanstvom ustanove, ki ji je načeloval. Toda njegov veliki vrstnik Fran Ramovš je tedaj že izdajal temeljna dela o samosvojem slovenskem jezikovnem razvoju. Kot rektor se je pozneje tudi goreče zavzemal za oblikovanje nacionalne akademije znanosti in umetnosti. S podporo narodnega voditelja Antona Korošca je bila ta pozneje tudi zares ustanovljena.

Ljubljanska univerza, med katere profesorji so v njenem prvem desetletju uživali največji sloves elektrotehnik Milan Vidmar, arhitekt Jože Plečnik, jezikoslovec Fran Ramovš ter teolog in filozof Aleš Ušeničnik, se je morala vseskozi boriti za obstoj. Nazadnje je v uri svoje največje stiske privzela ime kralja Aleksandra, zaradi česar je ministri, ki so ji hoteli odvzeti posamezne fakultete, niso mogli okrniti. Vsem težavam in predsodkom navkljub je ljubljanska univerza do druge svetovne vojne postala žarišče slovenske misli za svet. Zaradi uspešnega zavzemanja katoliških politikov v Beogradu za gradnjo Narodne in univerzitetne knjižnice je ta postala stvarnost, študij medicine pa se je razširil še na 3. letnik.

Najtežji časi so za ljubljansko univerzo prišli potem, ko je že pognala čvrste korenine. Med okupacijo so bila na njej onemogočena redna predavanja, komunistične oblasti pa so nato spodkopale njen humboldtovski temelj, ki je najbolj ustrezal idealu celovite vednosti o človeku in svetu. Z izključitvijo teološke fakultete in (začasno) izločitvijo tehnike in medicine je univerza izgubila vseobsežnost. Seveda pa tudi avtonomijo, ki je bila že v srednjem veku šteta za pogoj uspešnega intelektualnega dela.

Milica Sturm

Utrinki

Upanje

Sanjala je blage sanje:
prišel bo dan,
ko bo odrasla, močna,
nič več dekletce,
ki v solzah se topi,
da bi ljudje spoznali,
da še živi, še diha
v brezdušni tej zmrzali.

Le rada bi vesele pesmi pela.

Nasvet

Življenje nas uči
spodbujati ljubezen tam,
kjer ni prihodnosti
in kjer b o l i.
Ljubezen blagoslov dajati je,
kadar srce plačila ne nadeja se.

Vrnitev na očetov dom
(Spomini vstajajo)

Davnega dne je stric Franc
pred postajo železne ceste
s konjsko vprego pričakal nas.
Oče, mati, brat moj in jaz
prvič po koncu vojne na Kras
prišli smo očetov nekdanji dom obiskat.

Minila so leta,
vse preredko do zdaj
pot me vodila
v njegov rodni je kraj.
Zdaj pa mi duša odločno veli,
da poslej več izgovorov ni.

Nekdaj s kamenjem posejana,
dandanes gladko tlakovana
se ozka cesta mimo cerkve na gričku
prek hriba mogočnih dreves
v kraško dolinico vije.
Tam sredi kamnite vasi
pred lipo cvetočo
vsa v soncu nekdanja očetova
rojstna se hiša blešči.

Mimka, soseda, najljubša mladostna družica,
priteče v objem.
Sledi dolg klepet,
ves v solze odet,
slovo in moja obljuba,
da kmalu se vidiva spet.

Čas teče pa kakor za stavo.
Spet pot me popelje k cerkvi domači.
Na kraju v cvetočem zelenju,
v zavetju svečk plamenečih
že dedkov in babic
ter mnogih poznanih sosedov
poslednji je dom.

Tu čas se ustavi.
Tiha molitev.
Križ na grobovih sorodnikov.

Pomirjena sem odšla
nazaj med vrvež sveta.

Klemen Jelinčič Boeta

Feniks

Življenje je v zrnih,
zraku med njimi, ko sestavljajo pesek,
iz katerega ti peresa rasejo oranžno,
ko mišice na hrbtu trzajo in se krčijo,
vlečejo zemljo iz tal,
povezujejo hrbet s sokom planeta,
da se roke lahko dvignejo
in krila tok v tvoji krvi premaknejo,
se zvrtinčijo v vročem zraku
in dol na pesek pogledajo,
štiri strani neba,
preden tvoj dih v nov krog elementov,
iz katerih je Feniks narejen, vstopi.

Dotik

Dotik, samo enega si človek želi,
šepet, da čuti zrak na koži ušesa
se počasi širiti čez tkivo,
notranje odmeve, ki utripajo čez telo,
da se nasloni v toplo
bližnjega prsta na ušesnem mešičku.

V ognju

V ognju je njuna zveza zrasla
globoko v Hadu
z Evridiko in Orfejem,
ki sta oba živa izstopila,
da vzklijeta čez skale,
stopljeno magmo, ki bruha čez maske,
topi površino,
tekočo kot notranji svet,
ki sta ga njuni duši iz lukenj teme povrnili
na luč, ki ga je ustvarila,
očistila v kristalih,
fraktal za fraktalom v združenem polju
melodij, ki jih je njuno srce ta čas pelo.

Prinesi drevo

Prinesi drevo,
veje pokaži,
ki rastejo iz tvojih besed,
ko posajava najino seme poleg starih gora,
najino gnezdo, izklesano iz divjine,
ki jo nosiva znotraj,
da je očiščena z žarkom,
ki ga mojim listom nosiš,
ko gre Luna jezdit s peščinami.
Drevo mi prinesi,
pokaži mi veje v najini oazi.

Andrej Capuder

Duhovni soneti

1.

Vse, kar počenjam, je obliž na rano,
bolj ko jo celim, lažje se mi vname;
ne vem, kaj je v resnici dobro zame,
ko premetavam zemljo prekopano.

V skrivnosti iščem si obličje znano,
odlagam, kar je v meni stare krame,
hitim, da bi odplačal čas omame
za vrsto let, ki gledajo za mano.

Kako naj sebe gledam po zaslugi,
v dokaz, da se živeti možu splača,
in ravno črto vlečem si v vijugi?

Kje naj postavim se na tla domača,
vrtavka jaz, kot so vrtavke drugi,
ki bič strasti podi nas in obrača?

7.

Bežati od telesnega dotika
je umrljivemu največja sreča,
potem ko truplo je postalo ječa
in stara pratika ga več ne mika.

Za ta namig ni treba po zdravnika,
dovolj bo, če gori le ena sveča,
na tihem, ko ti stiska je največja,
poslovi se brez vika in brez krika.

Glej, na obzorju sveti čista proga,
na njo pritiska temni zrak večera,
pred njim beži vsa tenka in uboga.

Zatonu sonca svet se ne upira,
drugje poišče si središče kroga
in novo luč, ki v stari zdaj umira.

36.

Prijatelj, kdaj odpade tvoja krinka,
kdaj svetu se pokažeš v pravi luči,
laž odložiš, ki na skrivaj te muči
in te navzven zakriva kakor šminka?

Nikar ne mešaj vzroka in učinka,
vseh vrat ti ne odprejo vsaki ključi,
ko najdeš pravega, ga brž zasuči,
da ravno pot izpelješ iz ovinka.

Iz znamenj ven ti govori narava,
ki je po starem reku božja hčera,
in le na videz po naključjih tava,

a v sebi vselej pravo smer ubira,
svoj čas po božjem času uravnava,
ki najde ga, kdor se po njem ozira.

56.

Ko zunaj preklajo se učenjaki,
je Bog ali ga ni?, tiščim ušesa
in gledam glog, ki lističe raztresa,
in štejem žabice v obrežni mlaki.

Zaljubi se, in našel boš nebesa,
ostani mrk, omagal boš na tlaki:
kdor ne verjame, sanja o napaki
in išče vzrok, zakaj, kako, iz česa.

Ne išči zunaj, temveč išči v sebi
krepost, ki pelje te čez vse ovire,
če ti umanjka, iz tal si jo izgrebi,

da prideš v polje bistvene izbire,
kjer ni oklevanja med *bi* in *ne bi*
in svet odpre se sam, iz čiste vere.

64.

Ljubezen se je umaknila v sanje,
kakor iz skale se umakne kača,
te želje nihče več ti ne poplača,
te njive božja roka ne požanje.

Izprazniti boš moral stanovanje,
opravljena je naloga domača,
pozabljeno bo delo in snovanje,
od koder je prišla, se duša vrača.

Naj se zgodi! To bo izhod iz ječe,
ko boš odložil vso telesno rabo
in preoral spomin nekdanje sreče.

Tvoj slepi potnik je prišel za tabo,
daj, da pretrese te iz gnile vreče
in dobro menja, kar dobil je slabo!

198.

Iz novih stikov je beseda stkana,
ki je v človeštvu bivala že davno,
ki razodeta ušla je v rabo javno
in množicam postala hitra hrana.

Tam išče se kot psica podivjana,
ki je izgubila svojo čud naravno,
namesto trajnega želi v pojavno
in več ne vidi, komu je prodana.

Vse postori, da ubije se tišina
in da bi uspela usta zamašiti,
ki se odpirajo iz dna spomina,

kjer videti je to, kar govoriti,
kjer v enem ogleduje se množina,
kot rojstvo in odmev prvotne biti.

Mateja Rihter

Tolažba za ob pol dveh

»Akadite?« zaslišim tihi glas, ko stojim v ozkem, že dolgo ne prebeljenem prostoru med vhodom in dvigalom ter s svojimi očmi iščem odrešitev – stopnice, ki bi bile kljub letom, a zaradi nikoli raziskanega strahu pred zaprtimi prostori moja edina možnost za vzpenjanje. Skušam preslišati glas tega človeka nasproti sebe, skušam se prepričevati, da ne morem pomagati vsem ljudem na svetu, da morda ne govori meni, čeprav sem bila edina oseba v tem ozkem, že dolgo ne prebeljenem prostoru. Poiščejo me bizarna razmišljanja o protikadilsko-kadilsko naravnanih iz ljudstva izvoljenih, ko me pri iskanju pretanjenih zaključkov prekine ponovljeno vprašanje človeka, ki z dvema besedama sili vame kot muha v pajkovo mrežo.

»Ali je naš?« se vprašam, ko le premagam gledanje nekam v daljavo, se končno zazrem v oči in ga premerim od glave do peta, kot da bi mu želela, pa čeprav brez razloga, pogledati prav v dno duše. Stresem se, morda vidno, morda samo v sebi, v tem trenutku tega ne vem, vseeno mi je. Bolj kot človeka, ki očitno preživlja svoje zadnje mesece, morda tedne ali celo dneve, se ustrašim sebe. Prešine me, kako si upam, pa čeprav samo v mislih, postaviti vprašanje, ki me je nekoč, že davno in tolikokrat, ne potrlo, ne postavilo na realna tla, niti prizadelo, samo vsakič znova mi je vzelo vero v človečnost.

Vzpenjanje po stopnicah je bolj mučno kot ponavadi. Oprijemam se lesene ograje, ki je bila že davno nazaj nova, sedaj pa je samo še uporabna, na voljo ljudem, ki jim je vseeno, ali bodo na njej našli sledi neštetih obiskovalcev ali pa samo nadomestek za človeško roko. Umirjeno se premikam, krivim svoje z leti, z vzponi in padci obtežene noge, a vem, da prestopam počasi, ker se je v meni naselil strah, kaj me čaka onkraj teh stopnic, tam v tretjem ali četrtem nadstropju, na M ali N oddelku, tam, kjer jo bom srečala. Znaki plešejo pred mojimi očmi in nikakor se ne morem, ali se le nočem, spomniti niti nadstropja, kaj šele številke sobe. Globoko v sebi vem, njen svet hočem ujeti, sedaj, ko se mi izmika kot polzi pesek med prsti. Ljudje začnejo plesati, ko utihne glasba, spomnijo se, da bi risali, ko zmanjka barve, in želijo pisati, ko se zlomi konica svinčnika. Kot da bi jih nekdo pregovoril k odlašanju, ki ga vzamejo za svoje, ki ga prekladajo kot kamne z ene na drugo stran. Potuhnejo se, a včasih trdoto v prsih oplazi pekoča vest, ki jo hitro poteši neznosna lahkost prenašanja krivde na druge.

»Kdor se ni skril, si je sam kriv,« je zaklicala Marta, ko je bila štela od deset proti nič in me začela iskati. Skupaj sva rasli na vasi brez blokov,

skupaj odkrivali svet … Skoraj tako kot poje pesem, a le malo drugače, kot je življenje vedno drugačno od tistega, ki ga predstavljajo v skladbah in filmih ter romanih. Zaprašene poti naše male vasi so bile polne otrok, ki so odkrivali svet brezmejnosti in svobode. Ah, kje pa! Tako bi bil morda zapisal kakšen mlad poet, nikakor pa ne kmečki delavni ljudje, ki so na svoje otroke prenašali najvišje življenjsko spoznanje: »Le učite se, da vam ne bo treba delati.« Ti ljudje, dobri kot kruh, so nas otroke hitro spoznali z žulji na rokah, v dneh brezdelja pa se nikoli niso preveč ukvarjali s tem, kje se njihovi nadobudni potomci lovijo, pretepajo ali nekoliko kasneje morebiti iščejo nove poti za nadaljevanje rodu.

Bolj ko se je fantom spreminjal glas in jim je poganjal prvi puh po bradi, bolj kot so deklicam rasle prsi in se je sram mešal s strahom, a tudi s hrepenenjem, bolj so se poti razpirale na vse strani in jasno je postajalo, da ni nič določeno. Ukrivljene in že od nekdaj zapisane poti zgodovine niso usoda. Razprostiranje v svobodi, misel, ki je bila vzniknila kot jutranja zarja, je dvignila roke tudi nad Marto. Spomnim se njenega pogleda, ko mi je skoraj šepetaje, kot da niti sama ne verjame svojim besedam, še manj pa svojemu pogumu, za katerega niti ni vedela, da ga ima, dejala: »Odhajam.« Ni poslušala bolj ali manj dobronamernih nasvetov svoje družine, ki so jo v to, da naj ostane, prepričevali z mnogimi sredstvi. Še najbolj s poniževanjem. Iskala sem solzo na njenem bledem licu, kanček obžalovanja, pa ju nisem našla, sem pa, še kako dobro, čutila grenkobo v svoji duši – vsi bodo odšli, vsi, razen mene. Pa sem bila dobro vedela, da to ne drži, da smo vsi ujetniki sle po življenju, naj ostanemo ali gremo. Res je odšla, kmalu, in s seboj vzela bore malo, a vse, kar je imela. Razen tistega fanta, ki ji je pihal na dušo in je po njenem odhodu to počasno, prepočasno približevanje zamenjal z gledanjem v kozarec, pa ne samo gledanjem. »Je res šla?« me je vprašal v neki napol odsotnosti, ki je nisem znala umestiti med pijanost in žalost. »Ja,« sem odvrnila na kratko, a nato sem le začela razlagati, pojasnjevati in jo zagovarjati, da se ji kot negovalki v Celovcu obeta več kot … Nisem dokončala stavka. Skoraj zavpil je: »Prekleto! Pa je res lažnivka! Meni pa je rekla, da gre v Klagenfurt.«

Ne, nisem ostala ne sama in ne na severu moje velike domovine, kjer so cenili bratstvo, nikoli pa niso omenjali sester. Silna vnema mojega moža, ki jo je čutil do dežele Nemčije, kjer si bo lahko morda privoščil avto z zvezdo na pokrovu motorja, in silna ljubezen, ki sem jo jaz čutila do njega – do moža, da se razume, ne do pokrova motorja –, je potek življenja spremenila, vsaj za nekaj časa, v pustolovščino. Nemčija je bila, kot sem ugotovila, Potemkinova vas za delavce z juga. V svoji prostodušnosti se je mož dlje časa uspel prepričevati, da se tam le cedita mleko in med. Ni me bil poslušal, da imam rada mleko in imam rada med, a ne obojega skupaj, tako kot ne maram ljudi, ki se delajo iskreni, a ne znajo pogledati v oči.

Nikoli nisem razmišljala, ali sem srečna. Imela sem dovolj majhnih radosti, dovolj dela in dovolj skrbi. Ne nujno v tem vrstnem redu. Kdor bi nas opazoval z varne razdalje, bi slej ko prej našo družino razglasil

za vez popolnosti. Kdor pa odvrže masko, čuti v kakšnem koščku svojih predvidenih predstav, da bi lahko bilo drugače, vedno bi lahko bilo drugače. Lahko bi bilo tukaj in zdaj, ne pa vedno potem, nekoč, ko … Predvsem nekoč, ko bomo preko potu svojega obraza in z vsako pošteno prisluženo marko pokrili hišo v domovini in se zgarani, izmučeni in drug drugemu tuji vrnili nazaj. Domov. Vrnila sva se sama in živela srečno do … »Oprostite, ste vi gospa Žagar?« Medlo sem pokimala gospodu v uniformi in slišala le odseke … nesreča … hudo je … tovornjak … ni imel čelade … bo preživel. Je preživel, a ni živel. Ne vem, ali bi ostala v tujini, če bi vedela, da bom skoraj leto dni skušala razbrati vsak njegov gib in na tihem upala, da se bo kmalu zgodilo tisto, kar se je res, a tega ne upam ne izgovoriti ne zapisati. Se ne spodobi. Krhki kot metuljev let so bili vsi upi, vse sanje, ki sva jih tam nekje, kjer sva bila le tujca, kjer se je dobro živelo, a se delilo na naše in ne-naše, položila v pozneje in se nikoli, res nikoli nisva vprašala, kaj če pozneje ne bo prišlo. Na koncu, to je takrat, ko bodo moje misli lahke kot zvezdni utrinki, bleščanje morja ali vonj sivke, bom naredila vse po svoje …

»Kaj bi se rimalo na noč?« se je bila spraševala Marta. »Že vem, že vem.« In je začela z zanosom. »Bliža se še ena noč, tebe kličem na pomoč. Bliža se pomlad. Kako naj vem, da imaš me rad?« Utemeljevala sem ji, da se vsak dan ne konča z lagodnostjo, da se vsaka greda ne konča z jagodo in tako se tudi vsak verz ne rabi končati z rimo. Ni me poslušala. Hvaležna sem bila, da sem v naši knjižnici, kjer je bilo res malo knjig, a kljub temu nekaj dobrih, lahko brala pravo poezijo. Tako me je streslo, prav zabolelo, ko sem slišala konce, kot so: ljubezen – bolezen, pomlad – rad in po možnosti še zaklad. Pa si nisem mogla pomagati. Samo enkrat sem se bila opogumila, v šoli pred tablo sem recitirala svojo pesem, še zdaj vem, kako gre:

zasanjane
ptice
lovijo
sled sonca

svoj pogled
usmerjajo navzgor
tja kjer je še
doma upanje
za lepo bodočnost

Pesem se je šele dobro začela, a učiteljica se je presedala levo in desno in strah me je bilo, da bo padla s stola, zato sem končala. Dejala mi je, naj le berem kakšne bolj domače avtorje, bolj življenjske, ja, tako je rekla, čeprav vem, da bi pozabila prvi j, če bi morala besedo tudi zapisati. Zamolčala sem, da je to moja pesem, vem, da mi ne bi bila verjela. Morebiti je takrat postalo molčanje moj zaščitni znak, moja prvobitnost. Da umolknem, ko bi morala zavpiti, da se nasmehnem, ko bi morala zaloputniti z vrati. In oditi. Ali pa tudi ne.

Vzpenjanje po stopnicah doseže svoj vrh, svoj konec. A konec je bil šele začetek. Začetek obujanja spominov na prijateljico iz otroštva, na božično voščilnico in tistih pet stavkov v njej, ki so me razveselili bolj kot kakršno koli darilo tisto leto, pa tudi vsa leta po tem. Če bi morala Marto označiti z eno besedo, ne bi razmišljala dolgo. »Neposlušna.« Ja, to je ona. V svoji zgodnji mladosti je odšla, menjala kar nekaj delodajalcev, dokler ni postala hišna pomočnica in negovalka starejšemu gospodu, ki je imel lepo hišo, to se ve, a še lepšega sina. Potem je sledilo, kot je v tistih časih moralo slediti, ker »kaj bodo pa ljudje rekli,« če bi bilo drugače. V moževih predstavah je bila že naslikana kot cankarjevsko žrtvujoča se mati, čeprav ne prej in ne pozneje nikoli ni slišal za Cankarja. Ni se strinjala s to projekcijo, pa naj je bila še tako literarno izpiljena. Tako je v časih, ko je bilo to še popolnoma nepredstavljivo, sama oddala vlogo za ločitev. »Neposlušna« je pisalo celo v uradnem zapisniku in jasno mi je, da je vsaka nostalgija za starimi časi odveč. Da je neposlušna, jo je označila tudi okolica, ki tega nikakor ni mogla razumeti. Takrat se mi je nato prvič po dolgem času spet javila in mi v božični voščilnici, ki jo še vedno hranim, napisala nekako takole: »Bolečini se ne moreš izogniti, trpljenje pa je osebna izbira.« Seveda je uporabila druge besede, a ko sem ta citat mnogo kasneje prebrala v knjigi Harukija Murakamija, sem vedela, da je mislila točno to.

Neznana številka. Skoraj plaho sem se odzvala na telefonski klic, ko mi je Wolfgang – ime je dobil po svojem očetu –, kot da bi bral, začel razlagati o svoji materi. O Marti. O tem, da je njeno zdravje začelo pešati, a ni poslušala zdravnikovih nasvetov. Da ji je tudi okolica redno svetovala, kako naj uravnava svoje življenje, a seveda je ni poslušala. Da bi jo sin vzel v svoj dom, ni šlo, saj menda razumem, kako je to v teh časih, ko so delavniki dolgi in ko se služba enači z življenjem in življenje s službo, to zadnje sem dodala jaz, a ne na glas, ker nisem želela motiti skrbno pripravljenega govora. Kar čakala sem, kaj bo sledilo in v srcu me je stisnilo, kaj pa če … Sem zamudila, da bi se poslovila? Kot da bi bral moje misli, je Wolfgang začel govoriti o tem, kako bi bila mama zagotovo vesela, če bi me še kdaj srečala. Sploh sedaj, ko je v domu starostnikov v Mariboru, kjer so, saj zagotovo razumem, stroški mnogo manjši kot v Avstriji, in zagotovo bo materi v zadnjih dneh koristila domača beseda. Tako je rekel: v zadnjih dneh ji bo koristila domača beseda. Sploh ni uporabil izraza slovenščina, ki je bila v njihovi hiši prepovedana od vsega začetka, tako da otroka kar nekaj časa sploh nista vedela, da mama zna slovensko. Pa še potem ju to, roko na srce, ni kaj dosti zanimalo. Vse do takrat, ko je to postalo prednost, ko ju zaradi nekaj prihranjenih stotakov slovenščina v domu starostnikov ni več motila, čeprav je seveda ne bosta mogla obiskovati tako pogosto. Saj razumem, mi je še dodal in iz intonacije nisem mogla ugotoviti, ali je to vprašanje ali trditev. Najbrž je bilo slednje, ker mi ni pustil časa za odgovor, ampak je na dan prišel s svojo prošnjo, ki jo je spretno zavil v celofan sentimentalnosti, da bi jaz kdaj obiskala, ali še bolje obiskovala, njegovo mamo, ko so se najine poti spet združile v domovini. Saj razumem. Vse njegovo razpredanje je bilo tako predvidljivo z zasnovo, zapletom in vrhom, da se mi je takoj pojavila misel, kako bi lahko iz tega napisala zgodbo. A kakšen naj bi bil konec?

»Ali koga iščete?« me vpraša gospa, najbrž uslužbenka, in me že drugič v isti uri prebudi v realnost. Takrat bi še lahko rekla, da sem zgrešila stavbo. Ali pa, da sem zgrešila življenje. Nič od tega ne storim, zbegano vprašam, ali je v tem nadstropju Marta, in nikakor se ne morem spomniti, če je obdržala možev priimek ali se je vrnila k svojemu, dekliškemu. Očitno je bila samo ena Marta v tem domu in njena soba je bila takoj prva desno. Vstopim, kot bi stopala pred sodnika, kar ni tako daleč od resnice, spomini so marsikdaj najhujši sodnik. Iz predvajalnika, prižganega v kotu, prihaja znana glasba: Šoštakovičev jazz album. Pomislim na naključje, da ob prihodu slišim eno svojih najljubših skladb. Dobro znamenje. Pomislim tudi na Martine prve rime. Nasmehnem se ob ugotovitvi, da se je kljub temu njen okus za umetnost lepo izoblikoval. Pogledam na uro. Pol dve. Marta na svoji postelji, če je tam sploh kaj materialnega še tvojega, tiho spi, popoldanski počitek, siesta, čeprav se v domu starostnikov temu najbrž reče kako drugače. Ko spi, ne deluje neposlušna, se nasmejem. Počasi odpre oči. Kot takrat že davno, davno nazaj, ob njenem odhodu, tudi sedaj iščem solzo na njenem še vedno bledem licu, morda kanček obžalovanja, pa ju tudi tokrat ne najdem, a zdaj vsaj ne čutim grenkobe v svoji duši. S šopkom spominčic v rokah sem kot poosebljena tolažba. Tolažba za ob pol dveh. Kot da bi v tistem prvem trenutku vedela, da me bo Marta tako klicala na vseh mojih nadaljnjih obiskih. Troje obiskov mi je še ostalo v življenju. Ob pol dveh pri Marti, vsako nedeljo na moževem grobu in za velike praznike pri otrocih in njihovih družinah, če so slučajno doma. Skoraj sem pozabila na najpomembnejši obisk, ko skupaj s kabaretistom Karlom Valentinom vsak dan ponavljam: »Nocoj se obiščem, in radoveden sem, če sem doma.«

Ko stopam iz sobe, vem, da bom še prišla. Spomnim se, kako sem pred dobro uro in pol stopila v to stavbo, zdi se mi, da je od takrat minila že cela večnost. Kot da sem sedaj druga oseba. Spomnim se človeka z vprašanjem, ali kadim, in oddahnem si, ko ga v daljavi še vidim. Vsaj tokrat lahko popravim, kar se mi zdi, da sem naredila narobe, vsaj tokrat. Ustavim se in si pripravim drobiž zanj. Enkrat samkrat sem beraču podarila bankovec. Na podzemni postaji U3 Westbahnhof na Dunaju, fantu na vozičku, s psom, ki me je pogledal s tako žalostnimi očmi, da jih do danes nisem pozabila. In to jaz, ki nisem ljubiteljica domačih živali. Sedaj pa hitim do gospoda, ki se je prestavil pred vhod, mu ponujam drobiž in ob začudenem pogledu pojasnjujem: »Veste, saj ne kadim. Nikoli nisem. Ampak to je za vas, gospod, za cigarete, ko ste me prej vprašali …« Prekine me: »Ah, cigarete imam, pa še koliko jih imam na zalogi. Potreboval bi samo vžigalnik.« Pretipam žepe, če bi mi kakšen ostal v jakni od prižiganja sveč, a brez uspeha. Potem se zavem: V življenju imam vse, ampak nikoli tega, kar bi zares potrebovala.

Avtorica je za kratko prozo »Tolažba za ob pol dveh« prejela nagrado Mohorjeve družbe Celovec za novo literaturo v slovenščini v okviru natečaja Koroške pisateljske zveze.

Matija Remše

Pritrditi življenju

Knjige puščajo vtis, nekatere pa še posebej

Leta 1971 sem po tretjem letniku teologije preživel dva meseca, julij in avgust, v Parizu. Poleg skromne štipendije iz ne vem katerih skladov sem si preživetje zagotovil z delom strežnika v bolnišnici svetega Mihaela. Takrat je v poletnih počitnicah v glavnem mestu Francije še primanjkovalo delavcev in ni bilo zaposlitvenih težav. Na Aliansi sem obiskoval večerni tečaj francoščine, ob vikendih pa smo si s prijatelji ogledovali pariške pa tudi malo oddaljenejše znamenitosti (Versailles, Chartres). Pri organizaciji tega podviga nam je pomagal izseljenski pariški duhovnik Ignacij Čretnik. V enem njegovih tedanjih dveh pariških domov, tistem na ulici Guttenberg, smo se Slovenci lahko oglasili kadar koli, posedeli in poklepetali ob kozarčku, skodelici ali brez obeh. S klubske mizice sem takrat, pri svojih skoraj triindvajsetih, vzel prvič v roke *Našo luč*, slovensko emigrantsko revijo, pa drobno rdečo knjižico Tomaža Kovača *V Rogu ležimo pobiti* (zaradi nje je menda Drago Jančar odsedel zaporno kazen, ki ga je prebudila iz novinarja v pisatelja). Bil je pretres, ko se mi je nenadoma razodelo, da imajo pripovedke o dobrem partizanu in hudobnem domobrancu, v katerih smo rasli, še drugo plat medalje. In da je za Urhom, ki so nam ga na široko predstavili v šoli, še strašnejše brezno, o katerem nismo slišali ničesar. Rdeča brošurica mi je od tedaj mnogokrat znova pred očmi.

Ko sem že študiral, je izšla knjiga Aleksandra Solženicina *En dan v življenju Ivana Denisoviča*. Seveda sem jo kot ljubitelj ruske literature takoj kupil in prebral skoraj na dušek, še preden je nekdanja slovenska kritiška avtoriteta Josip Vidmar v svojem zapisu poročal o tem, kako je ob tovrstni literaturi, ko jo dobiš v roke, treba vstati iz postelje, obleči svečano obleko s kravato in jo spoštljivo prebirati za mizo.

Menda v drugem letu dela pri Mohorjevi mi je Rafko Vodeb poslal iz Celja hrvaško brošuro, bolj belo kot rdečo, približno enakega obsega kot prej omenjena »pariška rdeča knjižica«, z naslovom *Zašto niste ubili* iz zbirke s pomenljivim imenom Oko tri ujutro. Dobil jo je menda od skupnega znanca in prijatelja Janka Bohaka. Kaj menim o izidu prevoda pri Mohorjevi? Spisal jo je dunajski psihiater Viktor E. Frankl o svojem doživetju in preživetju holokavsta. Tudi te nisem odložil iz rok, dokler je nisem dokončal. In seveda, bilo je brez senčice dvoma nujno, da izide pri nas.

Prst, iz katere rastejo vse tri navedene življenjsko resnične pripovedi (kako ironično ob sodobnem večerno zabavnem »resničnostnem« zavajanju množic z naših ekranov ali pač že zaslonov pametnih dlančnikov), je ista in temeljno človeška, bolje rečeno, nečloveška. Res je, da ta brezmejno temna noč sili mislečega (ne pa nujno tudi proti upanju upajočega in verujočega) človeka bolj v obup in zanikanje kakor v pritrjevanje. Slovenska brez-dna, fojbe in kar je podobnega,

nacistični in fašistični kaceti, komunistično stalinistični gulagi, inkvizicije, suženjstvo … in nešteto tako ali drugače »utemeljenih« svinjanj človeka s sočlovekom v zgodovini in danes. Poplava groze ni manjša, ampak večja! Zdi se, da skupno telo (analogno skupni podzavesti) človeštva narašča hitreje, kot se v njem uveljavljata spoznanje in duh. *Quid faciam, quo me vertam?* Kaj naj storim, h komu naj se obrnem in zatečem? Ali je mogoče vsemu temu najti kak smisel?

Zato je tako pomenljivo prisluhniti opažanjem, spoznanjem in sporočilom ljudi, ki so šli skozi ogenj in trnje, skozi skrajno izpostavljenost ne le naravnim stiskam, ampak tudi trpljenju in zavrženosti, ki ju je zmožen človeku pripraviti le drug človek. So-človek?! Viktor E. Frankl (1905–1997) je takšno skrajno stisko preživel. Tudi starosta naših pisateljev in kulturnikov Boris Pahor jo je. Nanjo odgovarjata podobno, a to bi bila snov druge razprave. V tej rubriki *Zvona* pa jemljemo v roke knjige z naše knjižne police. Pred seboj jih imam Franklovih sedem, ki so izšle v letih od 1983 do 2016.

V vsaki od njih je v uvodih, ob koncu ali na zavihih kratko orisano tudi življenje in delo tega dunajskega Juda, ki je že pred internacijo v nacistična taborišča razpoznal v študiju in praksi pomen ene od nosilnih plasti človekove osebnosti, volje do smisla, in jo postavil v središče svoje logoterapevtske šole (tretja dunajska terapevtska šola) pomoči ljudem v notranjih in zunanjih stiskah. Iz zadnje od teh sedmih knjig citiram:

> Viktor E. Frankl je na dunajski univerzi predaval nevrologijo in psihiatrijo. /…/ V letih od 1946 do 1970 je bil predstojnik dunajske nevrološke poliklinike. Na ameriški mednarodni univerzi v Berkleyu v Kaliforniji so prav zanj ustanovili posebno stolico in Inštitut za logoterapijo. Poleg tega je bil Frankl profesor na univerzah Harvard, Dallas in Pittsburgh. Različne univerze po svetu /med njimi 2. decembra 1992 tudi ljubljanska, op. M. R./ pa so mu podelile skupno 29 častnih doktoratov. Franklova zapuščina obsega široko paleto interdisciplinarnih del: njegovih 32 knjig je objavljenih v 31 jezikih. Zgolj njegovi deli *Man's Search for Meaning* (Človekovo iskanje smisla) in ameriška izdaja knjige *Kljub vsemu reči življenju da* sta bili doslej prodani v več kot 10 milijonih izvodov. Washingtonska kongresna knjižnica je slednjo knjigo – pretresljivo in obenem stvarno poročilo o letih v koncentracijskem taborišču – izbrala za »eno najvplivnejših knjig v Ameriki«. Že kot gimnazijec si je Frankl redno dopisoval s Sigmundom Freudom. Pozneje se je pridružil individualno-psihološkemu združenju Alfreda Adlerja, vendar je bil po Adlerjevem osebnem sklepu zaradi »neortodoksnih stališč« iz njega izključen. /…/ Informacije o dejavnostih logoterapevtskih inštitutov po vsem svetu /mednje spada tudi naš inštitut Antona Trstenjaka, ki ga vodi Jože Ramovš, op. M. R./ so dostopne na spletnih straneh dunajskega Inštituta Viktorja Frankla: *www.viktorfrankl.org*. Poleg obvestil o logoterapevtskih raziskavah in praksah je tam navedena tudi obsežna bibliografija osnovne in pomožne logoterapevtske literature.

Naštejem zdaj po vrsti mohorske izdaje in jih kratko opišem po strukturi in obliki.

Leta 1983 je v zbirki Studenci žive vode, nova serija z zaporedno št. 17, izšla knjiga *Psiholog v taborišču smrti* (14 cm x 20 cm, vez., 118 str.). Vsebuje Franklovi deli *Psiholog doživi taborišče smrti* in kratko gledališko delo *Časovno vzporedje* v *Birkenwaldu* (avtor poskuša v njem skozi razgiban dialog med znanimi filozofi osmisliti trpljenje v taborišču). Na začetku je predgovor Hansa Weigla, ob koncu podatki o Franklu in zapis prevajalca Janka Bohaka z naslovom *Kaj je logoterapija ali zdravljenje s smislom*. Našteta so tudi v prodaji dostopna Franklova dela. Knjigo je opremil Marjan Paternoster.

Viktor E. Frankl, *Psiholog v taborišču smrti*, Mohorjeva družba, 1983

Leta 1992 dobimo knjigo z naslovom *Kljub vsemu rečem življenju da* (13,5 cm x 19,5 cm, broš., 108 str.). Izšla je v zbirki Znanstvena knjižnica, nova serija 23. Prvi del je isti kot v prejšnji knjigi. V drugem delu so v prevodu Jožeta Stabeja podana temeljna načela logoterapije, kot jih je zapisal Frankl sam. Na zavihih pa so odlomki iz Weiglovega uvoda. Opremljevalec je Marjan Paternoster. Iz nje navajam tole Franklovo opredelitev logoterapije:

> Med psihoanalizo se mora pacient uleči na kavč in vam pripovedovati stvari, ki jih je včasih zelo neprijetno povedati. No, v logoterapiji lahko pacient sedi pokonci, vendar mora poslušati stvari, ki jih je včasih zelo neprijetno slišati. Seveda je to mišljeno šaljivo. In vendar je nekaj v tem, kolikor je logoterapija v primeri s psihoanalizo metoda, ki je manj retrospektivna in manj introspektivna. Logoterapija se bolj ukvarja s prihodnostjo, to se pravi z nalogami in smisli, ki jih mora pacient izpolniti v svoji prihodnosti.

Iz leta 1994 imam v rokah razširjeno izdajo knjige *Volja do smisla. Osnove in raba logoterapije* v prevodu Jožeta Stabeja (13,5 cm x 19,5 cm, broš., 176 str.). Izšla je v Znanstveni knjižnici, nova serija 24. V uvodu avtor analizira stanje psihoterapije in položaj logoterapije. Prvi del zajema osnove logoterapije, drugi pa razlaga in opredeljuje njeno rabo in tehnike. Sklepna beseda govori o degurufikaciji logoterapije. Sledijo strokovni izrazi logoterapije in stvarno kazalo. »Kot uči logoterapija, je mogoče celo tragične in negativne podobe življenja, na primer neogibno trpljenje, spremeniti v človeški dosežek, če se postavimo na pravo stališče do svoje težave.«

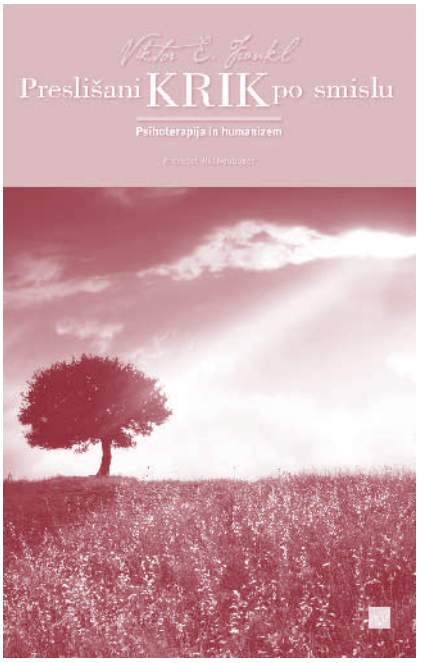
Prav tako iz leta 1994 je pred menoj knjiga iz Znanstvene knjižnice, nova serija 26, *Zdravnik in duša. Osnove logoterapije in bivanjske analize* (13,5 cm x 19,5 cm, broš., 318 str.). Prevedel jo je Jože Stabej, opremil Marjan Paternoster, kot prejšnjo. Vodi nas od psihoterapije do logoterapije, od psihoanalize do bivanjske analize. O smislu življenja, o življenju kot nalogi, o smislu smrti, o svobodi in odgovornosti, o kljubovalnosti duha, o človekovi biološki, psihološki in sociološki usodi, o smislu trpljenja in dela in navsezadnje o smislu ljubezni. Prinaša obsežen izbor literature o logoterapiji in ponuja imensko in stvarno kazalo.

Iz leta 2015 je druga pregledana in dopolnjena izdaja knjige *Zdravnik in duša. Osnove logoterapije in bivanjske analize*, ki vsebuje še *Deset tez o osebi* (14 cm x 21 cm, broš., 396 str.). Prevajalca sta Jože Stabej in Tadeja Petrovčič Jerina. Opremil jo je Jure Jančič. »Trpljenje naj bi človeka posvarilo pred otopelostjo, mrliško otrplostjo duše. Dokler trpimo, ostajamo duševno živi. Da, v trpljenju celo zorimo in z njim rasemo. /.../ Do svoje usode se moramo vesti kot do tal, na katerih stojimo – ta tla so odskočna deska za našo svobodo.«

Leta 2016 pa je izšla v prevodu Nikija Neubauerja knjiga z naslovom *Preslišani krik po smislu. Psihoterapija in humanizem* (13,5 cm x 21 cm, broš., 208 str.). Oprema je delo Roka Ločniškarja. Prinaša kritiko pandeterminizma, ugotavlja razčlovečenost spolnosti. Šport ima za sodobno asketstvo. Dotika se minljivosti in smrtnosti. Razmišlja o orodjih nasprotne namere in namerne nepozornosti. Dodaja seznam izbrane literature s področja logoteorije, logoterapije in antropohigiene v slovenščini ter razlago osnovnih pojmov logoterapije.

Po obliki pa tudi vsebini med sedmimi obravnavanimi knjigami izstopa *Gora in človek* iz leta 1993 (22,5 cm x 22,5 cm, vez., 50 str.). Slikovno prinaša 51 celostranskih reprodukcij barvnih fotografij iz slovenskega gorskega sveta, ki so jih prispevali Andrej Hudnik, Stane Klemenc, Tone Škarja in Janko Jeromen. O odnosu človeka do gore pa sta objavljeni razmišljanji Viktorja E. Frankla in (v soavtorstvu) Jožeta Ramovša ter Antona Trstenjaka. Ramovš je dodal še zapisa o Franklu pa o logoterapiji v Sloveniji. Izvemo tudi, da je Frankl obiskal Slovenijo dvakrat (oktobra in decembra 1992) in najdemo na fotografiji vse tri avtorje ob medsebojnem srečanju.

Vseh sedem knjig kliče k branju in premišljevanju. Ker sta dva od avtorjev že pokojna, za konec prispevka uporabim Franklov zaključek razmišljanja o človeku v gorah: »Svetli dnevi – ne joči, ker so minili, ampak se smehljaj, ker so bili!«

Gora in človek, Mohorjeva družba, 1993

Viktor E. Frankl, *Preslišani krik po smislu. Psihoterapija in humanizem*, Celjska Mohorjeva družba, 2016

POGOVOR

Matija Remše

Vedno sem jasno pokazal, kdo sem

Pogovarjal se je Jože Faganel

Matija Remšeta slovensko kulturno izročilo uvršča med vidnega urednika, ki se je kalil in uveljavil zlasti pri Mohorjevi družbi, če odmislimo »miniaturno« *Naše Tromostovje*.

Matija Remše je deloval ustvarjalno, s širino in nenasilno. Zato bi mu lahko bili blizu verzi prvega urednika dunajskega *Zvona* Josipa Stritarja: *Kje bratoljubje imaš, Evropa, govori, govori! Ti pobeljen si grob, vse je sleparstvo in laž,* ki bi jih znal neideološko aplicirati na marsikaj, kar je povezano z njegovimi sedemdesetimi leti.

Dobrodošel v klubu sedemdesetletnikov, Matija. Nekdaj so slavnostni zapisi izhajali ob tako imenovanem abrahamu, torej petdesetletnici. Danes abrahama kar praznujejo, a bolj v gostilni kot s članki, saj petdeset let še zdaleč ne pomeni konca ustvarjalne poti. Kaj meniš o tem?

Hvala za dobrodošlico. Tudi samega me je malo presenetilo, da jih je že toliko. Ob pogledu na nekoliko starejše in nekoliko mlajše prijatelje pa se vedno znova zavem, da stopamo v isti neogibni smeri, ki nam je začrtana že od rojstva in to prav vsakemu živemu bitju, tako našim prednikom kot naslednikom. Nedavno umrli pisatelj Rebula nam uvodoma predstavi junaka svojega romana *V Sibilinem vetru*, Nemeziana, kako v Celei razmišlja o poti, ki jo je že prehodil, in o oni, ki je še pred njim in prisluškuje Hronosu, požiralcu vsega. Podobno sedi Hessejev Sidharta ob bregu reke, ki je lahko tudi simbol časa, in opazuje, kaj prinaša. Preveva me nekako takšno razpoloženje. Vsekakor precej večji mir glede zunanjih reči kot v času, ko sem na frančiškanskem vrtu za zakristijo p. Polikarpu Brolihu pri svojih petindvajsetih potožil o slutnji in strahu, da bom kmalu umrl, on pa me je miril nekako takole: »Tudi jaz sem imel te strahove, pa, poglej, sem star že petdeset.« No, danes pri petindevetdesetih še vedno spoveduje na Brezjah.

Mnogo spoznanja o sebi, ljudeh in življenju sem si nabral spotoma. A glede tega nam vsak dan, dokler živimo, prinese dodatne novosti (in norosti).

Zdaj za nekatere izbrance, ki so seveda s svojo nenehno dejavnostjo tudi sami pripomogli k temu, že devetdeset skoraj ni več meja, kaj šele »rosnih« petdeset (France Pibernik, Zorko Simčič, Alojz Rebula in drugi kleni Slovenci).

Sam imam z vidika svoje prirojene bolezni specifičen pogled na svet. Morda tudi ti, saj si v otroštvu marsikaj prestal?

Tudi jaz sem bil nekako do konca osnovne šole precej bolehen, mučila me je sklepna revma in z njo povezana oslabelost srca, tako da mi je bilo prepovedano telovaditi in sem večkrat po cele počitnice ali del šolskega leta preživel v bolnišnici na Vrazovem trgu v Ljubljani, ob strogem ležanju ter množici tablet in injekcij. Trenutki bolezni so mi pokazali na človekovo nemoč in mejo, me nekako pasivizirali in obsenčili z mrakom smrti. Ko sem jokal, ker sem pač moral ostati stran od bratov in staršev, me je ena od prijaznih sester mirila: »Kaj jokaš, ko ti ni hudega. Poglej tistega fantka. On bo umrl, pa nič ne joka!« Seveda sem potem tulil še huje, tako rekoč zase in zanj. Morda so mi vcepili tudi (upravičen?!) občutek za to, da mora biti medčloveška naklonjenost nekaj temeljnega, kakor pač za otroka in bolnika vsi prijazno skrbijo.

Kadar je bolezen malo jenjala, sem se seveda z veseljem udeleževal iger z vrstniki v ožji in malo širši okolici doma na Viču, blizu Elektroinštituta

Milana Vidmarja in sedanje Elektro fakultete. Tja so še prihajali kmetje z Brezovice kosit svoje travnike in s konjskimi vpregami so odvažali posušeno seno, potem ko smo jim razposajenci, ne vedoč prav, kaj njim to pomeni, večkrat razdejali in pomendrali kopice, navdušeni nad zgodnjepoletnimi vonji in zeleno utripajočimi kresnicami ob poznih večerih. Naš okoliš za ravbarje in žandarje, ali pač Apače, Komanče in bledoličnike je obsegal pravokotnik nekako od Tržaške pa do Gradaščice in od Kina Vič do Jadranske. Tam se nas je lovilo nekaj parov ali kaj več bratov. Tudi kakšna sestra je bila vmes, če je bila bolj divje narave.

Ob tem te je v ustvarjalni svet vodilo branje, knjige. Katerih se iz otroštva še spominjaš? Sam sem si namreč za polletno ležanje v postelji izbral Finžgarjeva zbrana dela.

Zelo zgodnji spomin na branje je iz časa, ko sem imel okrog štiri leta in sva bila z bratom oba bolna. Sredi med nama leži oče in nama prebira o Stanku in Nely pa Mahdiju, junakih Sienkijewiczeve povesti *Skozi puščavo in goščavo*. Prva knjižica, ki sem jo sam prebral, ob obilni in konkretni materini spodbudi in zahtevnosti, in se mi je po njej odprlo, je bila Čebelica *Lonček kuhaj*. Potem sem bral vsevprek, kar mi je prišlo v roke. Televizije še ni bilo, radio smo poslušali ob nedeljah pri kosilu in zvečer, pa še kakšno otroško radijsko igro ob nedeljah dopoldne (če slučajno ni bilo treba k maši prav takrat). Primarij dr. Avčin mi je ob neki hospitalizaciji dejal: »Tole bo pa zate še prezahtevno!«, ko je videl na nočni omarici Vernovih *20.000 milj pod morjem*. Imel je prav, pa sem kljub vsemu užival ob ilustracijah in v tistih prigodah, ki sem jih pač razumel. Ni pa imela prav gospa v knjižnici, ko mi je odsvetovala Vinetuja Karla Maya, češ da sem še premlad. Tega sem že presneto dobro razumel in mi je bil všeč. Pa sem na dušek požrl še vse druge Mayeve knjige, kar jih je bilo moč dobiti. Sledila je zgodovinska trilogija *Z ognjem in mečem*, *Potop* in *Mali vitez* že omenjenega poljskega pisatelja. Pa ves (prevedeni) Jules Verne, pa nato ves Charles Dickens in tako naprej. V sedmem in osmem razredu sem sodeloval v šolski knjižnici Angelce Ocepkove z razredničarko Vido Kocutar. Takrat smo poleg J. Londona (*Krištof Dimač*), Dumasa starejšega (*Trije mušketirji*, *Grof Monte Christo*) brali tudi že Tolstoja *Vstajenje* pa *Vojno in mir*.

Knjig se nisem otresal, nasprotno, lepile so se name. Čim debelejše so bile, raje sem jih imel.

S katero od njih pa tudi težavo, saj sem se na primer romana *Idiot* Dostojevskega lotil še šestič, da se mi je uspelo prekobaliti preko nekaj deset strani in sem ga potem dokončal z odprtim vprašanjem samemu sebi: kdo je zdaj tu na pravi strani, Miškin ali sprenevedavi posmehovalci? Finžgarjev roman *Pod svobodnim soncem* mi je podaril krstni boter Stane Gabrovec v lepo rdeče polusnje vezan, ko je izšel med zbranimi deli, ki jih je izdala Mohorjeva. Prebral sem ga pa menda že prej in to brez težav, kakršne so imeli toliko pozneje moji otroci, ko so se morali prebijati skozi razmeroma dolg zgodovinski uvodni del pred »pravim dogajanjem«. Da ne omenjam zbirk Sinji galeb in Kondor, pozneje pa Sto romanov, kar sta mama in oče vse naročila.

»Šubička«, znamenita gimnazija, skozi katero so šle množice danes znanih ustvarjalcev, je bila tudi tvoja gimnazija. Kako si jo doživljal kot dijak in kako na nekdanje sošolce,

ko nanje naletiš v javnosti, gledaš danes?

Na Šubičko sem hodil od leta 1963 do 1967. Od malo razvpitejših imen so bili v mojem razredu Bard Oblak Iucundus, prezgodaj umrli, izjemno nadarjeni likovnik, Peter Rigl, pozneje poslovnež in gospodarstvenik, sin Jožeta Javorška Svit Brejc, ki je naredil samomor … V paralelkah pa še Vasko Pregelj, brata Kozak, Matjaž Kocbek, Ivo Svetina, Franci Sterle, Tomaž Pisanski in drugi. Ja, Šubička s svojimi avlami in stopniščem, ki ga je črno rdeče dekoriral Vasko Pregelj. Ne vem, ali je še takšno. Pa s profesorji, ki so mi predavali ali tudi ne, kakor na primer dr. Jože Mahnič. Glas o njem je šel od ust do ust. Že takrat sem zavidal tistim, ki so ga poslušali. Naj tu posebej omenim dva: »teharskega klavca« Đura Čudića pri predvojaški (šele pozneje sem izvedel za ta njegov vzdevek), ki je argumentiral svojo rabo srbohrvaščine pri pouku z neznanjem slovenščine; pa esteta, filozofa, psihologa in slikarja Igorja Pleška, ki si je od mene, dijaka, pustil povedati, da je pač razlika med živaljo in človekom v tem, da žival sicer ve, človek pa tudi ve, da ve. Zato se v zrcalu samo-spozna. Razredničarko, zgodovinarko Sonjo Hočevar sem enkrat moral podučiti, da se papeška nezmotljivost ne nanaša na računanje integralov. Je vzela na znanje in mi ni zamerila. Tako sem si ustvaril svoj prostor osebne nazorske svobode. Bil sem menda edini, ki je v našem razredu hodil v cerkev in ko sem bil trikrat predsednik razreda, sem se pošalil, da smo najbolj klerikalno nazadnjaški na šoli.

Odločitev za študij teologije ni bila samo stvar strokovnega interesa, ampak tudi izbire poslanstva. Najbrž se zanjo nisi navdušil na gimnaziji, ampak drugje … V našem »klubu« rečemo v n/Našem Tromostovju. Lahko orišeš bralcu ta fenomen, prosim?

V gimnaziji sem bil sicer bolj privrženec stvarnejših znanj, saj sem tudi maturitetno nalogo naredil iz primerjalne anatomije plazilcev in ptičev (skok z zemlje v zrak). Res pa je, da me je že takrat vabil tudi pogled v družbeno pa osebnostno naravo človekovega žitja. Tako sem poleg obveznega programa segal še po knjigah. Seveda je nemajhno vlogo pri tem širokem zanimanju imelo tudi moje obiskovanje verouka pri frančiškanih v Ljubljani, na Tromostovju. P. Hieronim Žveglič nas je znal pritegniti s svojo stvarnostjo in širino. Mene prav z analizo anorganske kemične sestave človeškega telesa po procentih in potem z opozorilom na človekovo duševno duhovno plat. Vprašanja smisla posameznikovega obstoja in analogno ali celo pred tem obstoja sploh so se mi pri obiskovanju pogovorov v njegovih izrednih veroučnih skupinah razodela kot temeljna. To je bilo res klubsko vzdušje in okolje. Bilo je zelo živahno župnijsko življenje ob razgibanih mladih frančiškanih, ki so uspešno sodelovali v pastorali različnih generacij. Ustanovitev župnijskega glasila, pa mesečna predavanja, ki so potem izhajala v knjižicah.

Udeležba pri vsem tem (z bratoma smo bili za povrhu še ministranti) v krogu podobno mislečih in sprašujočih se je napolnjevala življenje še z vse drugačnim veseljem kot zgolj napredovanje v šolskem znanju in vključenosti v »samoupravni socialistični družbeni sistem«. Zdelo se je, da med obojim vlada nekakšna sprijaznjena vzporedna dvotirnost. Ali pa bi jo vsaj bilo moč doseči. Vredno je poglobiti se tudi študijsko v to smer, ko sem se že doživeto srečal z likom Sina človekovega in slišal o krščanski avanturi. Tudi iz druge literature, ne le

iz svetopisemskih zgodb, so mi zveneli greh, nepopolnost, zastranjenost na eni strani in zdravilnost ljubezni in odpuščanja na drugi. In lepo je biti z mladimi v vlogi posredovalca smisla.

Zame je bilo tedaj in je še danes najprej doživljanje, šele potem študij in umevanje.

V socialističnem času izbira redovniškega poklica ni sprožala navdušenja pedagogov takega posebnega dijaka …

Nisem imel vtisa, da bi moje osebno prepričanje in cerkveno udejstvovanje v tistem času koga od mojih profesorjev kaj posebej motilo. Najbrž zato, ker sem, kakor že omenjeno, vedno jasno pokazal, kdo sem. Bil sem toleranten in odprt. Sošolci so se večkrat radi pogovarjali z menoj o verskih in cerkvenih vprašanjih, če jih je kaj zanimalo. So me že nekako videli v tej smeri, saj sem ob koncu gimnazije v priznanje za učni uspeh dobil v dar Kocbekovo *Listino*, ki je prav takrat izšla.

Z današnje perspektive najbrž gledaš na mladostniški ideal in njegovo udejanjanje drugače. Odločil si se, da zapustiš redovno družino in si ustvariš naravno. Zahtevno obdobje, kaj?

Ko sem stopil na drugo vzporednico, sam pri sebi nisem imel občutka, da sem kaj zapustil ali izdal ali pred čim pobegnil. Prav čudilo me je, saj sem se v začetku najbolj bal, da bi kdaj zatajil ali odpovedal. Ni bilo lahko skočiti v morebiten prelom vseh odnosov. Pa me je pozneje presenetilo, koliko vezi je ostalo nedotaknjenih. Morda je bilo drugim (zlasti najbližjim in mami) takrat precej teže kot meni.

Bil je umik, ni bil pobeg. Bilo je srečanje s seboj na povsem drugi ravni kot prej.

Ne vrednotim više ali niže. Ničesar od tega, kar sem učil, nisem zanikal, vse bi lahko mirno službeno učil še naprej, če bi bila cerkvena praksa kaj drugačna. Nikoli pa se nisem čutil poklicanega, da bi jo spreminjal. V največji meri je verjetno le na meni, po drugi plati pa je za spremembo ali razhod razloge vedno treba iskati na obeh straneh. Kakšen udarec pod koleno od zadaj, kjer naj bi bila opora, najbrž ne koristi trajnosti zveze. Prigoda. Na knjižnem sejmu v Cankarjevem domu sem imel s seboj Petro in Ano, Matevž je bil še premajhen. Podili sta se sem in tja, da sem ju komaj lovil. Mimoidoči redovnici, ki me je poznala še kot kateheta v Mariboru, je ušla tale prijazna pripomba: »O, pater, kako luštne otroke imate!« Zareklo se ji je, a bilo je res. In se mi je kdaj sanjalo, da sem z družino v kloštru, pa me čudi, da nihče ne protestira.

Ker tvoj »korak« ni bil beg, si frančiškanom pomagal nekaj časa kar zavzeto. Kdo izmed patrov je pokazal tako širino?

Seveda je bil to spet p. Hieronim, ki me je zaposlil in mi poveril vlogo župnijskega referenta za tisk. *Naše Tromostovje* se je ob župnijskem glasilu, knjižicah predavanj in občasnih drugih izdajah razvijalo v majhno založbo. Porta (samostanska vratarnica) pa je bila katoliška kripto knjigarna, kjer je bilo na voljo vse, kar je tiskanega izhajalo v katoliških krogih. Takrat se je ta veja dejavnosti ob popuščanju partijske diktature šele razvijala. Dalo se je dobiti še kaj, kar je govorilo o življenju mimo prevladujoče marksistično leninistične miselnosti. Spomnim se črnolase in nekoliko krmežljave Spomenke Hribar, ki je pokupila

vse desno filozofsko čtivo, kar ga je bilo takrat na voljo. Pa tudi sam sem moral imeti kar debelo kožo, da sem vztrajal na robu »bratske skupnosti« v tako drugačni vlogi. Karierist pač nisem bil nikoli. Sem že takrat gledal svet drugače, sam si domišljam, da zares evangeljsko.

In nato »prava« služba: Mohorjeva! Spet v isti zgradbi kot tvoja teološka fakulteta. Te je to kaj motilo?

Niti najmanj. Nekaj mojih teoloških profesorjev je bilo še živih, nekatere sem pokropil v kapeli nasproti vrat v prodajalno Mohorjeve. Čez dvorišče je hodil na trg nekdanji urednik Jože Dolenc in se večkrat ustavil pri meni na kratek klepet. Tam sem v začetku oktobra, po poskusnem trimesečju z g. Muskom srečal prve avtorje: Cvetka Zagorskega, pisateljico Zoro Tavčar, Miloša Rybaža in druge. Nadstropje više je profesor Janez Oražem urejal škofijsko pastoralno knjižnico in mi za nekaj dinarjev prodal Kocbekovo *Tovarišijo* (pozneje je po novinarju *Dnevnika* Mitji Koširju menda našla pot do znane slovenske publicistke; k meni se še do danes ni vrnila). Bil sem pač nekdanji frančiškan in faliran duhovnik. Za mnoge tudi še kaj drugega.

Prvo tvoje obdobje se danes v zgodovini Mohorjeve imenuje še Grmičevo. Danes desničarski »ideologi« nanj gledajo preveč enosmerno. Kakšen je tvoj pogled nanj, ki si ga poslušal kot zavzetega in naprednega profesorja teologije in kot »šefa« Mohorjeve, ki je vedel, da si oblast želi, da bi Prešernova družba pokopala Mohorjevo? Tendenčni projekt, ko vemo, da si Slomšek in Prešeren, oba velikana slovenstva, nista bila v laseh.

Grmič mi je na teologiji predaval eshatologijo, enega od traktatov dogmatike. Od štirih virov dogmatike je dal med vsemi profesorji največ prostora teološkemu razmisleku in to ga je delalo še posebej živega in zanimivega. Z veseljem sem ga poslušal. Tudi sem se čudil njegovemu mirnemu in obvladanemu nastopu ob huronskih in v marsičem krivičnih očitkih s strani predstavnikov (zlasti) primorske škofije na sejah tedaj še samoupravno strukturiranega odbora Mohorjeve družbe, ki sem jim prisostvoval. Njegovo obsežno teološko delo je znano. Knjige je večinoma izdajal pri Duhovniškem društvu, Mohorjeve si ni uzurpiral. Bil je strpen do mišljenjskih nasprotnikov, vendar na stara leta čedalje manj še posebej do tistih iz svojega življenjskega kroga. Mislim, da ga je pri tem vodila Jezusova prilika o iveri v tujem in brunu v lastnem očesu. Njegova misel se je gibala med vero in nevero v poskušanju, da bi razumel tudi ateiste. Koliko je vedel o namerah oblasti, ne vem. Vsekakor je krmaril tako, da ni dal kakšnega neposrednega povoda za obglavljenje. Ko je okrog leta 1970 po upravi v Celju šarila udba (pod pretvezo finančnih nepravilnosti), je menda premalo podprl tedanje vodilne (R. Bordon, O. Črnilogar, M. Mahnič in M. Dvořak), ki jih je to bolelo še v času, ko sem hotel od njih dobiti prispevke za zbornik ob proslavi 140-letnice družbe.

Tendenčni projekt, kot ga imenuješ, ni uspel, saj tudi vera ni izginila, še prečistila in okrepila se je v času ideološkega pritiska po drugi svetovni vojni. Sicer pa Prešeren v svojih epigramih na Slomška ohranja neko temeljno prijaznost. Mislim si, da tudi Slomšek ni mogel prezreti Prešernove resnicoljubne obupanosti in stiske v sonetih nesreče. Slomšek je imel za odgovor na življenjske stiske na voljo vero. Kako si je pač, in ali si sploh je, razlagal kratko Prešernovo izjavo o Bogu, ki ni beg ob tem, ko vodi v nebo vse, kar je, kar b'lo je in kar bo, ali pač

o begu, ki ni Bog, kakor da zato Boga ni – to bi bilo zanimivo vedeti.

Vsekakor je bila duhovniška nestrpnost in medsebojna napadalnost za Mohorjevo usodnejša od zlonamernosti oblasti, kot se je pokazalo v času upravne krize v lavantinski škofiji potem, ko Grmič ni bil imenovan za rezidencialnega škofa.

Urednik Mohorjeve si bil dolga desetletja. Nekateri danes na urejanje knjig gledajo bolj po analogiji urejanja prometa. Ti si imel srečo, da si se kalil ob Rafku Vodebu.

Pol leta manj kot tri desetletja je res dolga doba. Pa hitro mine ob živahnih dogajanjih v tako prepletenem organizmu, kot je Mohorjeva.

Rafko Vodeb je bil zlata duša. Rad je imel mlade in jim odpiral prostor povsod, kjer je deloval kot urednik ali profesor. Sodelovati sva začela, ko je bil urednik *Znamenja*, sam pa sem za prvi prispevek poslal poročilo o mednarodnem ekumenskem simpoziju evropskih študentskih duhovnikov vseh krščanskih cerkva, ki je bil pomladi 1976 v Hengrave Hall v Angliji, ki sva se ga udeležila z Rudijem Koncilijo na vabilo frankfurtskega nemškega koordinatorja študentske pastorale Wolfganga Steina. Simpozij je bil posvečen obravnavi obsežnega dela nekega portugalskega avtorja o marksističnem branju evangelija po Marku, ki ga je za potrebe srečanja na »le« 300 straneh povzel francoski duhovnik M. Clevenaut.

Napisal sem kratko kritično poročilo, ga nekako utemeljil in Rafko ga je objavil. Začel me je vabiti in odzval sem se z mnogimi prevodi in kratkimi prispevki, pa vsakega pospremil z besedami zakaj in kako. Morda je to nagnilo Rafka, da me je predlagal za urednika, ko je leta 1980 Vitko Musek odhajal v pokoj. Bilo je povabilo in ne javljanje na razpis. Imel sem dvome, pa me je Rafko pomiril z besedo o programu, ki da je pripravljen za tri leta. Pozneje se je izkazalo, da ni čisto tako, a takrat sem že moral nekako plavati sredi razburkanega mohorskega vodovja. Škoda, da je Rafko delal v Celju, jaz pa v Ljubljani, razmeroma sam. O marsičem sva se lahko pomenila po telefonu, pa to ni isto, kot če si iz dneva v dan skupaj iz oči v oči. Kalil pa sem se še ob mnogih: dragocen sodelavec v začetku je bil Miloš Rybař tako glede koledarja kot glede nekaterih knjig v redni zbirki, pa dolgoletni ravnatelj Janko Jeromen in tajnik dr. Marijan Smolik ali pozneje dr. Janez Dular; med najbližjimi sodelavci na uredništvu, ki sem jim iz srca hvaležen, omenim še Ivana Moharja, Alenko Veber in Tadejo Petrovčič Jerina. Tebe in Andreja Arka mi ni treba posebej imenovati, še kdo bi se našel.

Ali se še spominjaš preobrata na občnem zboru Mohorjeve, o katerem je primorski duhovnik Gregorič tako rad pripovedoval; namreč ko je odneslo Grmiča?

Najbrž je imel Svetko Gregorič v mislih občni zbor, ki je bil leta 1982 v Štihovi dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani. Ob pripravah nanj je bilo slišati, da se obeta »udar« proti listi, ki jo je za naslednji odbor pripravil obstoječi. Sodeloval sem na sestanku v naši prodajalni na Poljanski 4. Bili smo štirje: predsednik Grmič, podpredsednica Kumrova, tajnik Vodeb in jaz. Jasno je bilo, da ni mogoče preprečiti pojava protiliste kandidatov za odbor (vprašanje pa je, kako bo uravnotežena glede zastopanosti kulturnikov v njej, na kar je pač vsakokratni odbor še posebej pazil, ob vsem samoupravnem

in družbenem delegiranju, na katerega ni imel vpliva). Hkrati je bilo treba ob napovedujočem se viharju za vodenje občnega zbora najti uveljavljenega, nepristranskega, modrega in vsestransko sprejemljivega človeka. Predlagal sem p. Hieronima Žvegliča. Drugi trije so se strinjali. Na zboru je bilo precej burno in z malenkostno razliko je vendarle zmagala s strani odbora predlagana lista. P. Hieronim se je tako izkazal s svojo pomirjevalno vlogo, da so ga na ustanovni seji novega odbora izvolili za predsednika odbora in s tem družbe. Kako je bilo podrobneje z Grmičevim sodelovanjem potem, bi bilo treba pogledati v zapisnike odborovih sej in naslednjih občnih zborov.

Gre za manjšo zastranitev, a mlajšim od naju bi bilo dobro orisati vlogo štajerske četvorke (Cajnkar, Janžekovič, Trstenjak, Grmič) za ohranitev krščanstva in Mohorjeve v časih, ko naj bi ateizem kot marksistično znanstveni svetovni nazor iztrebil krščanstvo na Slovenskem. Pravzaprav ne gre za zastranitev, saj so vsi štirje vpeti tudi v življenje Mohorjeve. V takšni ali drugačni vlogi in bolj ali manj pa tudi povezani s Ciril-metodijskim društvom slovenskih duhovnikov in njegovim glasilom *Nova pot*, v katerem so vrsto let, dokler se niso okoliščine nekoliko sprostile, izhajali izvrstni članki z vsebinami, ki jih drugje v javnosti ni bilo zaslediti, ki pa so pripomogle prav k temu, da se je na intelektualno dovolj zahtevnem nivoju ohranjalo spoznanje in zavest, da diamat ni tako enoumno dokončna razlaga sveta, kakor so si domišljali njegovi oblastniški nosilci. Obe ustanovi sta bili poleg Družine edini, ki sta smeli Slovence zalagati z literaturo z drugega brega življenja in sta to tudi uspešno počeli prav z obilnim znanjem in modrostjo omenjene četverice. Dr. Stanko Cajnkar s svojo umirjenostjo in zavestjo, da se meča ne izziva z nepotrebnim izpostavljanjem vratu in puške ne z nepotrebnim junaškim razgaljanjem prsi.

Resnica gre neizprosno in neustavljivo svojo pot, saj je vendar na dnu in pod njo ni ničesar. Zmote (kaj šele laži) pa pridejo in minejo, kot nam je nazorno pokazala zgodovina.

Enkratna so njegova razmišljanja ob molitvi očenaš. Dr. Janez Janžekovič s svojim strokovno filozofskim delom, s posredovanjem izročila velikega Tomaža Akvinskega in v njem aristotelskega realizma, z iskanjem smisla življenja in njega izročanjem tudi na poljudno filozofski ravni v svoji znameniti knjigi. Dr. Anton Trstenjak z vsem svojim poljudno človekoslovnim delom poleg strokovno filozofsko-psihološkega. Zame osebno je najmočnejša njegova knjiga (in sicer v prvi izdaji) *Hoja za človekom*. Ali pa njegov klic na enem prvih teoloških tečajev za laike: »Za človeka gre! Ne toliko za Boga, ki ostaja neprizadet od človeških zanikanj v svojem večnem obstoju.« In končno tudi dr. Vekoslav Grmič v svojem naporu opozori, da ima versko izročilo že samo v sebi, iz svojega notranjega bistva, tudi neogibne družbene posledice, ki se jim verodostojen oznanjevalec evangelija ne sme izogniti. Tako si levica ni mogla prisvojiti ekskluzivne skrbi za bližnjega. Marksizem je nekako prešel. Potreba po skrbi za sočloveka in s tem po pravem krščanstvu pa še toliko glasneje vpije v nebo.

Kaj je prineslo najstarejši slovenski založbi obdobje p. Hieronima Žvegliča, očeta *Našega Tromostovja*? Je

šlo tudi za trud, da bi se Mohorjevi trojčki združili? Na kakšnih temeljih? Tedaj je kazalo dobro, a po 30 let od »izjave« vidnega napredka ni. Tri Mohorjeve niso postale multinacionalka …?

P. Hieronim je res imel v mislih tesnejše zbližanje vseh treh mohorjevih sester in je v tem smislu najprej začel z občasnimi srečanji, »ovohavanji«, kakor je rad rekel. Na začetnih (Sveče, Oglej) sem bil zraven, pozneje ne več. Bilčovska izjava govori o nameravanem sodelovanju. Pa zdi se, da je med vsemi tremi, celovško, celjsko in goriško, le toliko razlik v delovanju, programu in ciljni publiki, da dalj od kakšne skupne objave (zgodovina ob 150-letnici, nekaj večerniških knjig v rednih zbirkah in nekaj člankov poleg vsakoletne kronike vseh treh v letnem *Koledarju*) ne bo šlo.

Imel si tesne, ustvarjalne stike s pisatelji. Si kdaj nameraval prestopiti na njihovo stran? Kaj si kaj napisal? Spominov imaš veliko, jih tudi pišeš?

Napisal sem kar nekaj in objavljal v *Našem Tromostovju*, v *Srečanjih*, v *Znamenju* (tam imam v petih letih okrog osemdeset raznovrstnih prispevkov), v komendskem glasilu slovenskih krščanskih demokratov, ki je pozneje postalo občinsko, *Aplenca*, sem sodeloval vrsto let, občasno tudi še zdaj. *Mohorjev koledar* in *Družinska pratika* nista povsem brez mojih zapisov.

Srečevanja s pisatelji indrugimi ustvarjalci (oblikovalci, ilustratorji) so lepši del uredniškega poklica.

Bilo jih je toliko, da v temle okviru ne bi našteval ali poimensko izpostavljal. Res pa je, da me je obilica rokopisov, s katerimi urednika zasipa življenje in se mora nanje resno odzvati, torej jih tudi vsaj preleteti, če že ne čisto podrobno prebrati, odvrnila od pisanja. Kakšna množica pametnih (včasih tudi malo manj pametnih) ljudi, čemu še jaz?! Po upokojitvi me je pripravil do tega, da sem zapisal nekaj člankov, urednik revije *2000* in prijatelj Peter Kovačič Peršin. V zadnjem času sodelujem z *Zvonom*. Najprej z vrsto povzetkov iz zgodovine Mohorjeve družbe, potem z obujanjem pogleda v nekatere knjige z Mohorjeve knjižne police. Spominov imam res veliko, a jih za zdaj še ne zapisujem. Včasih me je zamikalo, da bi se lotil kakšne daljše pripovedne oblike (snovi je neizmerno na voljo) in Marko Tavčar, dolgoletni tajnik Goriške Mohorjeve, mi je celo obljubil, da objavi, če napišem večernice. Pa si nisem vzel časa – do zdaj. Bog ve, kaj še bo!

Vemo, da si skrben dedek … kolikim vnukom? Kako razmišljaš, da bi jih morala oblikovati Mohorjeva, da postanejo razgledani, strpni, dobri Slovenci in še naprej zvesti izročilu kot kristjani? Si jim kdaj pripovedoval o malem narodu, ki je pred tisoč leti ustvaril Brižinske spomenike, besedno umetnino, ki je ne premorejo sočasno največji kulturni narodi?

Imam pet vnukinj in enega vnuka. Stari so od deset do enega leta. Samo starejša, Tinkara, je že v obdobju, ko jo je treba navezovati na slovensko kulturno izročilo. Sva že obiskala Narodni muzej v Ljubljani in si ogledala od zunaj nekaj drugih kulturnih hiš v bližini. Ostali so še pridni poslušalci dedijevih oziroma nonotovih zgod in nezgod, pa pripovedk in pravljic iz splošnega človeškega in posebej slovenskega izročila. Zanje so spomeniki, ki jih omenjaš, in njihova vloga še prezahtevna tema. Slej ko prej jih bom opozoril nanjo. Nekakšen temelj tega

uvajanja vidim v naši knjigi Franceta Vodnika (tudi njega sem še s fičkom vozil na sestanke odbora v Celje) *Od obzorja do obzorja*. Veseli pa me, da jim njihovi starši, moji otroci, vcepljajo prijateljski odnos z branjem in knjigo, ki jo imajo vsi, že najmlajši dve, radi v rokah. Tudi sodobna Mohorjeva knjižna ponudba jim prinaša veliko mikavnega. Vsako leto jim dopolnim knjižne police s katero od naših mladinskih izdaj.

Se strinjaš z mano, da Slovencem ob vseh odlikah neupravičeno primanjkuje ponosne samozavesti na osnovi res bogate zgodovine? No, Mohorjeva je to vedela, saj je dvakrat izdala znamenito zgodovino Slovencev (Gruden/Mal). Jo bo morala še tretjič, da se dopiše v njej še poslednji cilj slovenske zgodovine, slovenska država?

Nekako je to že storila z objavo naše kratke zgodovine izpod peresa Staneta Grande. Mislim si pa, da bo treba, če želimo glede tega ohraniti pozornost mladine, uporabiti še raznovrstnejše načine predstavitve temeljnih tem. Morda izbrane dogodke, osebnosti in tematike v krajših stripih, tiskanih in na spletnih mestih. Morda bi morala Mohorjeva angažirati intelektualni potencial širokega kroga svojih bližjih pa tudi zunanjih sodelavcev za aktualizacijo spletne strani v odzivanju na vsa sodobna osebna in družbena vprašanja, kakor to že uspešno dela v svojem knjižnem programu – ki je, žal, sicer čedalje obsežnejši po naslovih in vsebinah, pa po drugi strani čedalje manjši v nakladah in torej doseže manjšo populacijo kot nekoč. Pa saj vemo, kako je sodobni prevladujoči trend digitalizacije vse to povzročil. Včasih je veljalo: Trikrat premisli, enkrat povej (kaj šele zapiši). Danes pa vsi čivkajo »iz prve« (kakor jim pade na pamet).

Bilo bi dobro, ko bi narodova samozavest bolj slonela na kulturi in zgodovini kot na trenutni medijski popularnosti in prodajni vrednosti naših športnih zvezd, ki se uveljavljajo na svetovnem trgu – ob vsem priznanju njihovi osebni zavzetosti in garaštvu.

In navsezadnje: kdo bo stopil na prste trgu in ganil kamnita srca tistih nekaj deset bogatašev, ob katerih, če že ne zaradi njih, je več kot pol svetovnega prebivalstva v brezizhodni revščini? Ali je to samo pobožna želja in boj brez upa zmage?

Ali se strinjaš, da nadaljujeva pogovor čez 10 let?

Kar, če Bog da in sreča junaška! Saj sva oba že v letih, ko je čedalje bolj tvegano računati na naslednjih deset.

Matija Remše skupaj z nekdanjima sodelavcema Jožetom Faganelom in Andrejem Arkom; foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Ddr. Damir Globočnik

Rihard Jakopič (1869–1943)

Ob stopetdesetletnici rojstva

Fran Vesel, *Rihard Jakopič*, vir: https://commons.wikimedia.org

Rihard Jakopič velja za utemeljitelja slovenskega likovnega modernizma. Po zaslugi slikarskega opusa, v nič manjši meri pa tudi organizacijskih spretnosti, je postal karizmatični vodník slovenskih likovnih ustvarjalcev. Rojen je bil 12. aprila 1869 v premožni trgovski družini v Ljubljani, kjer je obiskoval osnovno šolo na Grabnu in realko. Na dunajsko likovno akademijo je bil sprejet leta 1887. Zaradi bolezni je študij prekinil in ga nadaljeval leta 1889 pri prof. Christianu Griepenkerlu. Leta 1890 se je vpisal na münchensko akademijo, ki jo je kmalu zapustil. V Münchnu je spoznal Ferda Vesela in Antona Ažbeta, v čigar šoli se je izobraževal dobri dve leti. V zimskem semestru leta 1903 je študiral pri Vojtěchu Hynaisu v Pragi.

V četverici slovenskih impresionističnih slikarjev velja za osrednjo osebnost. Med seboj je namreč povezal Matijo Jamo, Mateja Sternena in Ivana Groharja. Leta 1898 je slikal z Jamo v Stranski vasi in leta 1902 ob Sotli. V Škofji Loki je skupaj s Sternenom in Groharjem slikal med letoma 1902 in 1906. Leta 1904 se je poročil z Ano Czerny in se poleti 1906 za stalno naselil v Ljubljani. S Sternenom je leta 1907 ustanovil risarsko in slikarsko šolo, ki jo je od naslednjega leta vodil sam. Delovala je do začetka prve svetovne vojne.

Sodeloval je pri organizaciji I. in II. slovenske umetniške razstave v Ljubljani 1900 in 1902 in pri predstavitvi slovenskih umetnikov v Miethkejevemu salonu na Dunaju leta 1904. Na svoje stroške je dal zgraditi razstavni paviljon na robu tivolskega parka, ki je junija 1909 odprl svoja vrata s III. razstavo umetniškega društva. Posvečal se je organizaciji razstav v paviljonu, ki ga je leta 1923 prodal mestni občini Ljubljana. Leta 1918 je dal pobudo za ustanovitev Narodne galerije. Oktobra 1938 je bil imenovan za rednega člana Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Umrl je 21. aprila 1943.

Zgodnje Jakopičevo obdobje še ni raziskano. V devetdesetih letih 19. stoletja je večinoma živel v Münchnu in se občasno vračal v Ljubljano. Slikal je figuralne motive pod vplivi simbolizma in secesije. Impresionistična dela, ki jih je videl na razstavah v Münchnu in na Dunaju, so vplivala na njegove krajinske slike.

Po Jakopičevi vrnitvi v Ljubljano je krajinska motivika postala redkejša. Plenerističnо slikarstvo je negoval s slikanjem vedut, med katerimi je serija pogledov na Križanke v različnih letnih časih in svetlobnih razpoloženjih, kot

jih je lahko opazoval skozi okno svojega stanovanja na Emonski cesti 2. Osrednji Jakopičev motiv je bila figuralna kompozicija. Bolj kot (post)impresionistično beleženje atmosferskih učinkov oziroma tako imenovana motivna štimunga, ki jo je literarna moderna posebej izpostavila ob razstavi slovenskih umetnikov na Dunaju, je postalo pomembno notranje doživetje motiva, ki se je malone razblinil v barvi in svetlobi. Jakopič je takole pojasnil nastanek svojih slik:

> Veste, jaz ljubim slike, ki so kakor sanje. To je sploh moj najljubši način. Pri meni se najprej porodi ideja in potem se dvigne nekje v duši podoba, kakor vizija. Slika meni ne sme nuditi otipljivega predmeta. Kakor je bila rojena, v tako obliko se mora preliti na platno. To so sanje, tam nekje v dnu duše ali človeka vroče zasanjane, iz neznatnosti priklicane v življenje. Vsenaokrog se preliva za zibel določeni svet in nekje na sliki strmi iz njega predmet, ki ni otipljiv, pač pa izražen in živ. Vizija je zgrabljena v širino in globino, sanje zažive.

Jakopič je v svoje slikarstvo vnesel tudi nekatere ekspresivne in fauvistične poudarke. Nasičeno barvno polje je podrejal enotnemu občutju. Čiste barvne lise je polagal eno poleg druge in puščal potezo vidno. Pastozni nanosi barve so pogosto povsem prekrili kompozicijsko ogrodje. Skrivne barvne sestavine je odkrival v sencah in navideznih teminah. Tovrsten način slikanja je uporabljal za simbolistične téme (*Slepci*, *Kopalke*), za intimistične kompozicije (pogledi v interier) in za alegorične figuralne kompozicije s socialnim in moralnim podtonom. Največje Jakopičevo slikarsko delo je bila poslikava stropa v veži stavbe Meksike na Njegoševi cesti v Ljubljani (1927–1928), ki je zaradi neustreznega slikarskega postopka kmalu začela propadati. Pri figuralnih alegorijah se je Jakopič delno navezal celo na baročno izročilo, v čemer je likovna kritika videla predvsem brezčasnost njegovega slikarstva. V tridesetih letih je v svojem ateljeju na Mirju začel slikati cvetlična tihožitja.

Rihard Jakopič se je še med življenjem začel spreminjati v nacionalni mit. Ivan Cankar je že leta 1904 zapisal, da je Jakopič »največje upanje slovenske umetnosti in že danes njen največji ponos«, Oton Župančič je zaslutil preroške dimenzije v Jakopičevi osebnosti. Izidor Cankar poudarja, da je po Jakopičevi zaslugi vprašanje likovne umetnosti postalo eden zaželenih atributov slovenske narodne identitete. Alojzu Gradniku se je zdela narava v primerjavi z Jakopičevimi slikami enolična in nepopolna, mrtva in skoraj dolgočasna. Ni mogoče spregledati, da je Jakopič s svojimi članki, intervjuji in pokroviteljstvom, ki ga je nudil mlajšim umetnikom, celo neposredno usmerjal pisce k poudarjanju lastne središčne vloge pri uveljavitvi moderne likovne umetnosti.

Ob Jakopičevi šestdesetletnici je Umetnostnozgodovinsko društvo priredilo Jakopičevo retrospektivno razstavo. Jakopič je kot prvi slikar dobil jubilejni zbornik. Anton Podbevšek je leta 1941 objavil obsežno monografijo *Jakopič*. Ob stoletnici Jakopičevega rojstva (1969) so začeli podeljevati Jakopičevo nagrado, ki je najvišja likovna nagrada v Sloveniji. Moderna galerija je leta 1970 pripravila veliko retrospektivno razstavo Jakopičevih del. Leta 1979 je odprlo svoja vrata Likovno razstavišče Rihard Jakopič v Ljubljani.

Marjeta Žebovec

Milena Šoukal
(1922–2018)

Malo pred božičem, 21. decembra 2018, je v Kentuckyju v ZDA umrla pesnica slovenskega rodu Milena Šoukal. Njen sin Matt Soukal je to novico objavil na družbenem omrežju Facebook in jo pospremil z besedami, da je »čudovita ženska, ki je živela polno življenje in pustila pečat, dosegla kraj večnega počitka. /.../ Pridružila se je svoji duhovni družini v kraju večnega počitka. Zelo jo bomo pogrešali. Naj jo Bog blagoslovi.«

Foto: arhiv Celjske Mohorjeve družbe

Rojena je bila 17. februarja 1922 v Brežicah. Njen oče je bil uradnik, predstojniki so ga prestavljali, tako kot vse državne uslužbence, in ko je bil prestavljen v Ljubljano, se je vsa družina preselila tja. Oče je bil miren človek, tudi pesniško nadarjen in razmišljajoč, vendar je umrl, ko je bila stara deset let. Tudi v njej je vzbudil željo po branju in veselje do branja poezije. Od slovenskih pesnikov so ji bili najbližji Prešeren, Gregorčič, Kette in Murn. Zlasti Gregorčičeve pesmi je vedno znova prebirala in znala na koncu celo knjigo na pamet. V družini je bilo rojenih osem otrok, pet jih je odraslo.

Po osnovni in meščanski šoli je končala učiteljišče v Ljubljani. Tam je bil njen sošolec tudi pesnik Bojan Štih. Poleg učiteljišča je na konservatoriju študirala petje in v tercetu s svojima sestrama – to so bile sestre Doberšek – nastopala na ljubljanskem radiu. Že kmalu je začela pisati pesmi in se na učiteljišču vključila v literarni krožek, kjer je prišla v stik z Zorkom Simčičem. Na učiteljišču, Državni učiteljski šoli, je diplomirala leta 1944 in dobila mesto učiteljice na domobranski postojanki v Pijavi Gorici.

Tik pred koncem vojne je skupaj z drugimi pobegnila pred komunističnimi oblastniki; z njo so bili tudi sestri in brat. Težko so prišli čez mejo na Vetrinjsko polje, kjer so živeli v zelo težkih razmerah; od tam pa je skupaj z bratom in sestrama prišla v taborišče Judenburg. V tem taborišču je ostala pet let. Skupaj s sestrama je sodelovala v kulturnem življenju in nekaj časa poučevala, potem pa postala asistentka zobozdravnika. Brat se je pripravljal na duhovniški poklic in so ga od tam poklicali v Italijo, kjer je bil posvečen, sestre pa so se tudi počasi vse tri poročile in dobile stalno bivališče.

Milena se je poročila z znancem še iz otroštva, sicer oficirjem jugoslovanske vojske, ki je tudi med vojno ostal pripadnik te vojske, imenovane tudi četniki ali plava garda, Jeromom Šoukalom, in še v taborišču rodila dva sinova. Dovoljenje za stalno naselitev v ZDA so dobili šele po rojstvu drugega otroka. Deležni so bili tudi te ugodnosti, da so v Chicago potovali z ameriškim vojaškim letalom. Mož je dobil delo v tovarni, Milena pa je po prihodu v Chicago rodila še dva sinova.

Do enajstega leta najmlajšega je ostala doma, potem pa se je zaposlila v veliki trgovski hiši Sears and Roebuck, kjer ni dobivala le plače, ampak tudi delež dobička, tako da je lahko čez nekaj let kupila posestvo v Kentuckyju, da bosta tam z možem preživela mirno starost, vendar je mož kmalu umrl. Trgovska hiša je izdajala tudi glasilo, v katerem je bilo s prevodi predstavljeno njeno pesništvo.

Za čas v Chicagu pravi, da je bilo to najtežje obdobje v njenem življenju. Poleg službe in skrbi za družino je poučevala na Srednješolskem tečaju izseljenske skupnosti Sveti Štefan. V sklopu tega tečaja so bile organizirane tudi prireditve ob različnih praznikih in za te priložnosti je napisala več prizorov in otroških iger.

Kmalu po upokojitvi se je preselila na svoje posestvo in se vključila tudi v tamkajšnje kulturno življenje. Vključila se je tudi v Art club Kentucky, kjer se je družila z drugimi ljubiteljskimi umetniki – rada je tudi slikala.

Pesmi je pisala vse življenje. Na začetku je pisala le v slovenščini in jih pošiljala slovenskim izseljenskim publikacijam, zlasti *Meddobju*. Pri Slovenski kulturni akciji v Buenos Airesu je leta 1969 izšla njena prva zbirka *Pesmi*, drugo z naslovom *Ptice na poletu* pa je izdala Mohorjeva družba v Celju leta 1999. Njene pesmi so objavljene tudi v antologijah slovenske zdomske in izseljenske poezije: *Antologiji slovenskega zdomskega pesništva* (Buenos Aires, 1980), *To drevo na tujem raste* (Ljubljana, 1990), *Besede so ostale kot semena* (Ljubljana, 1990) in v *Selected poems from Slovenian* émigré *poetry* (Cleveland, 1970). V pesmih Milene Šoukal je pogost motiv hrepenenje po domovini; najpogosteje ga izraža s simbolom ptice s pohabljeno perutjo, s simbolom desetnice, ki je morala od doma, pozneje pa se povezuje s hrepenenjem po spravi z domovino, pri čemer uporablja svetopisemsko simboliko. Veliko je tudi podob iz narave. Sama je o svoji poeziji povedala:

> V moji poeziji se vsakdanjost meša s sanjskim svetom. Pisanje me osrečuje. Navdih mi daje narava, uživam v dolgih sprehodih. Kjer koli je kakšno okno, sem tam, z obrazom ob steklu, in stvari, ki jih vidim, ostanejo v moji podzavesti in se pojavijo v moji poeziji. Ko končam pesem, začutim nekakšno praznino, kajti besede in misli so del mene … Zdi se mi, da moje oči vidijo onstran tega, kar je tik pred menoj, in da opazim drobne, manj pomembne stvari v naravi.

Zadnje čase je pisala večinoma v angleščini: »Moji otroci in vnuki komaj govorijo slovensko, umetniško izpoved pa bi sploh težko razumeli. Pa tudi v bližini ni nobenih Slovencev.« Tako je izšla knjižica njene duhovne poezije v angleščini z naslovom *The Disapearing Footprints* (*Izginjajoče stopinje*).

Literarna zgodovinarka Helga Glušič je v članku *Poezija Milene Šoukal*, objavljenem v prvi številki *Slavistične revije* leta 1995, o pesničinem delu napisala tudi:

> Poezija Milene Šoukal je intimno izpovedna poezija, ki tudi tedaj, ko vsebuje prvine objektivnega dogajanja v času in prostoru pesničinega življenja, ostaja v svojem izrazu prepesnjena v metafore, ki njenim verzom odvzemajo neposrednost sporočila. /…/ Pesnica Milena Šoukal se v svojem ustvarjanju kaže kot subtilna, strastna raziskovalka človeškega duha in čustvovanja, iščoča oblikovalka besede in pesniške podobe v njeni estetski in doživljajski funkciji, skrivnostni dramatičnosti in harmoničnem zvenu.

Dr. Milček Komelj

Tinca Stegovec (1927–2019)

»Vse z Bogom, nič brez Njega«

Tinca Stegovec je bila plemenita dama in velika umetnica, ki je s popolno odgovornostjo do sebe in soljudi živela vseskozi posvečeno življenje. Posvetila se je likovni umetnosti, v kateri je z upodobljenimi prizori, epizodami in utrinki vselej izražala svoj celovit odnos do življenja, življenje pa je dojemala kot poslanstvo v zavesti o človeškem dostojanstvu in z neomajnim zaupanjem v Boga.

Že kot hčerka šolskega upravitelja, rojena v šolskem poslopju, je zaživela v predanosti izobrazbi in ustvarjalni nadarjenosti; vase je vsrkala zavest o temeljnem pomenu umetnosti kot najvišjega izraza duha in si že zgodaj postavila najvišja estetska in tudi etična merila, ki so bila zanjo prav eksistencialna nujnost in se jih je oprijela z neizprosno strogostjo, zato je tudi pri soljudeh temeljno človeško veljavo presojala le po poštenosti in značajnosti. Nikoli ni prenesla nenačelnosti, površnosti in prilagodljivosti, s katero se je tolikokrat srečevala, in je bila zato v življenju vse prevečkrat razočarana in izigrana ter pri tem lahko videti celo naivna; a je bila prav zato v svoji doslednosti in preobčutljivosti toliko bolj veličastna.

Bila je lepa, nežna in krhka, a hkrati je premogla neizmerno voljo in je ne glede na neusmiljene okoliščine sledila le svojim ustvarjalnim sanjam, zazrta kvišku kot deklica z balonom na eni njenih zgodnjih grafik. Kot ženski brez zaščite se ji je bilo v kruto realnem svetu med pogosto manj ustvarjalno nadarjenimi odločevalci večkrat težko prebijati, a je neomajno žrtvovala vse, da je ostala intenzivno ustvarjalna; ni si pustila, da bi ji talent zamrl, ampak je ostala zvesta svojemu poslanstvu in se izoblikovala v do kraja klen značaj. Njeno življenjsko vodilo še iz srednješolskih let se je glasilo »Vse z Bogom, nič brez Njega«, njegov prvi del pa si je pozneje zamislila celo kot geslo v svojem imaginativnem grbu.

V življenjski resničnosti se je najraje srečevala z velikimi svetovnimi in slovenskimi duhovi, umetniki, premišljevalci in svetovalci, ki jim je zaupala in jim bila hvaležna za naklonjenost in prijateljstvo, med njimi z Božidarjem Jakcem, Antonom Trstenjakom in kardinalom Francem Rodetom, ki ga je tudi portretirala.

V prvotni razpetosti med književnostjo in likovno ustvarjalnostjo se je odločila za slikarstvo in še bolj za grafiko, v kateri se je uvrstila med naše najodličnejše ustvarjalce. Doma in v Parizu se je do kraja izmojstrila v najzahtevnejših grafičnih tehnikah in prijemih, neizmerno delavna,

predana in požrtvovalna, in prav taka je bila tudi kot pedagoginja, ki pa ji ni bilo dano, da bi svoje znanje posredovala na visoki ali višji šoli, ampak se je morala kot deklica za vse ali kot »likovni servis«, kot se je označila, v skrajno neprimernih razmerah vse do invalidske upokojitve potrpežljivo razdajati na račun lastnega zdravja. A je povsod tam, kjer je bila prisiljena delovati, vneto spodbujala zanimanje za umetnost, o umetnosti in umetnikih pa je kot vzgojiteljica in pedagoginja tudi rada pisala.

V slovenskem družbenem prostoru, v katerem ni nikoli zatajila svoje nemarksistične, krščanske življenjske opredelitve, se je morala spričo svoje poštenosti na poti k popolnosti največkrat znajti povsem sama, brez botrov in državne pomoči; bila je kvečjemu nadzorovana, ker se je s svojimi umetninami podajala tudi v svet, kjer je bila vedno toplo sprejeta, pogosto s pravim občudovanjem. Tega pa ni počela iz želje po prestižu, ampak zaradi nujnega samopotrjevanja in zato, ker so se ji lahko ustvarjalna krila na novo razmahnila le v svetovljanskem okrožju intelektualcev in ustvarjalcev, zbranih na svetovnih kongresih Mednarodnega biografskega centra iz Cambridgea, med katerimi se je počutila najbolj doma in kjer je lahko prvič začutila duhovno svobodo kot ptica v letu. Ob tem, ko je kot poliglotsko svetovljanska osebnost stremela po svobodi in živela v duhovnem dialogu s svetovno ustvarjalnostjo vseh časov in na vseh področjih, pa je bila do kraja zavezana slovenstvu in si je v Parizu v domotožju recitirala Prešerna, ki ji je bil večnostno merilo v svoji klasičnosti, ali Otona Župančiča, s katerim jo je povezalo rojstvo v Beli krajini, na kar je bila vse življenje ponosna.

V osnovi njene umetnosti sta bili figura in narava, človek in njegovo okolje, kot je naslovila svojo monografijo. Iz njenega odnosa do takih, predvsem urbanih motivov sijejo lepota, sočutje in velika ljubezen do ljudi. Zato je njena umetnost vedno polna vsebine, zgoščene v premišljeno komponiranih in smotrno prestiliziranih, a prvotno dejansko ugledanih prizorih. Nikoli ni larpurlartistična, a je hkrati estetsko popolna, v arhitektonsko pregledni celovitosti monumentalna in v precizno izrisanih nadrobnostih miniaturistično minuciozna, kot bi skozi bežno prigodnost razbirala brezčasne življenjske vzorce.

V vseh pojavih življenja je s popolno duhovno zbranostjo zaznavala znamenja medčloveških odnosov, iskanj sreče, samote, ogroženosti in hrepenenj, in je vse to prerajala v lirsko meditativna likovna pričevanja. Njen duhovni ustvarjalni pogled je bil zazrt v čistino in jasnino, ki jo je ustvarjalno priklicevala iz življenjske teme. Svoj ideal je odkrila v renesančnem sijaju Mediterana, iz katerega je po očetovi strani rodovno izhajala, zato je bila njena poenostavljena, a globoko občutena linija vselej jasna, spevna in precizna; z njo in svetlobnimi in barvnimi kontrasti ter vselej prefinjenimi razmerji in prelivi pa nam je sporočala svoje misli in spoznanja, ki so se ji likovno kristalizirala med samim tehnološko nadvse zahtevnim delom.

Tudi življenjska protislovja je v skladu s svojo harmonično naravo usklajevala v ravnotežje in harmonijo, prepojeno z enigmatično napetostjo življenja, vse bolj prepričana, da se vse skladno rojeva iz strašnih borb. V vsem je predpostavljala in vzpostavljala ravnotežje ter v vsem odkrivala poezijo

Tinca Stegovec, *Bilo je takole*, Celjska Mohorjeva družba, 2008

in bila v svoji dojemljivosti odprta za vsa občutenja, ki jih je zaznavala v ljudeh okrog sebe in v sami sebi. Iz njih izhaja že ekspresivnost njenih najzgodnejših, še realističnih del iz tesnobnih povojnih let, iz njene poznejše biserne barvitosti pa sije tudi življenjska vedrina, mladostno zaupanje v prihodnost ali vsaj veliko hrepenenje po svetlobi, ki jo je odkrivala na potovanjih ali med okrevanjem v barvitosti jadranskega Lokruma.

O vsem, kar je umetnica v bogatem življenju videla in doživela, je nenehno razmišljala, življenjsko trezno, a do kraja z optimizmom in zaupanjem, in s tako treznostjo in zaupanjem v večnost je bila že nekaj časa spokojno pripravljena tudi na slovo od zemeljskega življenja, ki ga je pričakovala kot neizogibno nujnost, ob tem, ko je videla svojo utelešeno življenjsko sled v umetnosti, ki naj bi razveseljevala in presvetljevala ljudi tudi v prihodnje.

Do zadnjega se je poglabljala v umetnine, tudi v neuresničene načrte, vse na svetu živahno dojemala, lucidno analizirala in napeto ter zaskrbljeno spremljala tudi družbene spremembe v svetu. V zanjo najbolj dramatičnih, upanja polnih in za slovenstvo usodnih časih se je odločno tudi javno zavzela za slovensko državno samostojnost in svobodo, kar je razvidno tudi iz njene ustvarjalnosti, še v zadnjih pogovorih pa je obžalovala tragično slovensko razdeljenost; a ljudi ni a priori obsojala (četudi je bila do njih tudi argumentirano kritična in je opozarjala na krivice, ki so jih povzročili), ampak je razsodbo prepuščala prihodnosti, ker je tudi zgodovinsko dogajanje dojemala v luči neznanega višjega smisla, kot izraz nedoumljive Božje previdnosti, vselej znova začudena, kako nepredvidljiva in pomenljiva so Božja pota, in zato je lahko tudi od slabega pričakovala dobro in tako iskala zakonitosti za življenjsko ravnotežje na vseh ravneh, enako kot v svojih likovnih stvaritvah. V tem znamenju je napisala tudi svojo biografijo (*Bilo je takole, romanje za lepoto*), ki je dragocena kronika njenega življenja, šolanja, iskanj, srečanj in potovanj, a tudi njene dobe in nesvobodne slovenske družbe. Ob vsej zazrtosti v duhovne sfere pa je vendar morala tudi bridko presoditi: »Kako

lepo bi živela, ko ne bi bilo hudobnih ljudi, norega družbenega reda in iz tega izhajajoče revščine.«

V avtobiografiji se je označila za izgnano desetnico v slovenski umetnosti, a je vsaj pred koncem življenja tudi sama z zadoščenjem spoznala, da so jo morali tudi najvplivnejši presojevalci vsesplošno sprejeti kot enakovredno našim največjim grafičnim ustvarjalcem. Po nagradi Prešernovega sklada in Župančičevi nagradi ter priznanjih v tujini je prejela tudi Jakopičevo nagrado in doživela retrospektivne predstavitve svojega dela v elitnih razstaviščih, z glavnino svojega opusa, ki ga je poklonila slovenskemu narodu, pa je navzoča tudi v zbirki ljubljanskega Mednarodnega grafičnega likovnega centra in stalni ter hkrati potujoči zbirki metliškega Belokranjskega muzeja. Sama pa si je dodelila najvišje priznanje s predano zvestobo ustvarjalnemu klicu, ki nesmrtno zveni iz njenih del, klicu slovenskemu narodu in vsemu človeštvu. V idealnem svetu, kot si ga je zamišljala, je ljudi dojemala kot eno samo družino, ki vse posameznike povezuje v človečnosti, v katero je kot nepoboljšljiva humanistka zaupala vsaj pri izbrancih duha, ki so ji bili najbliže in jih je najbolj cenila, ker je verjela v solidarnost najbolj izbranih svetovnih duš. V taki raznorodni in raznoliki, le v spoštljivi kultiviranosti enoviti humanistični družbi, v kateri bi se le prijazno pogovarjali, prototip kakršne je doživljala na »svojih« svetovnih kongresih, naj bi vsakdo samoumevno ohranjal in spoštoval svoje korenine, posebnosti in izročilo ter občudoval stvaritve ter dognanja vseh drugih, povezovala pa naj bi jo človeška razsodnost, izobraženost, zavzetost za lepoto in miroljubna modrost.

Tudi ko umetnica ni več mogla uresničevati novih del, je do zadnjega razglabljala o skrivnostih sveta in o večnosti, spričo katere so vse zemeljske poti, ki so jo tako pritegovale, samo začasne. O vsem je vedno do kraja natančno premislila, vse pojave je dojemala kot čutno nazoren izraz življenja in hkrati kot pomenljiva duhovna znamenja in jih pogosto komentirala z verzi iz domače in svetovne literature, ki so živeli v njej kot del nje same. Med našimi likovnimi umetniki, in ne le med njimi, je izstopala s svojo izjemno klasično izobraženostjo kot resnična duhovna aristokratka in velika idealistka, pri tem pa je ostajala otroško začudena nad vsem, do kraja živahna in radovedna ter zaupljiva in hvaležna za vsako pozornost. Svoje življenje je dojela kot pošteno izpolnjeno potovanje k cilju, ki se mu je približevala z ustvarjalnostjo. Njene slike nam vse bolj govorijo kot moderni izreki starodavne modrosti in kot odprta knjiga o življenjskih dilemah in zaupanju v končno odrešenje. V naši dojemljivosti odmevajo kot nemi klic samotnega človeka v telefonski govorilnici, od koder išče svobodo v stiku s soljudmi, ali jo zasleduje na življenjskem prehodu, križišču ali pred zrcalom, v katerem presenečeno ugleda svojo lastno podobo kot podobo neznanke, ter na poteh med stalnim prihajanjem in poslavljanjem; ob tem pa ji umetnine ritmično zvenijo kot nadzemska glasba, kakršno je umetnica poslušala v pariški notredamski katedrali in ki jo je spremljala ob jedkanju njenih očarljivih grafik. Naj ji zasije, spregovori in zazveni večni mir, naj se ji vse, kar je doživela, ljubila in pretrpela, uglasi v dokončno ravnovesje.

Dr. Matjaž Barbo in dr. Edvard Kovač

Primož Ramovš
(1921–1999)

Ob dvajsetletnici skladateljeve smrti

»Skladateljska ideja je tisto, kar pride čisto spontano, sam ne veš kdaj,« je dejal Primož Ramovš v pogovoru z Borutom Loparnikom na začetku osemdesetih let. »Včasih bi najraje rekel, pojdi se solit, za danes bom pustil. Toda čez kakšno uro se le odpre in potem ne morem nehati. Delam, delam, mislim si, samo še tole končam, pa bo dovolj za zdaj, medtem pa se pojavi nova ideja in še tisto izpeljem, in za njo naslednja in ura je že dve ali tri zjutraj, morda tudi več, in moram se prav prisiliti, da neham.« Mikavno je takole vstopiti v skladateljevo delavnico in se vživeti v intimni trenutek ustvarjalnega nemira, ki skladatelja žene k pisanju. Zanimivo je, da se nam v teh besedah razkriva morda drugačen Ramovš, kot ga spoznavamo pri najbolj običajnem, lahko bi rekli celo površnem branju njegovih partitur.

Primož Ramovš; vir: www.sazu.si

Primož Ramovš, rojen leta 1921 v Ljubljani, kjer je leta 1999 tudi umrl, je veljal za enega najizrazitejših, celo radikalnih modernistov. Zato so bile hitro pozabljene njegove sakralne skladbe, posebno še liturgične. Morda pa zaradi tega, ker je kot organist pri uršulinkah v Ljubljani, potem pa tudi kot veliki ustvarjalec duhovne glasbe pri frančiškanih ter tudi kot mojster na orglah ljubljanske stolnice veljal za tistega, ki neprestano ustvarja in ki mu skladateljevanje ni samo občasen ekskurz v svet glasbe, ampak tudi njegovo globoko religiozno poslanstvo.

Prav ta duhovni vidik njegove glasbe še vedno čaka muzikologe in teologe, ki ga bodo ovrednotili. Tisti, ki smo ga pa osebno poznali, vemo, da je znal prisluhniti tako besedi svojega sogovornika, ki je izražal bolečino in veselje, strah in upanje, kakor tudi tišini svetih maš ali tudi prazne cerkve, kjer se mu je iz tišine rojeval zvok kot molitev. Vseeno pa je prav, da se ob dvajsetletnici njegove smrti spomnimo na njegovo izjemno skladateljsko pot, s katero je odpiral okno novim tonalnim načinom in ki je s svojo izvirnostjo ohranjala stalen mladeniški polet. Kot zadnji diplomant Slavka Osterca, idejnega vodje prvega vala tako imenovane zgodovinske avantgarde, ki ga je iskreno cenil vse življenje, je učiteljeva skladateljska iskanja še izostril in se med vsemi njegovimi učenci najizraziteje usmeril v novo glasbo. Tako se je odrekel tradicionalnim formalnim vzorcem, se podobno kot Osterc izogibal ponavljanjem, sekvenciranjem in preprostim harmonskim zvezam. Še več, postopoma je popolnoma zavrgel ne

le dur-molovsko, temveč vsakršno tonalitetnost, harmonsko funkcionalnost in osredinjenost. Zlasti po obisku Varšavske jeseni v šestdesetih letih, kjer je spoznal novosti tedaj izjemno odmevne poljske skladateljske šole (zlasti z Lutosławskim), se je še radikalneje odpravil v svet novega. Po nekaj poskusih dodekafonega oziroma serialnega strogega urejevanja glasbene forme, poskusih, za katere je pozneje priznal, da so bili njegovemu razumevanju ustvarjalnega procesa tuji, se je predal aleatoričnemu odpiranju glasbene strukture. Spet se je v njem razcvetel prepričljiv muzikalni izraz, poln improvizacijske svobode in radožive muzikalne igrivosti. Ramovševa poetika se je osvobodila diktata modernističnega »preštevanja« posameznih tonov in njihovih razmerij ter se razprla čisti glasbeni intuiciji. »Za glasbo je važno tisto, kar se sliši,« je bil prepričan in se tako izzivalno postavil proti modnim glasbenim tokovom, ki so dajali kompozicijski strukturni spletenosti prednost pred slušnim sprejemanjem.

Ramovš je bil eden redkih sodobnih skladateljev, ki je bil hkrati tudi izvrsten improvizator. Mnogi Ljubljančani so radi hodili poslušat njegove improvizacije na orglah uršulinske, frančiškanske ali stolne cerkve, saj so preraščale v prave koncertne dogodke. Zdi se, da je obe področji svojega glasbenega delovanja na poseben način prepričljivo spojil. Tako je svoje improvizacije izpeljeval iz nekega navideznega »kompozicijsko« premišljenega načrta, obratno pa tudi Ramovševe zapisane skladbe preveva enkraten ustvarjalni »improvizacijski« navdih. V njegovih kompozicijah sledimo muzikalnemu loku, ki se pne v prepletu značilnih interpretacijskih oziroma improvizacijskih sestavnih delov. Zato so za njegov skladateljski jezik značilni ostri kontrasti v dinamiki, izrazite instrumentalne barve, ki se včasih prelijejo v šum oziroma hrup, prevzet iz besednjaka nove glasbe. Vse to je znal uravnovesiti s pretanjenim čutom za urejenost formalnih razmerij. Ramovševo glasbo odlikuje prepričljiva dramaturgija presenečenj, viškov, padcev, dinamika navidezne simetrije, vse v logični usmerjenosti od začetka h koncu – kot pri živi improvizaciji. Da, iz Ramovševih del veje zanesenost ustvarjalnega navdiha. Svojo glasbo ustvarja v nekakšni »ustvarjalni ekstazi«, kot je to imenoval Karlheinz Stockhausen. Ramovš sam uporablja za to stanje besedo »trans«.

Čeprav bi se nepozornemu poslušalcu morda zdelo, da si skladatelj pri pisanju sam postavlja pravila, si vendar vedno postavlja meje, ki mu jih določa »sozvočje«, »harmonija« z okolico. Ramovš je prepričan, da je za uspelost glasbe odločilnega pomena skladateljeva »tehnična podkovanost«. Tako izrecno poudarja povezavo z občo poetsko normativnostjo. Skladateljeva estetika je tako bitnostno zavezana veri v »splošne zakone lepega«.

»Umetnost mora biti povedna,« je trdil Ramovš. Umetnost ni le golo zadovoljevanje naše domišljije, ampak je, kot pravi, »sporočilo«. Ramovš je izpovedovalec vere v neskončno, s svojo glasbo izreka resnico dobrote in lepote. In kljub ostrini njegovega glasbenega jezika dinamičnosti njegovih kontrastov zveni pred nami mozartovsko čista, iskrena, globoko povedna glasba.

V tej iskrenosti si je tudi sestavil zadnjo kompozicijo, za sekstet trobil, za katero je želel, da bi mu jo zaigrali, ko ga bodo nosili iz cerkve k zadnjemu počitku. Res se mu je izpolnila želja, prijatelj Stanko Arnolt je izbral nekaj njegovih občudovalcev in so mu jo zaigrali. Vsa skladba je bila v otožnem molu, toda zadnji akord je zazvenel v svetlem duru, kot njegovo življenje, polno preizkušenj, pa vendar je bil vedno zadnji akord v svetlobi vstajenjskega upanja.

Dr. Janez Bogataj

H krstu, na poroko in pogreb na smučeh

Uredništvo Zvona *me je prijazno povabilo k pisanju prispevkov, ki bodo obravnavali nekatere sestavine kulturne dediščine Slovenije. Torej pričevanja o vsakdanjikih in praznikih različnih časov in družbenih okolij, ki se v sodobnih oblikah nadaljujejo v današnji čas ali so le dokumentarno shranjena v zgodovinskem spominu. Naša naloga je, da jih odkrivamo in spoznavamo. Ne samo kot neke posebnosti, celo romantično objokovane primere tako imenovanih dobrih starih časov, ampak kot pestre različnosti gospodarskega prizadevanja, družbenih odnosov in oblik duhovne ustvarjalnosti, ki bi bile lahko tudi ustvarjalni izziv našim sodobnim, inovativnim prizadevanjem.*

Zimski meseci so kot nalašč, da opozorimo na bogato kulturno dediščino smučarske kulture v Sloveniji. Pri tem seveda ne mislimo na razvoj smuči in smučanja v športnem smislu, ampak na čase, ko so bile smuči tako rekoč zimsko obuvalo in sredstvo za premikanje po zasneženi pokrajini. Tako so namreč smuči stoletja uporabljali otroci, mladi in odrasli vse do italijanske okupacije na začetku druge svetovne vojne na Bloški planoti in v Vidovskih hribih. Kako in predvsem kdaj so začeli uporabljati smuči v tem delu Slovenije, ni znano. O starosti te smučarske kulture je bilo postavljenih več hipotez, od poudarjanja avtohtonega izvora, zagovarjanja staroslovanske dediščine do prinesenosti pojava v naše kraje v času tridesetletne vojne. Najverjetnejše je mnenje, da se z bloško smučarsko dediščino Slovenija uvršča med najstarejša smučarska okolja v Evropi in na svetu. Zlasti po koncu druge svetovne vojne so nekateri ljubitelji in strokovnjaki poskušali dognati izvire in starost uporabe smuči na Blokah in v Vidovskih hribih. A ostalo je pri hipotezah. Edino najbolj temeljito raziskavo je opravil nekdanji ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja dr. Boris Orel (1903–1962), ki je tudi zbirke muzeja obogatil z gmotnimi pričevanji o bloških smučeh. Najstarejše dokumentirano poročilo o teh smučeh predstavlja zapis Janeza Vajkarda Valvasorja v četrti knjigi *Slave vojvodine Kranjske*, dela, katerega 330. obletnico izida (1689) praznu-

Smučarka, Bloke

jemo prav letos. V poglavju o »čudni hoji po zasneženih gorah« je najprej navedel uporabo »snežnih prock« (krpelj) in »krampežev« (železnih derez), potem pa je obsežno predstavil »redek izum, kakršnega ni videl še nikoli v nobeni deželi, namreč, da se spuščajo pozimi, ko leži sneg, po visokem hribovju z neverjetno naglico v dolino«. V nadaljevanju pravi naslednje:

> V ta namen vzamejo po dve leseni deščici, četrt palca (palec = pribl. 2,5 cm) debeli, pol čevlja (čevelj = 31,6 cm) široki in približno pet čevljev dolgi. Spodaj sta deščici ukrivljeni in navzgor zavihnjeni. Na sredi je usnjat jermen, da se vtikajo noge vanj; na vsako nogo se pritrjuje po ena taka deščica. K temu ima kmet še čvrsto gorjačo v rokah; to si nastavi pod pazduho pa se drži močno nazaj, da mu je za oporo in krmilo, in tako se driča, lahko bi zapisal tudi *smuka* ali *leti* po najbolj strmem pobočju. Zakaj vtem ko stoji na deščicah in se prav trdno, da, z vso močjo naslanja na gorjačo, jo reže tako urno navzdol, da presega skoraj vsako domišljijo in v hitrosti nič ne zaostaja za tistimi, ki se na Holandskem z drsalkami vozijo po ledu. Vsak trenutek se utegne izogniti vsemu, kar mu je na poti, bodi že drevo ali skala, bodi kaj drugega takega. Noben hrib mu ni prestrm, nobeden z drevjem tako gosto porasel, da se ne bi mogel na ta način drkati po njem. Zakaj kjerkoli mu stoji kaka ovira na poti, povsod je kos svoj smuk po kačje kljukati in vijugati. Če pa je pot povsem prosta, ne zarasla in brez opotike, se drevi lepo naravnost, in sicer venomer tako stoje in navzad oprt na gorjačo: te se drži možak s tolikšno silo in močjo, tako čvrsto in trdo, ko da bi ne imel nobenega uda in nobenega sklepa.

Smuči ljudem niso omogočale le hoje v zimskem času, ampak so jih uporabljali za prevoz tovorov in bremen, služile so jim tudi za zabavo. Na smučeh so odhajali v gozd in na lov, po opravkih v druge kraje, na njih je v zimskem času potekala poročna povorka ali pa so nanje položili krsto s pokojnim in jo odpeljali na pokopališče. Torej so bile bloške smuči resnično pravo zimsko »obuvalo« in hkrati sredstvo za premagovanje zasneženih razdalj na planoti in v hribih. Razvejano uporabo bloških smuči je prekinila italijanska okupacija med drugo svetovno vojno, saj so morali vse smuči predati ali uničiti. Kljub temu se jih je nekaj izvirnih ohranilo in jih hranijo v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani ter nekaterih drugih manjših zbirkah. V Novi vasi na Blokah je stalna razstava o bloškem smučarju. Leta 1932 je Metod Badjura posnel krajši črnobeli dokumentarni film *Bloški smučarji*, ki je odlično pričevanje o dediščini naše smučarske kulture.

Poleg bloških smuči imamo v naši smučarski dediščini še dve, razvojno veliko mlajši posebnosti. »Selniški pležuh« izhaja iz Kobanskega v Dravski dolini in je približno dvesto let staro zimsko prevozno sredstvo. Najstarejši »pležuhi« so bili sestavljeni iz sodovih dog, na katere so pritrdili sedež in krmilo. Danes namesto dog uporabijo smučke. V Novakih na Cerkljanskem so v dvajsetih letih 20. stoletja razvili tako imenovano »lok smučko«, prvotno iz zlomljenih smuči italijanske vojske, na katere so pritrdili kambam podobne loke. Pri smučanju torej niso uporabljali palic, saj so jim ti loki omogočali vodljivost smuči in lovljenje ravnotežja.

Renato Podbersič st.

Utrip pregovorov na Goriškem in v Slovenski Istri

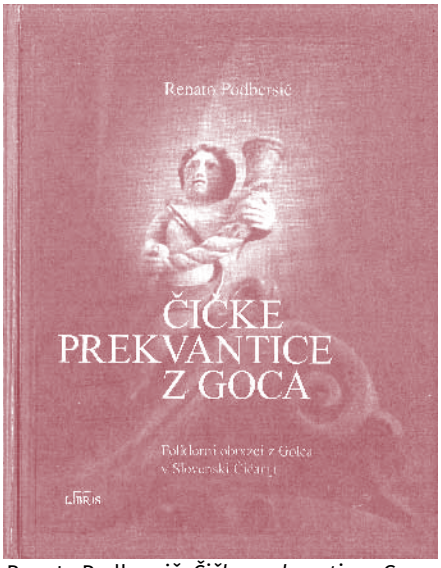
Začetek in razvoj ljubezni do folklornih obrazcev

Vsak človek se ne rodi iz ljubezni človeka, vsak človek pa nosi s seboj ljubezen, ki mu je pisana na kožo, jo živi in jo skuša med svojim življenjem uresničiti.

Ob moji osnovni ljubezni, duhovniškem poklicu, je z leti prihajala do izraza in se razvijala druga ljubezen, ljubezen do folklornih obrazcev, med katerimi imajo pregovori, reki in rekla posebno mesto. Osnovo za to ljubezen sem dobil v rojstni vasi Vrtojba na Goriškem. V mojih otroških letih je bila še izrazito kmečka. V stiku z domačo zemljo in kmečkimi ljudmi je tiho rastla pripadnost stari domači narečni besedi, ki sem jo začel zbirati. Pripovedi starih ljudi z zgodbami o prvi svetovni vojni in starejših časih, stare molitve in pesmi, ki so jih še znali, vse to je ustvarilo neke vrste podstat za poznejšo ljubezen in veselje do folklornih obrazcev.

Ta ljubezen je udarila na dan proti koncu devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko sem z vrtojbenskimi prijatelji občasno ob nedeljskih popoldanskih sprehodih po vrtojbenskih poljih in gričih začel nabirati tovrstno ljudsko modrost. Tako je leta 2001 izšla knjiga *Vrtojbenska pamet*, ki vsebuje okrog šeststo folklornih obrazcev in jo je izdalo domače Kulturno društvo Tojva, ustanovljeno leta 1998.

Prva knjiga je kakor prvi otrok: čudovit. Želja po nadaljnjem zbiranju folklornih obrazcev je ponovno oživela okrog leta 2000, ko sem na svojem duhovniškem službovanju pristal v Istri. V stiku z istrskim človekom in istrskimi vasmi sem se nadihal pristnega zraka folklornih obrazcev. Prvi sad tega je bila knjiga *Čičke prekvantice z Goca*, ki obsega 2322 enot (2002–2006). To je vasica v slovenski Čičariji, ki je rojevala folklorne obrazce v vsakdanji govorici tedaj še živih ljudi. Zdaj jih je ostalo le še malo.

Renato Podbersič, *Čičke prekvantice z Goca*, Libris, 2007

Glede na to, da »ljubezen nikoli ne mine« (1 Kor 13,8), se je ustvarjalna radovednost razraščala v obliki vprašanja: »Če je toliko bogastva v Čičariji, koliko ga je v preostali Slovenski Istri? Tako sem začel zbirati folklorne obrazce v Pregari (2007), Hrastovljah (2007–2008, 2010),

Dolu pri Hrastovljah (2008), Kastelcu (2008), Kortah (2007–2008) in v Zazidu (2009–2011). Vmes sem nadaljeval zbiranje v domači Vrtojbi (ki še poteka) in v sosednjih Orehovljah (2010–2012).

Leta 2013 me je duhovniška pot zanesla v zamejstvo, v Sovodnje ob Soči na Goriškem. Tu sem od petih vasi, kjer službujem, doslej »obdelal« tri vasi: Sovodnje (2014), Peč (2014–2015) in Gabrje (2016–2018). Četrta vas je v obdelavi, zadnja pa še čaka na ugoden čas. Ker pa se človek rad vrača k prvim ljubeznim, kar je zame na polju folklornih obrazcev za domačo Vrtojbo še vedno Golac v Čičariji, sem zadnje leto odkril nov vir za odkrivanje novih folklornih obrazcev z Golca. Delo končujem in na obzorju je približno tako bogata bera, kakor pri prvih *Čičkih prekvanticah z Goca*.

Za obdelavo folklornih obrazcev nekega kraja je bilo potrebno od 30 do 50 ur dela, odvisno od razpoloženja in osredotočenosti posredovalca. V vsakem kraju je bilo mogoče zbrati od 2.200 do 10.000 enot folklornih obrazcev.

Spoprijem z zbiranjem folklornih obrazcev

Bolj učeno bi temu rekli metoda zbiranja. V domači Vrtojbi za zbirko *Vrtojbenska pamet* nisem imel še nobenih večjih življenjskih izkušenj, kako nabirati te drobne besedne umetnine.[1] S prijatelji smo se sprehajali, se o tem pogovarjali in tako se je nabralo toliko gradiva, kolikor daleč je segal naš tedanji poznavalski razpon.

Zbiranje folklornih obrazcev na Golcu v Čičariji je narekovalo drugačno metodo. Za mizo v preprosti kmečki kuhinji nas je sedelo štiri, pet ljudi. Začel sem s prebiranjem že natisnjenih slovenskih pregovorov, pa ni šlo. Pomislil sem, da je miselni in kulturni svet Čičev drugačen. In kako ne, saj so pred štiristo leti prišli iz okolice Splita v Dalmaciji s svojim čakavsko-ikavskim narečjem,[2] drugačno miselnostjo in povezanostjo z življenjem in naravo. Spomnil sem se na zbornik o Jakobu Volčiču, ki je bil pred leti v Pazinu, v katerem je zbranih tudi okrog dvesto pregovorov iz osrednje Istre. Ob branju teh pregovorov se je v golških Čičih sprožil plaz njihovih folklornih obrazcev. Delo je steklo in sadovi so bili zadovoljivo obilni.

Kako pa naprej z zbiranjem v Slovenski Istri od Kopra do hrvaške meje? Zbrano gradivo z Golca, ki sem mu dodal še kakšno slovensko izdajo pregovorov, je obrodilo primerne sadove. Občasno sem zbiral pri starejših osebah, moških in ženskah, po posameznih vaseh. Vsaki nadaljnji vasi sem pri zbiranju pridružil že zbrano in na računalniku po vsebini urejeno gradivo in rezultati so zadovoljivi. Vsebino pregovorov, rekov in rekel imam urejeno v štirih sklopih: človek, ljudje, narava, duhovni svet. Večina vsebine, ne pa vsa, je urejena pod vidikom teze in antiteze. Na primer ljubezen – sovraštvo, beseda – molk – poslušanje, pamet – nespamet, dobre lastnosti – napake, resnica – laž, zdravje – bolezen, pravica – krivica, delo – lenoba, mladost – starost, mož – žena – zakon itd. Pridani so še drugi folklorni obrazci in vsebine: molitvice, blagoslovi, zahvale, pozdravi, ogovarjanje, vzkliki, prošnje, voščila, uganke, šaljivi narečni nagovori, svarila otrokom, zbadljivke, norčevanja, zmerljivke, vzkliki pri poganjanju živali in še kaj drugega iz izročila posameznega kraja: pesmi, izštevanke in drugo.

Posebnost v pristopu predstavlja zbiranje folklornih obrazcev v tej razsežnosti pregovori, reki in rekla, v domači vasi Vrtojba, ki se ni končalo z zbirko *Vrtojbenska pamet*. Ob zbiranju v Istri in drugod na Goriškem se vzpostavi moj

[1] *Slovenska slovstvena folklora*, izbrala, uredila in spremno besedo napisala Marija Stanonik, DZS, Ljubljana 1999, 75.

[2] *Ča si reka?* 'Kaj si rekel?' *Lipi*, *mliko*, *misto*, *vrime*, *jisti*, *ništo*, *dite*, *vriča*, *priko*, *lize*, *lito*, *ripa* ...

spominski stik s preteklostjo: določen pregovor v nekem kraju zbudi spomin na podoben pa tudi drugačen pregovor v mojem rojstnem kraju. Ker danes pogovor z vsakim človekom spremljam tudi v luči folklornih obrazcev, si asociacijo na domači pregovor, ki se v meni zbudi, takoj zapišem in potem z domačimi ljudmi v rojstni Vrtojbi preverim, ali je prava ali je treba pregovor, rek ali reklo v domačem narečju drugače oblikovati.

Pri zapisu pregovorov, rekov in rekel se ne držim strogo znanstvenega zapisa, ampak neke vmesne različice, ki je še sprejemljiva za navadnega bralca, saj so pregovori prvenstveno namenjeni njemu. Pri *Čičkih prekvanticah z Goca*, kjer ni polglasnikov, sem uporabil predvsem »bralne« naglase. Nekaj primerov: *Na besídi (govoru) svit stoji.* 'Beseda drži svet pokonci.' Naglas je na besedi, ki je bralcu morda tuja – *besídi*; preostale besede v pregovoru so slovenske in ne potrebujejo naglasa. – *Ne kríči, ki če te ki čúti: gora jíma úha, polje jíma óči.* Gre za pregovor, ki služi kot navodilo. – *Ko bi goríla nevidljívost, ne bi nam bílo tríba dŕvi za óganj.* Rek o nevoščljivosti.

Še nekaj pregovorov in rekov s polglasniki: *Človek je túə, kar je, ne úno kar íma.* (Peč na Goriškem.) Naglašene so besede z drugačnim naglasom od slovenskega in beseda, v kateri je polglasnik – za lažje branje. – *Únme je nəmážəno ku z məšću.* 'Živi dobro.' Rek iz Dola pri Hrastovljah. – *Stúəkrət premísli kúkər ánkrət riéčəš.* 'Navodilo.' Pregovor iz Orehovelj na Goriškem.

Za primorske narečne govore sta znani tudi črki *h* in *g*, ki ju zapisujem s *χ* in *ɣ*. Naj navedem nekaj primerov: *Tu je təkú poχlìuno, ku ánɣel.* 'Zelo ponižen majhen otrok.' (Kastelec pri Črnem Kalu v Istri.) – *Ánən χúdi po ɣlavi sámo də bi kej nəpálli.* 'Nekaterim roji po glavi samo to, kako bi kakšno nakuhali.' Rek iz Kort nad Izolo. – *Dúker si míkin hodiš po štièriχ, ku boš velik boš χuòdu po dvièχ, ku boš star boš χuòdu pa po trièχ.* 'Človek kot dojenček, potem otrok-odrasel in nazadnje star.' Rek iz Sočerge v Istri.

Pregovore, reke in rekla snemam v narečni govorici na prenosni magnetofon in jih nato prenesem na računalnik po navedenih vsebinskih sklopih, ki so seveda elastični: kjer je kakšne vsebine malo, združujem s sorodno vsebino. Ob končanem zbiranju in ureditvi v določene vsebinske sklope s posredovalci pregovorov preverim natančnost narečnega zapisa in vnesem morebitne popravke. Rado se namreč zgodi, da posredovalec pregovora kakšno besedo posreduje v pomanjkljivi narečni izgovarjavi, kar je treba zaradi korektnosti popraviti.

Kako so pregovori nastajali?

Pregovori izražajo življenje. So kot kondenziran sok. V njih je povzeta življenjska modrost, povezana z naravo in pretežno kmečkim življenjem, kar posebno velja za vaške pregovore. Ljudje so znali življenje in naravo opazovati.

Tákrət je ɣládou lunu, je pošlúšou tíčə: A, žíə puójeju kúəsi, bo χmáli púəmləd, kə sə žvižɣəli marčni kuəsi. Dánəs dúə víə kaj je kuəs, χmáli.[3]

Pomembno vlogo je odigralo tudi dejstvo, da je kraj živel veliko bolj povezano kot danes. To velja v največji meri za kraje blizu mest, ki so najbolj na udaru spreminjanja načina življenja in s tem izginjanja folklornih obrazcev v celoti. *Sə zmíslin nə tisto, kə sə riékli: Kej češ χuodit u míəsto, kə stojiju urátə to, urátə tən, an sə lədíə nánkər nə poznaju. Medtíən ku vas je bla duósti bol ukóp, an tən, kir sə bli lədíə ukóp, sə pŕšlə usá »uosləríjə« nə dan. Usáki sə je zmíslu ádnu.*[4]

[3] Branko Černic iz Gabrij pri Sovodnjah ob Soči, 13. oktober 2017.
[4] Navedeni Branko Černic.

Ohranjalo jih je kmečko življenje, ki nezadržno izginja in z njim izginja tudi besedno bogastvo folklornih obrazcev. Težko je predvideti, kakšne bodo posledice. Vsekakor se obeta veliko osiromašenje na tem področju, če že ne popolno izginotje. Vsak rod ali pospešuje ali pozablja pregovore. Zdi se, da jih sedanji rod »popolnoma« pozablja.

Pregovori so torej živa stvar. Spreminjajo se glede na čas in položaj, v katerem človek živi. Nekateri so stari stoletja, drugi so pogojeni z novejšimi stvarmi in dogajanji. Ohranijo se, če jih uporabljamo bodisi v vsakdanjem življenju, na vzgojnem ali na splošno kulturnem področju. V nekaterih pregovorih še živi spomin na svetopisemske očake (Noe, Abraham, Poncij Pilat, Juda, Kajfa), na hunskega kralja Atilo, imamo pa tudi pregovore iz turških časov. Drugi so v zavesti naroda in so se izročali iz roda v rod. Pregovor namreč, ki je povezan z nekim strahom, ostane bolj v spominu.

Kako so nastajali pregovori? Pregovor je prišel na dan, se porodil, ko je bila primerna priložnost. Prišel je spontano. Nadarjeni ljudje so se na primer domislili povezave med človekom in živaljo, dalje so se odzvali na določen dogodek, pojavil se je kakšen posebnež, ki je spet odkril kakšen pregovor, rek ali reklo. Ugoden čas in teren za nastajanje pregovorov je bilo jesensko ličkanje koruze, kjer je bilo več ljudi zbranih na kupu dalj časa, tudi po več ur, in vzdušje je bilo veselo.

Pregovori so pogojeni tudi z geografsko lego kraja, pa tudi z rastlinami in živalmi, ki tam uspevajo. Tako je na primer na Goriškem manj vremenskih pregovorov kakor v Istri. Razumljivo, saj je tam vpliv morja večji kot na Goriškem in teren bolj razgiban, zato so številnejši vplivi na vreme. Podobno velja za pregovore o živalih: več pregovorov, povezanih z oslom, je v Istri kakor na Goriškem. Pa tudi na samem Goriškem je razlika od vasi do vasi. Tako imajo Gabrje pri Sovodnjah, ki ležijo ob Vipavi, zanimive pregovore, ki jih sosednje vasi, na primer Sovodnje, Peč in Rupa, ne poznajo: *Ti bi tíu nə́rdit z dréka və́rcu.* 'Hotel bi narediti iz dreka vršo (za lovljenje rib).' – *Ta mətá próu sóudə u Ipávu.* 'Ta meče denar v Vipavo. Zapravlja.' – *Díəla, ku də bi scáu u Ipávu.* 'Opravlja nekoristno delo – kakor da bi opravljal malo potrebo v Vipavo.'

Pregovori so tudi zelo konkretni in oprijemljivi. Ker je bil nekdaj drek stalno pri hiši zaradi živine, je več pregovorov povezano prav z njim: *S tíəɣa nə bo nikóli an drek.* 'Iz tega dela ne bo nikoli nič.' To velja predvsem za Goriško. V Istri, in sicer na Pučah, v pregovorih in v vsakdanjem govorjenju ni bil toliko navzoč drek.

Precej rekov o jezi je prišlo na Goriškem na dan zaradi druge svetovne vojne. Vojna je povzročila jezo med sosedi, v vasi. Vse je bilo jezno: ti si komunist, ti si bela garda, ti si rdeč, oni je plav. Tja do šestdesetih let prejšnjega stoletja v določenih vaseh s kakšnim človekom še govoriti nisi mogel. Prav zares so bili jezni.

Posebno vlogo v pregovorih ima hudič. Njega so uporabljali glede na določen kraj: *Ma tən íma próu χudič mladə.* (Gabrje.) Da ima hudič mlade, se je uporabljalo, kjer je bila kakšna močna zadeva ali kaj hudega. – *Tən sə próu χudič ɣúəne.* To izražanje se je uporabljalo, če je divjala kakšna nevihta ali je padala toča. Verjetno so za isto stvar uporabljali drugačne izraze. Baza je ista, potem jo pa spremenijo glede na kraj: na primer v enem kraju so rekli, da ima hudič mlade, v drugem, da se hudič goni. Na Goriškem je bil hudič vedno star, nikoli mlad, zato: *hudič sə ɣúəne*, nima mladičev.

Dr. Primož Kuret

Tempora mutantur …

Da se s časi tudi sami spreminjamo, so vedeli že stari Rimljani, kakor tudi, da vsaka generacija prinese nekaj novega. Naj za začetek citiram Petra Ustinova, angleškega režiserja in igralca, ki je bil tudi izvrsten glasbenik. O spremembi okusa je nekoč zapisal:

> V 18. stoletju so bile meje med resnostjo in zabavnostjo v umetnosti mnogo bolj tekoče kot danes. Klasike še ni bilo, bila je popularna glasba. Marsikatero melodijo iz tistega časa si si lahko zjutraj v kopalnici celo zažvižgal. Z mnogimi atonalnimi skladatelji sedanjega časa bi se mi to ne zdelo posebno zabavno. Vsi so se skoraj spremenili v matematike in ne znajo več iz svojih akademskih tunelov na plano. Če bi hotel pod tušem peti, bi se to slišalo nekako takole: »725 deljeno z 9 krat 13 minus 5.« Kdor bi pod tušem pel Schönberga, po mojem mnenju ni muzikalen.[1]

Ustinovu lahko pritrdimo ali pa tudi ne, vendar zrno resnice je vsekakor tudi v tej anekdoti.

Kaj se je z glasbo v zadnjih desetletjih spremenilo? Povsod je prisotna in rečemo, da se je demokratizirala. Danes jo najdemo na vsakem koraku. Iz radia slišimo od ranega jutra do polnoči in še čez poplavo hrupa. Pa je to lahko Beethovnova deveta simfonija, rock ali pa harmonika. Ta hrup najdemo povsod, na cesti, v trgovini, kavarni, restavraciji, celo v tovarnah. Glasba je postala zvočna kulisa in skoraj že ekološki problem. In še več. Postala je skoraj droga za mlade. Triminutni spoti so največ, kar lahko koncentrirano poslušajo. Daljša dela so skoraj neuporabna. Toda proces se nadaljuje in njegovega konca ni videti. Poleg umetne glasbe je čedalje več šunda, predvsem z elektroniko, računalniki itd.

Kaj je s tako imenovano resno glasbo? Obiskovalci koncertov so postali zelo pridni. Z znatno mero samozatajevanja so sprejeli dobro mero novih skladb, ki so jim jih ponudili organizatorji koncertov, da opravičijo subvencije. Ali kot je dejal francoski skladatelj Arthur Honegger (1892–1955), dobili so svojo nagrado: »Če boš pridno pojedel juho, boš dobil posladek – rečemo otrokom. Če boste potrpežljivo poslušali dela skladateljev X, Y, boste dobili vašega dobrega Beethovna in velik krožnik Wagnerja.«[2]

Veliki dolžniki so tudi glasbeni kritiki. Mnogokrat jim manjka smisel za mero in red. V hvalevrednem prizadevanju podpiranja mladih, uporabljajo iste vrednostne pojme za dela pravih skladateljev kakor za nepomembna dela. V postmodernem času izgube glasbenih kriterijev celo osrednji kriterij umetniške kakovosti ni razumljiv sam po sebi. Med znanjem in neznanjem ni vedno pravega razločka. Pomembno je pač biti prisoten. To kaže na splošno nezanimanje, nemoč ali nekompetenco. Če kritiziraš novejša dela, razumejo to kot kritiko nove glasbe.

Značilno je tudi, da so redki skladatelji znani po svojih skladateljskih uspehih. Poznamo vrsto znanih instrumentalistov, dirigentov, intelektualcev, političnih aktivistov in pedagogov, ki poleg tega tudi komponirajo. Sodobna glasba je posebnost kulture. In vprašamo se, kako je mogoče, zakaj sodobna glasba kljub vsemu tehničnemu napredku zapušča več razočaranja in resignacije, namesto da bi postala samo sebi razumljiv sestavni del življenjske kulture.

Značilno je tudi, da je zvezdnik pomembnejši od dela, ki ga interpretira. Danes je pomembnejše, kdo igra, in ne, kaj igra. »Čim številnejši so koncerti, toliko manj muzike slišimo. Skladba je za dirigenta ali pianista samo visoka žica, na kateri se giblje kot akrobat; in ker pogosto izvaja ista dela, se jih počasi naveličaš, repertoar počasi kopni, namesto da bi se bogatil.«[3]

Znameniti pianist Arthur Rubinstein je pripovedoval, da je nekoč sedel v letalu skupaj z drugim velikanom klavirja, Arturjem Benedetti Michelangelom. Benedetti je kazal žalosten obraz, ni hotel govoriti, skratka bil je slabe volje. To je šlo Rubinsteinu počasi na živce, saj je rad govoril – živel in ljubil. »Kaj je s teboj? Zakaj kar sediš in nič ne rečeš? Trikrat sem te že nagovoril, in ti preprosto ne rečeš ničesar.« Končno je Benedettijem le spregovoril: »Tako sem depresiven, ker sem včeraj na koncertu v Londonu na sredi Beethovnovega četrtega koncerta zaigral napačno noto.« Zdaj se je razjezil Rubinstein: »Na vsakem koncertu, ki ga igram, zaigram najmanj petdeset napačnih not, ne da bi o tem premišljeval in nihče tega ni opazil.«

Glasba, posebej glasbena interpretacija je postala že tako različna in zaradi medijev razširjena ter kakovostna kritika že porinjena v množično komuniciranje, da sploh ni več na mestu. Kako težko je v šoli najti pravo pot med različnimi glasbenimi zvrstmi ali glasbenimi kulturami, vedo glasbeni pedagogi.

Obstajajo sijajni pop glasbeniki, seveda, ampak če bi se moral odločiti med Mozartom, Beethovnom, Čajkovskim, Ravelom ali Mahlerjem in pop glasbo, je moja odločitev za Mozarta jasna. Pravzaprav je tako kot med penino in dobrim rdečim vinom. Penina te lahko za trenutek poživi, toda okus po dobrem rdečem vinu ostaja še kot spomin naslednji dan. Seveda, vsak posluša, kar mu ugaja. Toda na drugi strani je treba biti tudi kritičen. Nekaj je namreč jasno: vsako trepetanje zraka še ni muzika in zato prihaja tudi do zlorabe glasbe. In to je vendar velika sprememba v recepciji glasbe in njenem dojemanju. Globalizacija pomeni tudi nevarnost za staro ljudsko glasbo, ki se pozablja.

Nastajajo nove vrednote, ki večkrat niso nikakršne vrednote, ampak moda, da druge strani ni slišati. Živimo v kritičnem času, ki zahteva nove vidike in nova pota. Današnje življenje je posebej za mlade velik problem. Prihodnost ne obljublja ničesar, ampak bolj grozi. Nima vpliva na sedanjost, in kar je še slabše: nobene motivacije. Stari so izgubili svojo avtoriteto, vendar bi mladi radi videli v starejših avtoriteto, čeprav tega ne priznajo. Živijo v absolutni sedanjosti in nočejo, da jih prihodnost obremenjuje. In če ne dobijo dela ali delajo samo za honorar od danes do jutri, potem živijo ponoči, ker jih podnevi nihče ne potrebuje. In potem pridejo droge. Italijanski filozof Umberto Galimberti je rekel, da je ameriški model uničil evropsko kulturo, ker prisega na potrošnjo. Potrošnja pa je nekakšna oblika nihilizma. Ameriška kultura je kultura

[1] Peter Ustinov, *Achtung! Vorurteile*. Hamburg 2003, 188.

[2] Arthur Honegger, *Beruf und Handwerk des Komponisten*. Leipzig 1980, 81.

[3] Prav tam, 108.

potrošnje, in ker Američani nimajo nobene velike zgodovine, hočejo iztrebiti druge. Tudi za Evropejce je denar simbolni generator vseh vrednot. Prej je bil denar tudi pomemben, toda kot protiutež so veljali še čast, dostojanstvo, celo razredni boj. Danes je kot edina vrednost ostal denar.[4] In tako prevzemamo brutalni kapitalizem na ameriški način. Ne vemo več, kaj je lepo, kaj je dobro, kaj je sveto, vemo le, kaj je uporabno, kaj lahko koristi. Prej smo imeli lepoto, zdaj je ta podlegla ekonomiji. Zdaj sicer imamo tudi lepoto, vendar plastično. Umetnina je umetnina, če se proda na trgu. Ne znam si predstavljati, kako bi lahko nastali v takšni kulturi velikani, kot so bili Beethoven, Goethe, Prešeren. Komercialna televizija je pustila svoje posledice.

Domači zgled je skladatelj Marij Kogoj. Njegova spoznanja, videnja, njegovi glasbeni ideali in njegovi večinoma nerazumljeni pogledi na sodobne glasbene smeri so ga spravljali na obrobje slovenskega glasbenega življenja. Pri nas je kultura skoraj nepotrebno zlo. Prav zaradi tega je dejansko treba dvigniti svoj glas, kot ga je Kogoj v svojem času. S tem, da je premalo denarja za kulturo, izobraževanje, znanost, pomeni, da si režemo vejo, na kateri sedimo in ki je naša prihodnost. To je seveda daleč od tega, kar je govoril Kogoj o umetnosti:

> Umetnost sama ob sebi je nazornost nebesnosti, izraz človeka, zveza umnosti in čustvovanja, razodetje misli in čustev v svoji brezmadežnosti. Uresničena sanja je in utelešenje človečanstva /.../. Gojiti umetnost se pravi gojiti ljubezen, negovanje ljubezni pa je naše najvišje opravilo. Umetnosti je vdolben obraz božanstva in obraz človečanstva. Ta dvojni sijaj nam bo vedno žarel iz nje. Umetnost je najlepši dar, ki ga je moglo darovati človeštvo svojemu božanstvu; ona ga hvali najbolj po vrednosti.[5]

Danes nam grozi še marsikaj: tako nam grozi izguba identitete v času vedno večje globalizacije. Zdi se, da smo prav pripadniki manj številčnih narodov, ki smo se morali v preteklosti še kako boriti za svoje nacionalne pravice, pri tem bolj občutljivi kakor drugi, številčnejši narodi. Naša nacionalna identiteta sloni na jeziku in na arhetipih, ki so zakodirani v naš jezik. Ni pomembno, da je narod fizično majhen, kljub temu je lahko duhovno velik. Veličina se kaže v izražanju svežih pogledov, novih spoznanj, ki so zrasla iz izkušenj preteklosti.

Nobena država, nobena skupina se danes ne more zapreti pred drugimi. Pri tem prihaja do konfliktov med različnimi ekonomskimi, kulturnimi, političnimi oblikami. Kaj bo prineslo v glasbi 21. stoletje, nihče ne ve, glede na zgodovinska dogajanja in za budnega opazovalca sedanjosti pa je možno predvideti prihodnost z nekaj verjetnosti. Proces modernizacije se bo nadaljeval. Zunaj umetne glasbe bo šund rasel v nebo – predvsem zaradi elektronike, računalnikov in umetnih virov zvoka, ki bodo večjemu delu ljudi brezobzirno onemogočili izkušnje resničnih tonov. V glasbi gre za to, da ohranimo čisto možnost doživetja glasbe, o čemer je govoril že Kogoj. To doživetje pa je ogroženo zaradi globalne razširitve dolgočasne in nezanimive glasbe. V tolažbo nam je dejstvo, da bo tudi v našem času glasba to, kar je bila že od renesanse: zrcalo človeka.

[4] Umberto Galimberti, *L'opite inquietante: Il nichilismo e i giovanni*. Milano 2007.

[5] Marij Kogoj, *O umetnosti, posebno glasbeni*, v: Primož Kuret, *Umetnik in družba*. Ljubljana 1988, 292.

Dr. Renato Podbersič ml.

Lado Piščanc, duhovnik, pesnik in mučenec

Ob petinsedemdesetletnici tragedije v Cerknem

V začetku februarja mineva petinsedemdeset let od umora Lada (Ladislava) Piščanca, primorskega duhovnika in pesnika. Rodil se je 16. junija 1914 v Barkovljah pri Trstu, v družini poštnega uradnika Rafaela Piščanca iz Rojana in Marije Pipan iz Škofje Loke. V družini so bile štiri hčere in sin. Italijanske oblasti so slovenske uradnike pogosto premeščale v notranjost države, tako je bil Rafael Piščanc leta 1926 poslan v Piso, naslednje leto se mu je pridružila cela družina, ki je bila zavedno slovenska. Lado je prvo pesem napisal v Pisi leta 1930.

Malo semenišče je obiskoval v Gorici, nanj sta vplivala zlasti spiritual Leopold Cigoj in podravnatelj Ivo Juvančič, ki je veljal za odličnega mladinskega organizatorja in narodno-kulturnega delavca. Lado se je zanimal za glasbo, zlasti ga je privlačila opera, bil pa je tudi čuteča pesniška in umetniška duša.

Teologijo je študiral v centralnem bogoslovnem semenišču v Gorici, kamor se je po očetovi upokojitvi vrnila tudi družina. V duhovnika je bil posvečen 11. junija 1938. Začel je kot kaplan pri Svetem Ignaciju v Gorici, pozneje nekaj mesecev v Podnanosu (Šentvidu) pri Vipavi, od leta 1941 do mučeniške smrti pa kot kaplan v Cerknem. Na Lajšah pri Cerknem je bil v začetku februarja 1944 ustreljen kot nedolžna žrtev partizanskega maščevanja po nemškem napadu na partijski šolski tečaj v Cerknem.[1]

Revolucija na Primorskem

Preprosti ljudje na Primorskem so med vojno in revolucijo nekako sprejemali najprej italijanski, potem pa še nemški teror, niso pa mogli razumeti nasilja nad sonarodnjaki. V njih se je naselilo sovraštvo, ki se je ponekod zrcalilo tudi v povojnem obdobju, predvsem v odnosu s povojnimi komunističnimi oblastmi.

Nasilje VOS oziroma od 1944 Ozne ni odvračalo primorskih ljudi od boja za nacionalno identiteto. Partizani so uživali iskreno simpatijo Primorcev, saj je večina preprostih ljudi v njih videla požrtvovalne borce za svobodo in osvoboditev izpod tujega jarma. Priznati je treba tudi dobro vodeno in organizirano propagando OF, ki je poudarjala predvsem narodno osvoboditev.

O vzrokih za nezaupanje nekaterih Primorcev do partizanskega gibanja pod vodstvom komunistov je aprila 1944 dr. Rudolf Klinec, župnik v Velikih Žabljah na Vipavskem, med drugim zapisal:

> Veliko nezadovoljstvo sta povzročili dve dejstvi: Partizanstvo odkriva svoj komunistično brezverski obraz ter svoj internacionalni pečat. Brezverski: umor v Cerknem, javno govorjenje o ločitvi države od cerkve, svobodna

[1] PSBL, Gorica 1986, 11–12.

ESEJ

> vera: »Če bom hotel, bom molil, hodil v cerkev, se držal svoje žene ...,« vpis deklet v partijo, kako bodo pometli s farji ... Internacionalni: med nami in Italijani ne bo nobene meje; nobene besede, da bosta Trst in Gorica naša; v partizane vstopajo Italijani, Madžari, Nemci ... torej tudi »okupatorji«, le če so komunisti. Ljudstvo vidi, sliši. Primorci so narodnjaki, 25 let nam so Lahi strojili kožo, zatorej ne mislijo na vrnitev v isto vodstvo. In za take ideale naj gredo vsi v šume, v smrt?[2]

Hkrati so prav vosovci večkrat poskrbeli za zgražanje med podeželskim prebivalstvom zaradi svojih izpadov proti Cerkvi. Znan je primer iz Bilj pri Gorici, kjer so pripadniki VOS streljali na podobo tamkajšnjega zavetnika svetega Antona, nabito na cerkvena vrata.[3]

Cerkev na Primorskem

Primorska slovenska duhovščina je v obdobju fašizma odigrala izrazito pozitivno vlogo, ko se je zavzela za narodne pravice Slovencev v Julijski krajini. Italijanski fašistični šovinizem je slovanskemu prebivalstvu prizadejal veliko gorja. Iz javnega življenja je moralo izginjati vse, kar se ni podredilo »tisočletni večvredni romanski kulturi«. Preganjane in ukinjene so bile vse zakonite civilnopravne ustanove Slovencev in Hrvatov v okviru italijanske države. Katoliška cerkev je bila še zadnje zatočišče za preganjano manjšino. Zlasti po podpisu lateranske pogodbe med Svetim sedežem in Italijo februarja 1929 pa so se začeli pritiski tudi na Katoliško cerkev, naj se ukloni državnim fašističnim zahtevam, predvsem glede uporabe domačega jezika.[4]

Partizansko gibanje se je zavedalo moči in vpliva primorske duhovščine med ljudstvom, zato je bilo ravnanje z njimi skrajno previdno. Politična in vojaška vloga OF je v tem obdobju rasla, z njo pa so rasla tudi razhajanja med kurijo, duhovniki in OF. Sprevračanje OF v revolucionarno gibanje je duhovnikom postalo očitno, nasilje političnih komisarjev nerazumljivo, napadi na Cerkev pa vse bolj odkriti, kar je katoliško gibanje potiskalo v kot.

Katoliška cerkev na Primorskem je konec vojne dočakala z relativno majhnimi žrtvami med duhovniki, zlasti v primerjavi z Ljubljansko pokrajino. Do razpada Italije leta 1943 ni bilo človeških žrtev med duhovniki, čeprav so italijanske oblasti slovensko duhovščino preganjale (zapor, konfinacija, nasilna premestitev), zlasti zaradi narodnoobrambnega dela v korist zatirane manjšine v Julijski krajini. Proti duhovnikom, ki so nasprotovali partizanskemu gibanju, predvsem je šlo za nasprotovanje komunistični revoluciji, se je ukrepalo po naslednji direktivi vodstva partizanskega gibanja: »Proti odprto nasprotnim duhovnikom moramo postopati dosledno in znati braniti našo narodno oblast.«[5]

Samo partizani so do konca vojne ubili sedem duhovnikov in dva bogoslovca. Najbolj je izstopal prav umor kaplanov Ludvika Sluge in Lada Piščanca v Cerknem februarja 1944, kot posledica nemškega napada na partijsko šolo. Ob koncu vojne nam seštevek pokaže, da je več žrtev med primorskimi duhovniki terjal revolucionarni teror kot pa bombardiranje ter Nemci in četniki skupaj.

Cerkno pozimi 1944

Po kapitulaciji Italije septembra 1943 so cerkljansko območje nadzorovali pripadniki partizanskega gibanja. V Cerknem so bila partizanska poveljstva, skladišča,

[2] Rudolf Klinec, *Dnevniški zapisi*, 16. aprila 1944.

[3] Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1638, škatla 537, dopis OK KPS za PK VOS.

[4] Rudolf Klinec, *Primorska duhovščina pod fašizmom*, GMD, Gorica 1979; Egon Pelikan, *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom*, Nova revija, Ljubljana 2001.

[5] Vida Deželak Barič, Pokrajinske konference KPS na Primorskem, Viri 16, Ljubljana 2001, 145.

ESEJ

delavnice in šole. Tu je najprej delovala podoficirska šola, ob koncu leta 1943 pa so začeli s šolo za vzgojo partijskega kadra. Tja so občasno prihajali Nemci in nasilno nastopali. Partizani pa so sumničavo obravnavali nekatere domačine, ki so jih smatrali za dejanske oziroma namišljene politične nasprotnike, saj so jih označili za »belo gardo«.

Župnijo Cerkno je od leta 1915 vodil župnik in dekan Ivan Kunšič (1872–1944), sicer doma iz Gorij na Gorenjskem. Že leta 1919 so ga italijanske oblasti zaradi »sovražnosti do Italije« za pol leta internirale na Sardinijo. Tudi pozneje so ga oblasti stalno nadzorovale. Ostarelemu in bolehnemu dekanu Kunšiču sta med drugo svetovno vojno pomagala med domačini priljubljena kaplana – Lado Piščanc in Ludvik Sluga. Posebej sta bila cenjena med mladimi.

To je seveda šlo v nos vodilnim pripadnikom partizanskega gibanja, ki so ju ukazali nadzorovati in podtalno delovati proti njima. Že novembra 1943 so ju aretirali in z nekaterimi domačini odpeljali na Jagršče, kjer so ju ves teden zasliševali. Vosovec Tomaž je med drugim o njem zapisal: »Piščanec ima ime, ni bilo dobro obtožiti ga belogardizma. Ustno več.«[6]

Ti dogodki so pri Piščancu vzbujali zle slutnje, kot da bi čutil, da se pripravljajo hude stvari. Na božič 1943 so imeli partizani v Cerknem velik miting, na katerem so oba kaplana blatili, nekateri pa so odkrito predlagali tudi njun umor.

Napad na partijsko šolo v Cerknem

Dne 27. januarja 1944 se je nemška enota iz Idrije pod poveljstvom nadporočnika Teichmanna, šlo je za 2. četo bataljona »Heine«, mimo treh partizanskih brigad neopaženo približala Cerknemu in vdrla vanj.

Nemška enota je iz Idrije krenila ob pol enih zjutraj v veliki tajnosti. Štela je 138 mož, ob poveljniku še enajst podčastnikov in 126 vojakov. Zaradi potrebe po premičnosti s seboj niso imeli nobene dodatne opreme. Nemci so se pomikali po cesti do Travnika, nato pa so zavili navzgor v Otalež. V vasi Lazec je napadalce videlo več civilistov in tudi mladinska »vaška zaščita«. O tem so tudi opozorili tamkajšnega partizanskega obveščevalca Antona Mlakarja, da bi posredoval naprej, pa tega iz neznanega razloga ni storil.

Tako so Nemci neopazno preko Otaleža in Cerkljanskega vrha prišli v Cerkno z dveh strani. V kraju je bila komanda mesta s svojo četo in partijska šola s tečajniki, ki je imela 40 mož zaščite. Tečajniki so bili ob osmih zjutraj še po hišah. Ob nenadnem nemškem napadu, ki je trajal približno eno uro, je nastala zmešnjava in vsak je bežal, kamor je mogel. Vojaškega odpora ni bilo, na Nemce ni padel niti en strel. Vojaško nevešči tečajniki so se umikali po čistini, samo na enem mestu jih je padlo 40. Nemci so sicer v tej bliskoviti akciji pobili 47, večinoma neoboroženih slušateljev partijske šole, po napadu pa so se hitro umaknili.

Med mrtve in ranjene sta pohitela oba cerkljanska kaplana, reševala sta ranjence in jim delila sveto maziljenje. Večino padlih so pokopali v skupni grob, pokopal jih je kaplan Piščanc.

Iskanje krivde

Po tej tragediji so partizanske oblasti morale na nekoga prevaliti krivdo. V zagati so se znašli predvsem v štabu in vodstvu tečaja, zaradi malomarnosti jim je grozila huda kazen. Partijski komite je v pismu 8. februarja 1944 obtoževal štab

[6] ARS, AS 1638, škatla 537, mapa 1, dopisi PK VOS Slovensko Primorje, 11. decembra 1943.

korpusa velike neodgovornosti. Sprva so sicer zaradi slabega zavarovanja krivili bataljon 31. divizije, nato pa zaradi nezadostne pripravljenosti partizanske enote in ustanove, ki so bile ob napadu v samem kraju. Pokrajinski komite Komunistične partije Slovenije je na koncu »krivce« našel med skupino domačinov, ki jih je partizanska stran že jeseni označila za »belo in plavo gardo«. Na hitro so vosovci 2. februarja 1944, na svečnico, aretirali petnajst oseb: Piščanc Lado, kaplan; Sluga Ludvik, kaplan; Bevk Filip, kmet; Paa Pavla, učiteljica; Sedej Pavla, šivilja; Mlakar Anton, kmet; Ambrožič Janez, zidar in kmet; Bogataj Rudolf, čevljar; Zorzut Karlina, hišnica; Ržen Angela, šivilja; Mezek Katerina, kmetica; Purgar Amalija, služkinja; Rojc Franc, trgovec; Bavcon Josip, šofer; Kaučič Albert, mesar in strojar.

Dne 3. februarja 1944 so jih ves dan zasliševali. Zvečer so jih zvezali, »obsodili« na smrt in jih nato posamezno vodili k breznu na Lajšah v bližini Jamšekovega gozda, kjer so vsakega posebej ustrelili v tilnik in vrgli v brezno. Na spisku za umore naj bi bilo po pripovedovanju domačinov še več ljudi, ki pa jih vosovci ob nameravani aretaciji niso našli doma.

Zločin, posledica nemškega napada

Njihov umor, med njimi tudi obeh kaplanov, je očitno sledil odločitvi najvišjih predstavnikov partizanskega gibanja na Primorskem. Zavedali so se posledic uboja duhovnika, zato so med drugim zapisali: »Ker bo to na Primorskem prvi primer duhovnika, justificiranega od OF, bomo seveda morali stvar prepričljivo pojasnjevati.«[7] Po samem umoru je partijske veljake skrbelo predvsem, kako ubita duhovnika prikazati kot izdajalca in zadušiti negodovanje ljudi: »Po umoru kaplanov Piščanca in Sluge se je stanje zelo spremenilo. Celo sredinci so divje razpoloženi proti partizanom.«[8]

V povezavi s temi umori nedolžnih ljudi je bil 8. februarja 1944 po Cerknem izobešen poseben komunike, ki je sporočal, da so »organi varnostno obveščevalne službe dne 5. II. 1944, ob peti uri justificirali organizirano skupino narodnih izdajalcev in okupatorjevih hlapcev v Cerknem«.[9] Tega dne je bilo »justificiranih« petnajst domačinov iz Cerknega in okolice.

Eni žrtvi, Josipu Bavconu, sicer poročenemu v Cerkno, je obstreljenemu uspelo pobegniti iz brezna in je vojno preživel. Po vojni ga je Ozna aretirala in zaprla, vendar so ga kmalu izpustili. Do smrti leta 1984 pa so ga zasledovali in nadzirali.

Partizanska oblast se je bala izgube zaupanja in reakcije prebivalstva na takšno komunistično nasilje, zato so se bili pripravljeni marsikaj zlagati ali ponarediti, tudi datum umora. Med drugim so umorjenim očitali protinarodno organiziranje z namenom, da razdvojijo slovenski narod, nadalje vohunsko službo v korist nemških okupatorjev in netenje državljanske vojne na Primorskem po zgledu izdajalcev iz osrednje Slovenije.

Literat Piščanc

Lado Piščanc je slovel kot goreč duhovnik, odličen pevec in pesniško navdahnjen, pisal pa je tudi prozo. Med avgustom 1930 in novembrom 1943 je pisal dnevnik, pod naslovom *V zelenih daljavah božje bodočnosti* je izhajal v tržaški reviji *Mladika*, od januarja 1978 do junija 1980. V njem odkrivamo njegov duhovni razvoj. Med drugim je kot semeniščnik sredi marca 1932 zapisal: »Moja prva želja je, da bi se vzdignil bliže k Bogu. Vendar pa v tem svojem zaletu hočem ostati trdno na

[7] ARS, AS 1638, škatla 533. PK KPS za Primorsko Slovenijo, 13. januarja 1944.

[8] ARS, AS 1487, škatla 6. Poročilo VOS, naslovljeno na KPS. Od 26. februarja do 4. marca 1944.

ESEJ

tej zemlji, tako da se bom lahko, če bo božja volja, z velikimi sadovi sklanjal nad duše svojih bratov-trpinov. Druga želja pa je moja poezija. V srcu čutim silno hrepenenje po tem živem studencu.«

Lado Piščanc je pesmi začel objavljati leta 1938 v goriškem listu *Mladika*. Leta 1942 je zbral svojo poezijo v zbirki *Pesmi zelene pomladi*, ki pa je izšla šele po njegovi smrti, v Gorici leta 1950. Objavljene pesmi so se motivno naslanjale na naravo, zlasti na Kras. Pogosto zasledimo tudi religiozne motive, s katerimi je izražal pogled na svet in upodabljal trpljenje svojega časa. V svojem dnevniku je 1. januarja 1943 zapisal naslednje besede: »Zaključil sem prvi dan leta s tipičnim razpoloženjem našega časa. Bil sem globoko potrt radi razdvojenosti teh dni. Prisluhneš na levo in ti zagovarjajo eno, poizveduješ na desno in ti pridigujejo povsem drugo. Resnica pa je vedno le ena, kot je le ena morala. Do te jasne resnice bi človek silno rad prišel.«[10]

Njegova kruta smrt je odmevala tudi v Ljubljani. Dr. Tine Debeljak mu je posvetil spominski zapis v literarni reviji *Dom in svet*, kjer ga je postavil v ugledno družbo literatov, žrtev revolucije. V uvodu je zapisal: »Pesniki dr. Stanko Vuk, France Balantič, Lado Piščanec. Dom in svet se spominja tudi žrtev današnje socialne revolucije pri nas, ki je iz vrst njegovih sotrudnikov terjala pesnika Franceta Balantiča, največji obet najmlajšega rodu ...«[11]

Za povrnitev bratovega dobrega imena si je zelo prizadevala zlasti Ladova sestra Zora Piščanc (1912–1989), tudi sama pisateljica. Pisala je povesti in romane, izdala je osem knjig, večina jih je izšla pri Goriški Mohorjevi družbi. Sama je ostajala skromna, svoje delo je posvečala veri in slovenskemu narodu. Prav njeno zadnje delo *Pesnik zelene pomladi* (1987) je zanimiva življenjepisna povest o bratu Ladu.

Epilog

Vse do demokratizacije Slovenije so uradne partijske oblasti vztrajale pri »belogardističnem izdajstvu«, kar naj bi zakrivilo smrt tečajnikov v Cerknem. Pri tem so se zatekali k lažem, ustrahovanju in prikrivanju. Celo v slovenski knjižni uspešnici, romanu *Ukana*, je Tone Svetina izpostavljal obtožbe na račun kaplana Piščanca.

Sicer se je že po letu 1958 bolj ali manj odkrito govorilo, da v Cerknem umorjeni niso bili krivi za izdajstvo, še več, to naj bi storil partizanski major J. Hrastnik v nemški vohunski službi, ki so ga že spomladi 1944 partizani sami prijeli in umorili zaradi izdaje.

Dr. Boris Mlakar je leta 2000 pri Goriški Mohorjevi družbi izdal knjigo *Tragedija v Cerknem – pozimi 1944*. S tem mu je prepričljivo uspelo dokazati, da pobiti na Lajšah februarja 1944 niso bili krivi za nemški vpad v Cerkno, ampak da je šlo za izdajstvo v partizanskih vrstah, pomanjkanje varnostnih ukrepov in prepričanje v nepotrebnost konspiracije. Knjiga je doživela velik odmev, ne samo na Primorskem, hkrati pa je nekatere zagovornike komunistične revolucije ponovno postavila na preizkušnjo. Seveda niso želeli stvari prepustiti naključju, zato so organizirali nekaj pritlehnih napadov na avtorja in njegovo delo.

Na binkoštno nedeljo maja 1991 je bila na Lajšah spravna slovesnost za vse žrtve druge svetovne vojne na Primorskem, hkrati pa so tudi simbolno pokopali cerkljanske žrtve. Julija 1995 so prostor dokončno uredili z blagoslovom kapelice, križevega pota in spomenika ob breznu.

[9] Boris Mlakar, *Tragedija v Cerknem – pozimi 1944*, GMD, Gorica 1944, 132.

[10] ARS, AS 1902, škatla 15.

[11] *Dom in svet*, let. 56, št. 1, Ljubljana 1944, 160.

Dr. Andrej Rahten

»Pridite s takšnim predlogom spet čez sto let!«

Nekaj misli ob bližnji stoletnici prve slovenske univerze

Med slovenskimi narodnimi zahtevami, ki so se izpolnile šele po razpadu habsburške monarhije, zavzema osrednje mesto ustanovitev univerze. Ob bližnji stoletnici ljubljanske univerze, ko bomo priča različnim razpravam o pomenu tega jubileja, velja spomniti na nekaj dejstev o (pred)zgodovini njenega nastanka. Ustanovitev »vseučilišča«, kot so naši predniki imenovali najvišjo izobraževalno institucijo, na Hrvaškem pa jo še danes, je bila namreč v veliki meri posledica vseslovenskega političnega in intelektualnega gibanja, ki se je začelo že v habsburški dobi.[1]

Slovenski študentje so v času habsburške monarhije največ odhajali na Dunaj in v Gradec, deloma v Prago, precej manj pa tudi v Krakov in L'viv. Že v revolucionarnem letu 1848 pa je bila ustanovitev lastne univerze v Ljubljani ena ključnih zahtev slovenskih narodnjakov. Profesorji in slušatelji ljubljanskega liceja so namreč objavili poziv za ustanovitev »vseučilišča«. V akcijo so se vključili tudi slovenski poslanci na Dunaju in posredovali pri ministrih. Najbolj so se slovenski politiki zavzeli za ustanovitev pravne fakultete, vendar je na koncu obveljala vladna odločitev, da se zgolj na graški univerzi imenuje Josipa Kranjca za docenta avstrijskega civilnega prava v slovenskem jeziku.[2] Zahteva po lastni univerzi je ostala sestavni del slovenskih narodnih zahtev v celotnem obdobju pozne habsburške monarhije.[3]

Profesorjev slovenskega rodu je bilo na avstrijskih univerzah relativno malo, čeprav so bile tudi slavne izjeme: Franc Miklošič je leta 1849 postal prvi profesor slavistike na dunajski univerzi, Jožef Stefan je bil od leta 1863 tam profesor za višjo matematiko in fiziko, njegov stanovski kolega Simon Šubic od leta 1869 izredni profesor teoretične fizike v Gradcu, matematik Josip Plemelj pa je od leta 1907 predaval na univerzi v Černovicah.[4] A še na prelomu stoletja so slovenski kandidati za profesuro na graški univerzi naleteli na težave. Takšna primera sta bila Šubic in Miklošičev učenec Karel Štrekelj, na Krasu rojeni slavist, jezikoslovec in narodopisec, znan tudi po tem, da je zbral prek 10.000 narodnih pesmi, objavljenih v kar šestnajstih zvezkih. Leta 1908 je dosegel redno profesuro šele po dolgih bojih, bil pa je sploh prvi univerzitetni profesor, ki je slovensko književnost predaval v slovenščini.[5] Vseeno se je med letoma 1880 in 1913 število slovenskih študentov na avstrijskih univerzah in visokih šolah povzpelo s 350 na skoraj tisoč.[6]

Za zagrebško univerzo so se slovenski študentje v avstro-ogrski dobi kljub močnim kulturnim in političnim stikom med narodoma le redko odločili, saj so njene diplome v Cislitvaniji veljale za tuje. Ko je leta 1911 dunajska vlada

predlagala ustanovitev slovenskih docentur v Zagrebu, sta proti temu nastopila liberalna prvaka Danilo Majaron in Karel Triller z argumentom, »da v Zagrebu nimamo slovenskih študentov in bi bila ta koncesija brez vrednosti«.[7] Šele leta 1912 je na zagrebški univerzi začel predavati prvi slovenski privatni docent: to je bil Bogumil Vošnjak, ki je tam predaval obče državno pravo, sicer pa specialist za upravno zgodovino Ilirskih provinc.[8]

Se je pa na prelomu stoletja začel povečevati delež slovenskih študentov v Pragi, v kateri je liberalnejši del slovenskega meščanstva videl nekakšno trdnjavo slovanstva in svobodomiselstva hkrati. Svoje je prispevala tudi popularnost Tomaśa Garriguea Masaryka. A navdušenje nad slovansko prestolnico ni bilo dovolj za uspešen študij. Filozof Ivan Žmavc je tako na prelomu stoletja med prvimi Slovenci presedlal s študija v Gradcu na češko univerzo v Pragi, tam poslušal med drugim tudi slavnega Masaryka, a se je moral kmalu prepisati na nemško univerzo – zaradi neznanja češčine. Vseeno je v letih 1882–1916 v Pragi po podatkih Irene Gantar Godina doktoriralo 85 Slovencev, med njimi kar 78 pravnikov, štirje iz filozofije in trije iz medicine. A je zanimivo, da nihče ni doktoriral iz teologije, kar je verjetno deloma tudi posledica pozivov ideologa slovenskega katoliškega gibanja Antona Mahniča, naj Slovenci ne hodijo študirat v mesto, kjer prevladuje husitski duh. So pa slovenski katoliški krogi toliko bolj priporočali študij na poljskih univerzah v Krakovu in L'vivu. Na obeh je v letih 1902–1906 študiral duhovnik Leopold Lenard, v Krakovu, ki ga je v svojih razpravah označeval za »najbolj slovansko mesto«, pa je vodil tudi tečaje slovenskega jezika. O krepitvi kulturnih stikov med narodoma priča tudi ustanovitev Društva prijateljev poljskega naroda leta 1910 v Ljubljani, ki mu je naslednje leto sledil nastanek Društva prijateljev Jugoslovanov v Krakovu.[9]

Med slovenskimi študenti na avstrijskih univerzah so na prelomu stoletja pravniki po številu slušateljev prehiteli teologe.[10] Voditelja obeh meščanskih političnih taborov sta bila pravnika, ki sta si vsakdanji kruh služila kot odvetnika: Ivan Šusteršič kot načelnik Slovenske ljudske stranke in Ivan Tavčar na čelu Narodno napredne stranke.[11] Obe stranki sta na prelomu stoletja okrepili prizadevanja za ustanovitev slovenske univerze.

Še pred »ločitvijo duhov« na slovenski politični sceni je Luka Svetec, nekoč eden najožjih Bleiweisovih sodelavcev, novembra 1890 v deželnem zboru sprožil pobudo za ustanovitev pravne akademije v Ljubljani. Naslednje leto je poslanec Fran Šuklje v državnem zboru zahteval obnovo paralelnih predavanj v slovenščini na pravni fakulteti v Gradcu. Vladni odgovor je bil, da bi to pomenilo delitev graške univerze po narodnostnem načelu, na kar pa ni mogoče pristati.[12] A medtem ko so nemški nacionalci iz drugih dežel vehementno pobijali slovenske zahteve po ustanovitvi univerze v Ljubljani, so kranjski ustavoverni veleposestniki v deželnem zboru pozimi 1898 to idejo vendarle podprli. Četrtega februarja 1898 je namreč liberalni poslanec Danilo Majaron v kranjskem parlamentu predstavil predlog s podpisi vseh poslancev, da se ustanovi v Ljubljani univerza. Enajstega februarja je voditelj ustavovernih veleposestnikov Josef Schwegel predlog podprl. Izjavil je, da bi ga zelo veselilo, če bi bilo mogoče Ljubljano, s katero se žal glede višjih izobraževalnih ustanov bolj po mačehovsko ravna kot z drugimi mesti njenega ranga, z enim udarcem spraviti v položaj, da dobi najvišjo izobraževalno ustanovo.[13]

Dvanajstega novembra 1901 so južnoslovanski poslanci v dunajskem parlamentu vložili nujni predlog za ustanovitev univerze s pravno, filozofsko, teološko in medicinsko fakulteto v Ljubljani.[14] Prvega decembra istega leta so predstavniki vseh slovenskih strank v ljubljanskem Mestnem domu organizirali protestni shod, na katerem je več sto ljudi vzklikalo: »Dajte nam slovensko univerzo!« V celotnem slovanskem svetu habsburške monarhije so številni ugledni posamezniki in društva izražali podporo slovenskim zahtevam. Ljubljanski občinski svet je nato izvolil poseben »vseučiliški odsek«, ki so mu pristopili naknadno še predstavniki civilnodružbenih organizacij. Odsek je videl poslanstvo zlasti v novačenju kadrov za bodočo univerzo in v ta namen je uspel pridobiti od države tudi določena sredstva za štipendije, namenjene mladim slovenskim znanstvenikom za šolanje v tujini.[15]

Šestega decembra 1901 se je o ustanovitvi ljubljanske univerze začela živahna razprava v državnem zboru. Šusteršič se je med drugim skliceval tudi na pozitivno mnenje Schweglovih ustavovernih veleposestnikov, toda nemških nacionalcev ni mogel prepričati.[16] Pangermanski poslanec Rudolf Berger je celo trdil, da si Slovenci želijo univerzo zgolj zato, da bi lahko vzgajala politične agitatorje. Cinično je predlagal, da naj si južni Slovani zgradijo novo univerzo v Sarajevu, kjer da bodo Nemci gotovo osupnili nad veličino slovanske kulture.[17] Celjski nemškonacionalni poslanec Josef Pommer pa je slovenskim kolegom v parlamentu bral dolge lekcije o domnevni nerazvitosti slovenskega jezika. Tako naj bi bilo slovensko leposlovje nepomembno, znanstvena literatura pa sploh naj ne bi obstajala. Manjkalo naj bi tako učbenikov kot profesorjev in študentov. Slovencem je svetoval, naj pridejo s takšnim predlogom spet čez sto let, pa še takrat naj ne bi bilo po njegovem mnenju za ustanovitev univerze prav nobene potrebe, je prerokoval celjski poslanec.[18] Odgovoril mu je štajerski rojak iz slovenskih vrst Miroslav Ploj, češ da je mogoče Pommerjev govor obravnavati zgolj s »patološkega vidika«. Nemški nacionalci naj bi vedeli, da bi se z ustanovitvijo slovenske univerze njihova narodna posest sesula kot hišica iz kart. Ploj je napovedal, da bodo slovenski poslanci zahtevo o slovenski univerzi vedno znova dajali na dnevni red, dokler ne bo »v naši metropoli, naši lepi Ljubljani« končno enkrat ustanovljena.[19]

Na koncu slovenski predlog v dunajskem parlamentu ni dobil podpore. Vendar vseslovenskega gibanja za univerzo ni bilo več mogoče ustaviti. Josip Stritar je leta 1901 tej zamisli posvetil eno od svojih pesmi.[20] Njena prva kitica se glasi: *Po svetu ti pošiljaš svoje sine, / Sloven, iz učenosti vira pit; / najboljše sine svoje, cvet mladine, / da bodo kdaj deželi v čast in prid: / na Dunaj ali v Gradec? to se vpraša – / to je nesreča, to sramota naša!*

Čeprav je Stritar v svoji pesmi omenjal zgolj sinove, pa je treba poudariti, da so se takrat za ustanovitev univerze odločno zavzele tudi intelektualke. Prva slovenska poklicna novinarka Ivanka Anžič Klemenčič je tako istega leta v Trstu zapisala: »Ustanovitev vseučilišča v Ljubljani je v najožji zvezi s specijalnimi interesi slovenskega ženstva v najširšem zmislu ter mu mora že iz tega vzroka biti ›srčna skrb‹.«[21]

Ivan Hribar je 23. julija 1907 ponovno vložil v državnem zboru predlog za ustanovitev slovenske univerze, a prav tako ni dobil zadostne podpore.[22] Slovenski visokošolci na Dunaju so konec leta 1908 ustanovili poseben odsek za promocijo ideje o slovenski univerzi. Janez Evangelist Krek je v glasilu mladih katoliških izobražencev *Zora* zavrnil očitke, da ob zagrebški univerzi slovenska

konkurenca ni potrebna. Nasprotno, menil je, da so prav »politične in socialne razmere v Ljubljani gotovo zelo primerne za znanstveno središče vseh plemen na slovanskem jugu«. Kranjska naj bi bila po Krekovem mnenju naravna izbira: »Ljubljanska tla so takorekoč nevtralna glede na različne smeri in težnje med južnimi Slovani. To more vplivati le dobro. Konsolidirane politične razmere na Kranjskem, veliki gospodarski in kulturni napredek našega naroda in – last not least – demokratski značaj našega javnega življenja ustvarjajo tak temelj za visoko šolo, da ga moremo malokje najti.«[23]

Pomladi 1910 se je vprašanje univerze ponovno zaostrilo, ker so italijanski poslanci v dunajskem parlamentu obnovili zahtevo po ustanovitvi italijanske pravne fakultete v Trstu. Slovenski klub in Zveza južnih Slovanov sta bila pripravljena dopustiti italijansko fakulteto samo na Južnem Tirolskem, pa še to pod pogojem, da bi se v zameno v Ljubljani ustanovila južnoslovanska univerza. Uresničitev italijanskih zahtev so z obstrukcijo preprečili južnoslovanski poslanci, od 17. junija 1910 združeni v posebnem »vseučilišnem klubu«,[24] a so ostali s svojo zahtevo glede ljubljanske univerze osamljeni.

V začetku 20. stoletja je Ljubljana v razmišljanjih o slovenski univerzi dobila konkurenco v Trstu. Primorski odvetnik Henrik Tuma je že leta 1904 zapisal, da Ljubljana ni primerna za sedež slovenske univerze, češ da je tam »življenje malomestno, nima niti ene slovenske srednje šole, nima knjižnice za akademično naobraženega človeka, prebivalstvo je nasičeno z germanizmom in narodna energija vidno pojema«.[25] Liberalni publicist Vladimir Knaflič je leta 1912 v Gorici objavil brošuro *Vseučilišče v Trst!*, v kateri je ponovil za Tumo, da je Trst »najvažnejše gospodarsko težišče Slovencev ter Jugoslovanov«. Slovenci so tu ustavili asimilacijo, vzgojili močan srednji sloj in utrdili svoje pozicije v bančništvu in podjetništvu. Kot je poudaril Knaflič, se prav v Trstu »prične izvrševati praktično jugoslovanstvo«, zato naj bi bilo predestinirano za visokošolske institucije vseh južnih Slovanov.[26]

Knaflič in drugi zagovorniki univerze v Trstu pa so naleteli na močan odpor. Med drugim sta proti nastopili dve ugledni reviji katoliških narodnjakov: *Čas* in *Zora*. V dilemi med ustanovitvijo univerze v Trstu kot trgovskem ali pa v Ljubljani kot kulturnem središču slovenstva se je večina katoliških narodnjakov zavzemala za Ljubljano. Toda Knaflič je menil, da slednja tega statusa nima več, saj naj bi v njej prevladovala »malomeščanska kultura, naslonjena na nemštvo«. Medtem ko naj bi bili v Ljubljani doma »zadovoljni Kranjci«, je bil Trst »mesto vrvenja, tam uči živo življenje Slovenca tega, kar mu je potrebno«.[27] Zamisel o tržaški univerzi je začela resno ogrožati razmišljanja o univerzi v Ljubljani in na predvečer prve svetovne vojne so jo posvojili tudi mladi katoliški izobraženci.[28] Razprava o alternativi med Ljubljano in Trstom je v končni fazi samo še dodatno otežila prizadevanja za ustanovitev slovenske univerze, saj zdaj med slovenskimi politiki ni bilo več enotnosti niti glede njenega sedeža. Vsekakor je bila to voda na mlin nemškim in italijanskim nasprotnikom.

Habsburški monarhiji nenaklonjeno slovensko zgodovinopisje je po prevratu neuspešna prizadevanja za slovensko univerzo prikazovalo kot kronski dokaz potrebe po ustanovitvi jugoslovanske države, saj je slednja Slovencem to ustanovo vendarle omogočila. A že Ferdo Gestrin in Vasilij Melik sta v svojem standardnem pregledu slovenske zgodovine ugotovila, da »je vendar prav v

zadnjem obdobju pred prvo svetovno vojno zrasla vrsta mladih, znanstveno habilitiranih ustvarjalcev, kakor jih dotlej v takem številu še nismo imeli«.[29]

Prav na avstrijskih univerzah šolani znanstveniki so torej tvorili jedro leta 1919 ustanovljene slovenske univerze. Tudi študij je bil večinoma urejen po sistemu, kot je veljal na avstrijskih univerzah, kar se lepo vidi pri ustanovitvi ljubljanske pravne fakultete. Enaintridesetega avgusta 1919 so bili tam imenovani prvi štirje redni profesorji. V pravniških krogih je bil med temi najbolj poznan Ivan Žolger. Med prvo svetovno vojno je v Seidlerjevi vladi postal minister brez listnice, zadolžen za ustavno reformo, prvi in zadnji južni Slovan v avstrijski zgodovini. Na ljubljanski pravni fakulteti je bil imenovan za rednega profesorja meddržavnega prava. Družbo naj bi mu delala še dva pravnika, izšolana v stari Avstriji: predavatelj na Univerzi v Černovicah Leonid Pitamic je postal profesor ustavnega in meddržavnega prava, bil je tudi prvi dekan pravne fakultete, Bogumil Vošnjak pa je bil imenovan za profesorja jugoslovanskega javnega prava. Ivan Žmavc, ki je bil takrat bibliotekar praške univerzitetne knjižnice, imenovanja ni sprejel, pa tudi prvi trije so bili ob imenovanju zunaj Ljubljane, saj so bili na pariški mirovni konferenci.[30]

Tudi v novi državi se je na poti do ustanovitve slovenske univerze pojavilo precej ovir, o čemer piše kar obsežna literatura. Če ne bi bilo nekaterih odločnih politikov, ki so bili pripravljeni zastaviti svoje ime, bi se zgodba lahko končala tudi drugače. Nedavno sta Aleksandra Gačić in Gregor Jenuš izdala zanimivo monografijo o »političnem očetu univerze«, štajerskem politiku Vseslovenske ljudske stranke Karlu Verstovšku. V knjigi pišeta, kako je Verstovšek že takoj po razpadu habsburške monarhije, novembra 1918, ko je v Narodni vladi SHS v Ljubljani deloval kot poverjenik za izobraževanje, sprožil velikopotezno akcijo za ustanovitev univerze.[31] Že pred omenjenima zgodovinarjema je sicer na Verstovškovo pomembno vlogo v eni od svojih razprav opozoril tudi Miroslav Stiplovšek.[32]

Vsi takrat niso nastopali tako odločno kot Verstovšek. To je bil namreč čas, ko je večinski del slovenske politike prisegal na formulo »troedinega naroda«, od katerega naj bi bili Slovenci zgolj »pleme«. Številni so trdili, da zadostujeta univerzi v Beogradu in Zagrebu, kamor bi lahko hodili tudi slovenski študenti. Predvsem Zagreb se je nekaj časa omenjal kot možna rešitev, čeprav večina slovenskih študentov ni bila dovolj usposobljena, da bi se znala brez težav izražati v hrvaškem znanstvenem besednjaku. To potrjuje zanimivo pričevanje Maistrovega borca Miloša Vauhnika, ki je pred prvo svetovno vojno absolviral pravo v Gradcu, ni pa še opravil izpitov. Po končani vojni je želel študij dokončati v štajerski prestolnici, a mu takratni avstro-nemški dekan tega ni dovolil. Skupaj z drugimi študenti se je odpravil v Zagreb, vendar je zaprosil, če mu dovolijo, da zagovarja izpite v – nemščini. Tako je bila med »purgerji« prava »senzacija, da opravljajo izpit prvi Slovenci v nemškem jeziku, ker so bili nagnani iz nemške univerze«. Celo več, predsednik izpitne komisije jih je celo javno pohvalil in jih priporočil hrvaškim študentom za zgled.[33]

Vauhnikov primer je bil še en dokaz več, da Slovenci potrebujejo svojo univerzo. Verstovšek je vse pomisleke proti njenemu nastanku hitro presekal z naslednjim motom: »Če takoj ne začnemo, je nikoli ne bomo imeli!« Razvoj dogodkov je pokazal, da je bila odločnost na mestu. Kljub temu da je v Beogradu nad ustanavljanjem univerze bedel vplivni podpredsednik vlade Anton Korošec, se je bilo treba soočati s številnimi težavami. A Verstovšek ni popuščal. Zahtevo za univerzo je znal dobro utemeljiti:

> Narod brez vseučilišča je reven, ono je ognjišče, okoli katerega se zbirajo vse duševne sile, od tam prihajajo učitelji in voditelji naroda. Popolnoma neosnovana je trditev, da je nas Slovencev premalo za vseučilišče, da bi hiralo. /.../ Tudi je naša kulturna stopnja sedaj brezdvomno že tako visoka, da takoj lahko zahtevamo svoje lastno vseučilišče. Profesorjev bo dosti in tudi dobrih, prostore pa lahko dobimo, če izpraznimo vojašnice. /.../ Vseučiliščema v Zagrebu in Belgradu bi slovensko vseučilišče v Ljubljani seveda prav nič ne škodovalo. Nasprotno, samo koristilo bi; kajti le v medsebojnem tekmovanju se povzpnejo duševne sile na najvišjo stopnjo. /.../ Kakor že sedaj vidimo, bodo začeli naši narodni nasprotniki od vseh strani pritiskati na našo mlado državo. Mi Slovenci bomo kot na najbolj izpostavljeni važni točki temu pritisku najbolj izpostavljeni in bomo potrebovali zato tudi najboljših obrambnih sredstev. Najboljše in najmodernejše tako sredstvo so pa šole vseh vrst, z njimi oboroženi bomo kos vsem zahtevam in nalogam.[34]

Ministrski svet je pod Koroščevim predsedovanjem na seji 30. junija 1919 sprejel sklep, naj se ustanovi univerza v Ljubljani. Začasno narodno predstavništvo v Beogradu je zakonski predlog za ustanovitev ljubljanske univerze sprejelo skoraj soglasno, proti je glasoval samo en poslanec. Zakon o ustanovitvi univerze je dobil sankcijo regenta Aleksandra Karađorđevića 23. julija 1919.[35] S tem je bil naposled uresničen eden glavnih slovenskih narodnopolitičnih postulatov iz avstro-ogrskega obdobja.

V imenu slovenskih poslancev se je že med razpravo v začasnem državnem parlamentu za to darilo slovenskemu narodu 9. julija 1919 zahvalil Koroščev in Verstovškov strankarski kolega Anton Sušnik. Uvodoma je spomnil, da Slovenci v habsburški monarhiji niso dobili univerze, za kar naj bi bila kriva »imperialistična in hegemonistična politika Avstrije«. Poudaril je, da Slovenci tudi v novi državi potrebujejo svojo univerzo:

> Vseučilišče v Ljubljani je tudi po ujedinjenju potrebno, in sicer samo radi ujedinjenja. S političnim združenjem Srbov, Hrvatov in Slovencev ujedinjenje še ni končano. Treba je, da sledi tudi narodno edinstvo in kulturna skupnost. /.../ V svrho kulturnega edinstva bo treba ustvariti najprej enoten književni jezik. /.../ Univerza v Ljubljani nam bo poroštvo, da bo napočil tudi za neodrešene brate enkrat dan osvobojenja, da bo prišel enkrat čas, ko ne bo več ne Srbov, ne Hrvatov, ne Slovencev, ampak samo en narod, en jezik, ena kultura.[36]

Kljub tovrstnim slovenskim prisegam zvestobe politični dogmi »troedinega naroda« pa so se tudi po ustanovitvi ljubljanske univerze v Beogradu pojavljali glasovi, da bi bilo bolj racionalno univerzo zapreti ali vsaj zmanjšati število njenih fakultet. Nasprotovanje slovenski univerzi je naraslo zlasti ob uvedbi kraljeve diktature leta 1929. Tako je obstajala resna nevarnost, da se na njej odpravi slovenski jezik. Prosvetni minister Božidar Maksimović je predlagal, da se ljubljansko univerzo sploh ukine.[37] Toda tudi za centraliste in unitariste se je našel recept: ljubljanska univerza se je preimenovala v Univerzo kralja Aleksandra I. In kdo bi si drznil v monarhiji ukiniti univerzo, ki nosi ime – po monarhu?

Dejstvo je, da so slovenski politiki z ustanovitvijo ljubljanske univerze izpolnili enega ključnih narodnopolitičnih ciljev. Zlovešče napovedi celjskega nemškonacionalnega poslanca Pommerja z začetka 20. stoletja, da bodo morali Slovenci na univerzo čakati še vsaj sto let, pa še takrat bodo zgolj z majhnimi možnostmi, se niso uresničile. To je bila nedvomno ena redkih svetlih točk v nizu ne tako maloštevilnih poprevratnih razočaranj v novi državi.

1 Prim. Ana Benedetič, *Pot do slovenske univerze* (Partizanska knjiga: Ljubljana 1981).
2 Gorazd Kušej, *Ob 50-letnici slovenske pravne fakultete (1920 – 1970)*, v: *Zbornik znanstvenih razprav* 34 (1970), 1–18, tu 3.
3 Andrej Rahten, *Slovenska kulturna in politična (samo)zavest v historičnih mnogonarodnih okvirih*, v: *Evropska Slovenija* (Inštitut Karantanija in Inštitut Nove revije, zavod za humanistiko: Ljubljana 2013), 1–20, tu 10.
4 Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. do konca 20. stoletja* (Modrijan: Ljubljana 2010), 120.
5 Marko Kranjec, *Karel Štrekelj*, v: *Slovenski biografski leksikon*, III, 693–696.
6 Prim. Alojz Cindrič, *Študenti s Kranjske na dunajski univerzi 1848–1918* (Univerza v Ljubljani: 2009).
7 Benedetič, *Pot*, 80.
8 Bogumil Vošnjak, *Ustava in uprava Ilirskih dežel (1809–1813). Prispevki k nauku o recepciji javnega prava prvega francoskega cesarstva* (Matica Slovenska: Ljubljana 1910).
9 Irena Gantar Godina, *Slovenski intelektualci v slovanskih deželah, v: Melikov zbornik. Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje*, uredili Vincenc Rajšp idr. (Založba ZRC: Ljubljana), 859–867.
10 Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, 115.
11 Prim. Zvonko Bergant, *Kranjska med dvema Ivanoma. Idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje* (Inštitut za globalne politične študije: Ljubljana 2004).
12 Janko Polec, *Ljubljansko višje šolstvo v preteklosti in borba za slovensko univerzo, v: Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929* (Rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega: Ljubljana 1929), 85–86.
13 *Zapisniki deželnega zbora kranjskega*, XXXIX. zvezek, 9. seja (11. 2. 1897), 237.
14 *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten* [dalje: SPSHAR], XVII. sesija, 70. seja (12. 11. 1901), 6643–6644.
15 Polec, *Ljubljansko višje šolstvo*, 102–110.
16 SPSHAR, XVII. sesija, 78. seja (6. 12. 1901), 7559–7560.
17 Isto, 7568.
18 Isto, 7611–7612.
19 Isto, 7615–7621.
20 Josip Stritar, »*Vseučilišče v Ljubljani!*«, v: *Vseučiliški zbornik*, uredila Janko Polec in Bogumil Senekovič (Lavoslav Schwentner: Ljubljana 1902), 3–4.
21 Ivanka [Anžič Klemenčič], *Vseučilišče v Ljubljani in slovensko ženstvo*, v: Polec, Senekovič, *Vseučiliški zbornik*, 327–328.
22 SPSHAR, XVIII. sesija, 19. seja (23. 7. 1907), 1111–1112.
23 Polec, *Ljubljansko višje šolstvo*, 127.
24 *Slovenec*, 18. 6. 1910.
25 Polec, *Ljubljansko višje šolstvo*, 138.
26 Vladimir Knaflič, *Sveučilišče v Trst!* (Goriška tiskarna A. Gabršček: Gorica 1912).
27 Isti, »*Vseučilišče v Trst*« *– ali ne?*, v: *Veda* 3 (1913), 211–212.
28 Polec, *Ljubljansko višje šolstvo*, 138.
29 Ferdo Gestrin in Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918* (Državna založba Slovenije: Ljubljana 1966), 267.
30 Gorazd Kušej, *Ob 50-letnici slovenske pravne fakultete (1920–1970)*, v: *Zbornik znanstvenih razprav* 34 (1970), 1–18, tu 4; Tea Anžur, *Oris pravne fakultete med obema vojnama*, v: *Kronika* 46 (1998), 97–106, tu 97.
31 Aleksandra Gačić in Gregor Jenuš, *Znameniti Velenjčan Karel Verstovšek (1871–1923), zaslužni slovenski politik. Politična biografija* (Ustanova Velenjska knjižna fundacija: Velenje 2016).
32 Miroslav Stiplovšek, *Vloga dr. Karla Verstovška pri ustanovitvi slovenske univerze leta 1919*, v: *Časopis za zgodovino in narodopisje* 66 (1995), 292–311.
33 Miloš Vauhnik, *Pe-fau in XX. stoletje* (Založništvo Jutro: Ljubljana 1920), 256–257.
34 Gačić, Jenuš, *Znameniti Velenjčan*, 130–136.
35 *Slovenec*, 5. 7. in 13. 7. 1919; Stiplovšek, *Vloga*, 303.
36 *Slovenec*, 16. 7. 1919.
37 Prim. nedatirani pismi Franca Terseglava Janku Brejcu, Arhiv Republike Slovenije, AS 1164, škatla 940.

Dr. Edvard Kovač

Razodetje nežnosti

Modrost ljubezni pri papežu Frančišku

Pojmovanje ljubezni pri svetem očetu Frančišku ni samo razširitev njegovega miselnega obzorja, ki se je začelo s kartezijansko in ignacijansko miselno metodo ter nadaljevalo z biblično etiko judovskih mislecev, o čemer smo v Zvonu *že spregovorili,*[1] *ampak gre tokrat za pogumen vstop v samo skrivnost ljubezni, ki bo Frančišku omogočila čisto novo miselno orodje in mu razodela tudi novo razumskost ter mu dala nov intelektualni naboj.*

Zaradi tega bo Frančišek razvijal joanistično teologijo, po kateri je bila na začetku ljubezen. Na začetku je bil ljubeči Božji pogled ali ljubezenska stvaritev človeka. Res je, da je Kristus kot Božji Sin edini pravi utelešeni Bog, ampak ljudje smo inkarnacija njegove podobe, zato smo prav tako utelešenje Božje ljubezni. Božja ljubezen je v nas, je naše bistvo. Iz nje se v nas rojevata naša modrost in razumnost. A Božja ljubezen je še več kot nežnost, ki jo občutimo, in več kot milina, ki jo doživlja na primer otrok, ko pripada materi. Tokrat gre za misel ljubezni ali za inteligenco ljubezni, ki se prebuja v nas. Ta umnost ljubezni mora po Frančišku odslej voditi vse druge misli, tudi filozofsko razmišljanje in vsekakor tudi teološki razmislek.

Vendar, kaj je pomen te ljubezni, v čem je njena misel? Frančišek se v njenem pojasnjevanju nehote približa sodobni fenomenologiji, ki je sicer sam ni študiral, a se je nad njo navduševal, ko je prebiral judovskega bibličnega filozofa Martina Bubra. Prav fenomenološka šola, ki jo je zasnova Edmund Husserl, išče izvor same misli in hoče odkriti začetek mišljenja, ko se sprašuje: od kod prvi pomen? Ali, od kod prihaja pomen pomena? Zakaj pa imajo besede svoj pomen? Mi odgovarjamo: tako je pač, besede imajo pomen, drugače se ne moremo pogovarjati. Ta odgovor je preveč pragmatičen. Za Frančiška je ljubezen izvor pomena besed, možnost, da sploh lahko govorimo, da imajo tudi naše kretnje svoj pomen. Za ljubezen se ne odločamo, ampak je že položena v nas.

Lažje bomo razumeli to izhodišče ljubezni za razmišljanje, če se bomo spomnili na preroka, ki pravi: Še preden si bil v materinem telesu, sem te že izbral in sem te izvolil. To pomeni, še preden si prišel do svoje zavesti in še preden si bil sposoben besede, sem bil že v tebi. Izvoljen si bil z mojo ljubeznijo in prišel boš na svet, da boš tudi ti ljubil. Za Frančiška so ljubezen, usmiljenje in nežnost izvor mišljenja. Ta vir človeške misli pa mora voditi vsako etično razmišljanje, ki pelje k drugemu človeku.

Frančišek to ljubezen poimenuje kot nežnost. A kaj pa pomeni ta nežnost? Sam izvor besede v latinščini (*tenere* ali *tener*) razodeva milino, mehkobo, krhkost ali tudi sladkost.

[1] Prim. E. Kovač, »Razkritje neskončne ljubezni. Miselno obzorje papeža Frančiška«, v: *Zvon* 2018, št. 5, 69–76.

Ob njenem izvornem pomenu bomo razumeli, zakaj so najbolj ostri kritiki Frančiškove teologije prav tomisti. Če smo nekoliko hudomušni, bi rekli, da tudi Frančišek moli k svetemu Tomažu Akvinskemu podobno kot filozof Maurice Blondel, naj ga varuje pred strogimi tomisti. Tomizem namreč zahteva, da je govorica o Bogu, govorica bitja, pravimo ji onto--teologija, kar pomeni, da je jezik o Bogu ontološki jezik, da tudi o Bogu govorimo kot o najvišjemu bitju, ki je popolno in se ne more spreminjati.

Toda Frančišek zagovarja misel personalistov, da je edina filozofska govorica, ki Bogu ustrezna, lahko le govorica etike ali etičnega odnosa. V tem smislu tudi biblično ime za Boga Jahve prevajamo: Jaz sem tisti, ki sem, ali tisti, ki bom. Jahvejevo ime torej pomeni obljubo odnosa, Bog obljublja, kakšen bo do nas. Njegovo ime pomeni: jaz sem tisti, ki te bom spremljal, kjer koli boš hodil, bom jaz s teboj. Tudi v Svetem pismu se nam Bog razodeva v etičnem odnosu obljube ljubezni.

V tomistični kritiki papeževih besed gre za velik nesporazum. Frančišek ne želi razvijati ontološke govorice o Bogu, ampak le etično, zato jo lahko ocenjujemo le na obzorju etičnih zahtev. Prav etika mu tudi omogoča, da lahko razvija teologijo skrivnosti, v katero spada tudi pomen trpljenja, ki ga osvetljuje s pojmom ljubezni. Bog preko preroka pravi, da je slišal, da je videl solze svojega ljudstva, njihovo vpitje. V tem smislu se nam Bog razkrije kot trpeči Bog ali pa ranljivi Bog. Bog se razodene preko svoje ljubezni tudi v trpljenju Kristusa, v njem trpi prav tako Oče sam in to trpljenje je daritev ljubezni. Seveda ontološko ne moremo tako govoriti, Aristotel bi bil škandaliziran, Bog je vendar popoln in nespremenljiv, zato se ne more spreminjati in še manj trpeti. Tudi za dosledne tomiste je takšna govorica le poetična in je filozofsko nevzdržna. Toda če govorimo o obzorju ljubezni in celo razvijamo analogijo med človeško in Božjo ljubeznijo, potem se lahko vprašamo, ali je mati, ki trpi, ker je otrok zašel ali ker je bolan, zato nepopolna in nedosledna v svoji veri.

Frančišek bo to etiko ljubezni in nežnosti izpeljal do konca, zato mu tudi krhkost in nebogljenost ne bosta pomenili sramote, ampak obratno, razkrili mu bosta pot ljubezni. Biblicisti so nam radi govoril o Božji pedagogiki, ki je narekovala takšne misli. Toda pri Frančišku gre za več kot za pedagogiko. V ozadju je znova fenomenologija, ki pravi, da pot k spoznanju predmeta narekuje predmet sam. In v tej njegovi zahtevi, kako priti do njega, je tudi samo bistvo predmeta. Pojasnimo to načelo z našim osebnim izkustvom, saj vsi radi poslušamo glasbo. Kako lahko razumemo Haendlovo Alelujo? Tako, da jo poslušamo. Bistvo glasbe, tudi Haendlove Aleluje, je, da jo poslušamo. Poslušanje glasbe ni nekaj, kar se glasbi dodaja, ni pripetljaj ali akcidenca, ampak spada k bistvu glasbe. Podobno krhkost, nebogljenost in lepota nežnosti niso samo pot k ljubezni, ampak tudi njeno bistvo, so hkrati razkritje Božjega bistva, njegovega bogastva in njegove ljubezni.

Na obzorju pojma Boga, ki je sposoben trpeti za svoje ljudstvo in biti zanj celo ponižan, lahko tudi razumemo, zakaj je bila Jozuetova knjiga vključena v Sveto pismo. Opisuje namreč začuda zelo krute prizore, grozne dogodke. V svetopisemski kanon je ta knjiga prišla v 5. stoletju

pred Kristusom, ko so Judje prišli iz babilonske sužnosti in ko so se odločili, da bodo brali Sveto pismo v luči preroških razlag. Preroških hermenevtični princip Svetega pisma pa je, da Bog ljubi svoje ljudstvo in zato zanj trpi in se zanj ponižuje. Judovski rabini razlagajo, da se je Bog ponižal iz ljubezni do svojega ljudstva prav tja do njegovega greha. Prav tako pravi apostol Pavel Filipljanom, da je Božji sin za nas sprejel krivdo greha. Podobno se v Frančiškovi teologiji Bog ponižuje in razkriva v trpečem in v revežu, ki prosita za nežnost in ostajata krhka ter nebogljena. Božje ljubezni ni strah te nebogljenosti, ker je njegovo bistvo neizmerna dobrota. Zdaj lažje razumemo Frančiškove besede ljubezni, usmiljenja in prizanesljivosti. Ne bo sicer rekel, da je tudi Bog grešen ali da bi bil grešen Kristus, toda priznava, da je sam grešnik, čeprav je Božji. Frančišek kot grešnik je prostor, kjer se Bog razkrije s svojo milostjo in svojim odrešenjem, svojo nežnostjo.

Ta krhkost, nebogljenost in tudi grešnost spadajo k bistvu človeka, zaznamujejo fenomen človeka. Toda fenomen pomeni pojav v njegovi konkretnosti. Da, človek je vedno nekaj konkretnega. Spomnimo se znamenitega odlomka iz knjige *Bratje Karamazovi*, ko neka gospa reče starcu Zosimu, da vedno bolj ljubi človeštvo in vedno manj svojo sosedo. Takoj opazimo, da je veliko lažje negovati načelo ljubezni, kakor pa biti usmiljen do konkretnega človeka.

Husserlova fenomenologija, ki smo jo že omenjali, je vzpostavila zahtevo »nazaj k stvarem«. Toda, da bomo šli nazaj k sami stvari, se moramo najprej sami izprazniti, postati nepopisan list, ali pozabiti tisto, kar že vemo. V nas naj ostane le nebogljena zavest, prazna zavest. To prazno zavest bo potem lažje napolnil trpeči človek, ki ga srečujemo. V tem je naše etično pa tudi miselno spreobrnjenje. Nismo več zaverovani v svoj prav, v svoje sodbe, ampak pustimo, da nas nagovori konkreten trpeči človek pred nami in da on usmerja našo misel in ravnanje. Od tod Frančiškov znameniti stavek: »Kdo sem jaz, da bi sodil tega človeka?« Preden bo Frančišek uveljavljal svojo moralno teologijo, ki jo vsekakor ima in je zelo dobro izdelana, se mora pustiti nagovoriti od konkretnega trpečega človeka, od Božje podobe, ki je pred njim. V luči njegovega konkretnega trpljenja bo postavljal tudi svoje moralne zahteve.

Papež razmišlja podobno kot biblični fenomenologi, ki pravijo, da je za razumevanje človeka, za spoznanje njegovega bistva, potrebna najprej etična spreobrnitev mene samega. Zato tudi on sam, čeprav je vrhovni pastir, ostaja grešnik. Tako mora poklekniti pred drugim človekom, ki je Božja podoba, in se pušča od njega nagovarjati. Izdelani teološki in filozofski pojmi bodo seveda prišli, a pozneje. Najprej pa je tukaj etični odnos. Etika je začetek mišljenja, je prva filozofija. Usmiljenje, dobrota in nežnost so tudi njena prva načela. Če pa bodo principi usmiljenja in ljubezni vodili družbo in njen pravni red, bo tudi družbena pravna ureditev postala nekaj drugega. Od tod Frančiškova zahteva, da osebne stiske ljudi ne razrešujemo kot suhe pisarniške zadeve. Človek ohranja veličino Božje podobe v vsakem konkretnem položaju, k tej podobi se moram spreobrniti.

Filozof Levinas bo etično spreobrnjenje tako močno radikaliziral, da bo govoril celo o substituciji. Podobno razmišlja tudi apostol Pavel, ko govori o Kristusu v sebi. Ker se vanj vživi tako močno, pride do viška empatije, ki ga pripelje do zamenjave, saj ne živi več on sam, ampak Kristus v njem. Po Pavlu je Kristus za nas storil greh, ali v našem imenu sprejel greh, kot to prevajamo. Kristus stopa pred Boga v našem imenu kot grešnik.

V luči Kristusove ljubezni lahko tudi Frančišek kot spovednik izvede to substitucijo, ko nase prevzame greh spovedanca, zanj moli, namesto njega opravi vsaj del pokore ter zanj trpi. Tako je ravnal sveti Janez Vianey in zelo podobno je teološko duhovno razmišljal Janez Pavel II. Ko beremo pismo, ki ga je pisal sarajevskim ženam, ki so bile v zadnji balkanski vojni posiljene in so pričakovale otroka, papež Janez Pavel II. ni najprej razglašal strogega katoliškega moralnega nauka ter grozil z večno kaznijo. V duhu, govorim v prispodobi, je tudi on pokleknil pred nje in jih rotil z milino, naj z ljubeznijo premagajo sovraštvo in sprejmejo življenje, ki prihaja. Če ga bodo sprejele, kot ga je sprejel že Bog sam, bodo zlomile zlo, sovraštvo in na svet bosta prišla novo upanje in ljubezen. To ni bil ukaz, ampak ljubezen, ki je na kolenih in ki milo prosi.

Zelo zanimivo je, da danes tudi nekatera sodobna ontologija sprejema etični korektiv in se zaveda svoje šibkosti ali krhkosti, zato ne govori več s stališča moči in ukazovalnosti. Zdaj že klasični italijanski filozof Vattimo je uvedel takšen pojem šibke ali krhke ontologije, se pravi, da tudi ontologija ni več absolutna, ampak v sebi nosi nebogljenost. Že pred njim je veliki mislec Levinas dejal, da trpeče obličje raztrešči vse koncepte, zlomi vse pojme in razkriva čisto novi pojem, pojem ljubezni, pojem odgovornosti.

Takšna prva filozofija, ki je etika, in takšna izhodiščna teologija ljubezni ne pomenita, da ne bi izdelali moralne teologije in imeli izdelane pravne pojme. Ampak nekaj drugega je, če praktično teologijo vodijo usmiljenje, dobrota, sprejemanje krhkosti in nežnosti, ali pa če izhaja zgolj iz nekih trdih pravnih načel.

Lahko razvijemo hipotezo, zakaj danes papežu teološko najbolj nasprotujejo nekateri nemški in ameriški škofje. Prav paradoksalno lahko ugotovimo, da so pod vplivom protestantske miselnosti. Pravzaprav je to velika ironija, da so najbolj tradicionalni katoliški škofje, ki kritizirajo papeža, pod vplivom protestantskih načel. Protestantska miselnost, ki jo je v veliki meri privzela anglosaška civilizacija, enači pravo in moralko. Obratno pa je njuno razlikovanje veliko bolj tipično za celinsko Evropo, vsekakor pa za njen mediteranski in latinski del. V naši miselnosti nekdo moralno ni upravičen do imetja, dohodka ali dobička, če se je do njega dokopal nemoralno, četudi bi mu to omogočalo pravo. Še posebej se nam zdi sporno, kadar se nekdo sklicuje zgolj na črko zakona in ne na njegovo namembnost ali na duha zakona. Tudi sami smo priča, da je mogoče s črko zakona zelo dobro pokriti tudi največje moralne spodrsljaje.

Zato papež Frančišek svari: četudi pravni red mondializacije in svetovnih financ omogoča izkoriščanje revežev, beguncev in nemočnih ter

hkrati uničuje naravo, nas to še ne opravičuje. Če konkretni ljudje umirajo, kadavri priplavajo na naše obale, je to nedopustni v nebo vpijoči greh! Tukaj pred nami je konkreten človek, ki je Božja podoba. Seveda papež na podlagi svojih etičnih zahtev še ne bo izdelal političnega pravnega sistema, toda govori nam, s kakšno metodo razmišljanja bi lahko do takšnega sistema prišli.

Frančišek ostaja mislec in njegov miselni pogled na človeka je personalističen. Prepričan je, da lahko medosebni odnosi, ki so etični, odmevajo v širši družbi. Res je, da je verska intimnost najgloblja intimnost, kar jo zmore človek. Pa vendar ti najgloblji medosebni odnosi lahko vplivajo tudi na družbena razmerja. Zato lahko po nagibu Svetega Duha družina ne le sprejema življenje, ki ga spočne v svojem naročju, ampak se z njim odpira tudi v družbo. Ko gre iz sebe, širi med druge svojo srečo in dobro ter poskrbi tudi za srečo vseh, se pravi tudi za širšo družbo.

Zato je Frančišek prepričan, da je vzgoja za medosebni odnos vzgoja k nežnosti. V njegovih besedah zlahka prepoznamo fenomenologijo nežnosti. Fenomenologi namreč telesa in duše ne ločujejo, zanje predstavljata celoto. Vendar tudi ko govorijo o telesu kot o celoti človeka, poznajo dva izraza, medtem ko imamo v slovenščini le enega. V nemščini obstaja *körper* in *der laib*, v francoščini pa *le corps* in *la chaire*. Mi nimamo dveh ustreznih izrazov, zato govorimo o navadnem telesu in potem o živem, doživetem telesu, kar bi lahko fenomenološko imenovali tudi duša.

Tudi Frančišek je prepričan, da je človek celota in zato prihaja do zanimivih ugotovitev. V njegovi zavesti gre tako v *erosu* kot *agapeju* za isto bistvo. To pomeni, da je telesna ljubezen, ki ni sebična, vedno tudi duhovna in obratno, tudi duhovna ljubezen zahteva telesna dela usmiljenja. Se pravi, da je *caritas*, ki jo iz latinščine prevajamo kot duhovno ljubezen, hkrati telesna, celostna ljubezen. V francoščini je izraz za nežnost *caresse*. To bi bilo dobesedno ljubkovanje, sicer pa pomeni božanje. Zato poznajo francoski fenomenologi analizo božanja ali nežnosti, ki jo strogo ločijo od poželjivosti. Poželjivost je tisto, kar zagrabi, kar lahko držim v pesti in kar si hočem prisvojiti kot lastnino. Poželjivost ali voluptivnost hoče gospodovati nad dušo in telesom drugega človeka, medtem ko je božanje tista nežnost, ki se dotakne nedotakljivega. Ko mati pobože otroka, se preko telesnega dotika, preko božanja dotakne njegove duše, prav njegove osebnosti. Podobno pravi krščanski filozof Jean Luc Marion, da *eros* že vsebuje *agape* in da *agape* ne more brez *erosa* preživeti in ne v polnosti živeti.

Fenomenologi strogo ločijo medosebni erotični odnos od avtoerotike. Erotični odnos že išče drugega, se že sklanja k njegovi osebnosti, k njegovemu trpljenju in k njegovi stiski, hkrati pa želi podariti samega sebe, sebe kot celoto. In obratno, če *agape* ne sprejema telesnosti, je samo abstraktna in tudi njena duhovnost je okrnjena ali celo zgrešena. Spomnimo se na čudovito izročilo cistercijanov ali belih menihov na slovenskih tleh. Ne samo, da so imeli izjemno lepo liturgijo tako podnevi kot ponoči, hkrati so vedno skrbeli tudi za popotnike in reveže, ki so se k njim zatekli. Skrbeli so prav tako za telo in Slovence naučili umnega kmetovanja. Kaj je bolj telesno kon-

kretnega kot odnos do zemlje? Telo in dušo sicer lahko metodološko ločimo, v osebnem, dejanskem odnosu pa moramo pristopati k človeku celostno.

Zato je prav, da tudi znotraj zakonske duhovnosti poudarjamo celostno podaritev duše in telesa. Tudi takrat, ko gre za duhovno ljubezen, gre za upoštevanje telesnosti in takšen odnos nežnosti izraža tisto Božjo ljubezen, o kateri rad govori Frančišek.

Lahko sklenemo in rečemo, da je v luči Janezove teologije ali na obzorju svetopisemske modrosti, na katero se naslanja tudi Frančišek, ljubezen tista, ki je usmiljenje in nežnost, ter se nam razodene kot čisti začetek. Razodene se nam kot predobstojna svetu in predeksistenčna tudi naši zavesti.

Toda tega vira modrosti in ljubezni, ki je v meni, a ki je obstajal, še preden sem se rodil in tudi še preden sem bil spočet, ne morem odkriti sam. Potreben mi je obraz drugega človeka. Zato je Frančišku tuja duhovnost, ki pravi, da se moram jaz sam najprej uresničiti, priti do razsvetljenja in spoznanja. Ali da moram biti najprej srečen sam, da bi potem lahko osrečeval druge.

Papež Frančišek govori drugače. Povabi, da začnemo pri revežu, se potopimo vanj, tvegamo empatijo, celo substitucijo, ko z njim trpimo in ga ljubimo. Kajti Bog je že v nas, tudi usmiljenje in dobrota. A treba je doseči, da se razklenemo in da pustimo tistemu, ki je že v nas, da pride in se pokaže. Po Frančišku je Tomažev naravni moralni zakon, ki nam govori, kaj je prav in kaj ni, tisto usmiljenje, dobrota in nežnost. *Eros* mu je medosebna nežnost, ki nam pomaga stopiti iz sebe k drugemu in takrat smo tudi sposobni odločitve, da živimo za drugega.

Tako pride Frančišek do nove filozofije etike, ki ni več spoznavanje samega sebe ali uresničevanje sebe, temveč je to etika podarjenosti. V tem obzorju najprej doživljam drugega kot dar in potem tudi sebe sprejmem kot sad podarjanja. Da sem sposoben občestvenosti ali *comuniae*, je zato, ker sem prej sposoben komunicirati, prisluhniti drugemu, ga sprejeti kot dar in ga potem tudi sam obdariti.

V tej komunikaciji ljubezni ali nežnosti nisem samo sposoben sprejeti nemoč drugega, ampak tudi razkriti svojo krhkost in nebogljenost. Kristus je imel na križu pogum razkriti tudi svojo krhkost, ko je s psalmistom molil, zakaj ga je dobri Oče zapustil. Višek etičnosti potemtakem ni samo biti junak, ki se žrtvuje za drugega, ampak tudi ta, ki ima pogum razodeti svojo nežnost in svojo nebogljenost.

To pa je tudi pogoj, da nastopi nova civilizacija gostoljubja. Temeljnega gostoljubja so najprej sposobni prijatelji, ki sprejmejo drug drugega in so drug drugemu dar. Nato pa nudijo gostoljubje še tretjemu, ki je lahko otrok, tujec ali osamljeni. Ljubezen dveh ni sebičnost v dvoje, ampak se odpira k tretjemu.

Zato nas papež Frančišek, ki je biblično zelo dosleden, s svojo apostolsko spodbudo *Amoris Laetitia*[2] nagovarja k takšnemu pogumu, ki ne bo skrival naše nepopolnosti in tudi ne grešnosti, saj nič od tega ne more zakriti naše Bogo-podobnosti, ki se nam razkriva v ljubezni in nežnosti.

[2] Papež Frančišek, Posinodalna apostolska spodbuda, Radost ljubezni, *Amoris Laetitia*, Cerkveni dokumenti 152, Družina, Ljubljana 2016.

Nikolaj Berdjajev

Samospoznanje

Esej filozofske avtobiografije

Izid: **marec 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **Pavel Požar**
Uredila: **Cvetka Rezar**

Svet ustvarjanja. »Smisel ustvarjanja« in doživljanje ustvarjalnega zanosa

Osnovna tema mojega življenja je tema ustvarjalnosti, ustvarjalne poklicanosti človeka. Postavitev te tematike pri meni ni bila rezultat filozofskega razmišljanja, ampak je pri meni šlo za doživeto duhovno izkustvo, duhovno razsvetljenje. Temo, ki sem jo postavil, običajno razumejo narobe. Razumejo jo v običajnem smislu kot kulturno ustvarjanje, ustvarjanje »znanosti in umetnosti«, ustvarjanje umetniških del, pisanje knjig in podobno. Na ta način se ta tema spreminja v precej banalno vprašanje o tem, ali krščanstvo opravičuje kulturno ustvarjanje, ali z drugimi besedami, ali ni krščanstvo načeloma mračnjaško. A moja tema je popolnoma drugačne narave, pa tudi veliko globlja. Nikakor nisem postavil vprašanja o upravičenju ustvarjanja, ampak sem postavil vprašanje upravičenja s pomočjo ustvarjanja. Ustvarjanje ne potrebuje upravičenja, ampak upravičuje človeka, je antropodiceja.[1] To je tema o odnosu človeka do Boga, o človekovem odgovoru Bogu. Tema odnosa do človeške kulture, do kulturnih vrednot, pa je že drugoten in izpeljan problem. Vznemirja me vprašanje odnosa med ustvarjanjem in grehom, med ustvarjanjem in odrešenjem. Preživel sem obdobje ostrega zavedanja človeške grešnosti. To so bili verjetno trenutki, ko sem bil najbližje pravoslavju. A če je zavest grešnosti pravzaprav neizbežni moment duhovne poti, ki je zame zelo značilen, izključno predajanje tej zavesti in neskončno poglabljanje vanjo povzroča potrtost in slabljenje življenjske energije. Doživljanje grešnosti se lahko pojavlja pred razsvetljenjem in preporodom, lahko pa se tudi sprevrže v neskončno zgoščevanje temè. Doživljanje grešnosti, pojmovane kot edino in vseobsežno načelo duhovnega življenja, ne more pripeljati do ustvarjalnega poleta in uvida, in da bi prišlo do preporoda življenja, mora preiti v drugačno doživljanje. Pravzaprav me je vselej vznemirjalo eno samo vprašanje: kako prevladati potrtost in dospeti do ustvarjalnega poleta. Tradicionalne knjige o duhovnem življenju odgovarjajo na to vprašanje običajno v tem smislu, da po doživljanju grešnosti in človeške nevrednosti nastopi milostno razsvetljenje. Milost pa prihaja od Boga, od zgoraj, a od spodaj, od človeka, prihaja zgolj doživljanje človekove grešnosti in ničevosti. Bistvo mojega vprašanja je, ali milostna moč, ki je zmožna premagati pobitost zaradi greha, izvira tudi od človeka, in ali je možno, da se človek upraviči ne le s pokorščino višji sili, marveč tudi

s svojim stvariteljskim poletom. Da bi pojasnil svojo idejo, moram poudariti, da zame človekova ustvarjalnost pravzaprav ni njegova potreba in pravica, marveč potreba Boga po človeku in človekova dolžnost. Bog od človeka pričakuje ustvarjalno dejanje kot njegov odgovor na ustvarjalni akt Boga. Za človekovo ustvarjanje velja isto kot za človekovo svobodo. Človekova svoboda je nekaj, kar Bog zahteva od človeka, človekova obveza do Boga. Vendar pa Bog ne more človeku razodeti tega, kar je človek dolžan razodeti Bogu. V Svetem pismu ne najdemo razodetja o človekovi ustvarjalnosti. Tega Bog ni razodel, marveč skril. V zahtevi, ki so mi jo postavili, namreč da bi z navajanjem besedil iz Svetega pisma upravičil svojo idejo o religioznem smislu človeškega ustvarjanja, vidim nerazumevanje problema. Pogum za ustvarjanje mi pomeni izpolnitev božje volje, vendar ne razodete, marveč skrite, in le-ta nikakor niti najmanj ni usmerjena proti Bogu. Tema ustvarjalnosti je zame postavljena v okviru temeljnega krščanskega problema bogočloveštva, upravičena pa je z bogočloveškim značajem krščanstva. Božja ideja o človeku je pravzaprav neskončno nad tradicionalnimi pravovernimi pojmovanji, porojenimi iz malodušne, zožene zavesti. Ideja človeka je pravzaprav najveličastnejša božja ideja. Človek pričakuje, da se v njem rodi Bog, Bog pa pričakuje, da se v njem rodi človek. Vprašanje ustvarjanja je treba postaviti na tem nivoju. Neverjetno pogumna je misel, da Bog potrebuje človeka, da potrebuje človekov odgovor, da potrebuje človekovo ustvarjanje. A brez tega poguma razodetje Bogočloveškosti izgublja smisel. V globini božanskega življenja dejansko obstaja predčasna človeškost, dejansko obstaja drama odnosa med Bogom in njegovim drugim, božanskim in človeškim. To pa se razodeva v človekovem duhovnem izkustvu, in ne v teološki spekulaciji; božanska drama se spremeni v človeško dramo, to, kar je zgoraj, v to, kar je spodaj.

To so zaslutili nekateri mistiki. Omenil sem že, da sem za epigraf k delu *Smisel ustvarjanja* vzel stih, ki sem ga povzel po Angelu Sileziju. Ljubeči (Bog) ne more obstajati brez ljubljenega (človeka) – tega si ni mogoče predstavljati v racionalnih pojmih, na tem ne moremo graditi racionalne ontologije; o tem lahko razmišljamo le simbolično in simbolično mišljenje lahko pomeni le približevanje k Skrivnosti. Misterij ustvarjanja ni v nasprotju z misterijem odrešitve, je pravzaprav moment duhovne poti, drugo dejanje mistične drame. Glede moje filozofske poti je treba pripomniti, da ne verjamem v možnost racionalne ontologije, verjamem le v možnost fenomenologije duhovnega izkustva, ki ga je mogoče opisati le simbolično. Ustvarjanje zame ni le oblikovanje v končnem, v ustvarjalnem proizvodu, v kolikor je razodetje neskončnega, polet v neskončno, ne objektivacija, marveč transcendiranje. Ustvarjalna ekstaza (ustvarjalno dejanje je pravzaprav vselej *ekstasis*),[2] je dejansko prodor v neskončnost. Na tej podlagi se je zame pojavila tragedija ustvarjanja v proizvodih kulture in družbe, neskladje med ustvarjalno zamislijo in njenim uresničenjem. Problem nove religiozne zavesti v krščanstvu sem formuliral drugače kot drugi duhovni tokovi ruske religiozne misli zgodnjega 20. stoletja. Ne gre za problem telesnosti kot pri Merežkovskem, niti za problem svetosti vesolja kot pri sofiološkem gibanju, marveč za problem ustvarjanja, problem nove religiozne antropologije. Ta nova antropologija pa se razlikuje od patristične in sholastične kakor tudi od humanistične antropologije, v kolikor so le-te utemeljene naturalistično.

[1] Upravičenje človeka (op. prev.).

[2] Gr. *ekstasis* 'ekstaza, navdušenje, zanos, prevzetost' (op. prev.).

Preživel sem obdobje zavesti potrtosti zaradi greha. Vendar pa mi z intenziviranjem te zavesti ni zasvetila luč, ampak se mi je le še bolj zgostila temà. Konec koncev se na ta način človek ne navaja na zrenje Boga, marveč greha, meditirati o temi, ne pa o luči. Intenzivno in dolgotrajno doživljanje grešnosti vodi v potrtost, medtem ko je cilj religioznega življenja premagovanje te potrtosti. Končno pa sem premagal obdobje potrtosti in doživel stanje silnega poleta. Doživel sem pravi duhovni pretres in razsvetljenje. Poleti sem na deželi ležal v postelji in nenadoma, že proti jutru, je vse moje bitje prevzel ustvarjalni polet in prešinila me je silna svetloba. Od potrtosti zaradi grešnosti sem prešel k ustvarjalnemu poletu. Spoznal sem, da mora zavest grešnosti preiti v zavest ustvarjalnega poleta, sicer človek začne propadati. To sta dva različna pola človekove eksistence. Skrivnosti krščanstva ne moremo izčrpati zgolj s skrivnostjo odrešenja. Odrešenje je le eno izmed dejanj skrivnosti. Izključno soteriološki tip religije mi je postal tuj. Z izkustvom ustvarjanja se premaguje potrtost, razdvojenost, zasužnjenost zaradi zunanjih vplivov. Ponavljam, da pod ustvarjanjem nikoli ne razumem ustvarjanja kulturnih produktov, marveč pretres in polet vsega človeškega bitja, usmerjenega k drugemu, višjemu življenju, k novi stvarnosti. V ustvarjalnem izkustvu se razkriva, da je »jaz« subjekt, nekaj prvotnejšega in višjega od »ne-jaza«, objekta. Obenem pa je ustvarjanje nasprotno egocentrizmu, je dejansko samopozaba, usmerjenost k nečemu, kar je višje od mene. Pri ustvarjalnem izkustvu ne gre za refleksijo o lastni nepopolnosti, ampak za usmerjenost k preobrazbi sveta, k novemu nebu in novi zemlji, ki ju mora pripraviti človek. Ustvarjalec je osamljen, zato ustvarjanje nima kolektivno-občega, ampak individualno-osebni značaj. A kljub temu je ustvarjalno dejanje usmerjeno k temu, kar ima svetovni, občečloveški, kozmični in družbeni značaj. Pri ustvarjanju niti najmanj ne gre za ukvarjanje s samim seboj, ampak gre vedno za izstop iz samega sebe. Obsedenost s samim seboj duši, izstop iz sebe pa osvobaja.

Moje odkritje ustvarjanja, pri katerem gre pravzaprav za odkritje človeka, ne pa Boga, sem izrazil v knjigi *Smisel ustvarjanja. Poskus upravičenja človeka*. To knjigo sem napisal v enovitem, celovitem zamahu, skoraj v stanju ekstaze. Nikakor pa je nimam za najpopolnejšo, temveč za najbolj navdihnjeno, saj se je v njej prvič izrazila moja lastna filozofska misel. Vanjo je umeščena moja osnovna filozofska téma, moja prvobitna intuicija o človeku. Za svojo slabost pa imam, da se nisem posvetil izključno temu problemu, ampak so mi občasno odvrnile pozornost še druge téme, ki zame niso toliko značilne. V tem se kaže tudi moja razmeroma slaba sposobnost za sistematično razvijanje misli. Razmišljam in pišem v aforističnem stilu in poskušam najti formulacijo svojim intuicijam. Moja misel ni diskurzivna in v njej ni diskurzivne zveze. Za najpopolnejšo pa imam svojo knjigo *O človekovem poslanstvu. Poskus paradoksalne etike*. V njej sem poskušal zgraditi celovito etiko. Vselej sem bil mislec eksistencialnega tipa, in to že v času, ko tega izraza sploh še niso uporabljali. Knjiga *Smisel ustvarjanja* je bila knjiga iz obdobja »Sturm und Dranga« mojega življenja. Pisanje te knjige, ki je bilo povezano z velikim poletom mojih življenjskih sil, so spremljale spremembe glede mojega življenja. To je bilo obdobje reakcije proti moskovskemu pravoslavnemu okolju. Izstopil sem iz Religiozno-filozofskega društva, prenehal sem obiskovati njegova srečanja. Oddaljil sem se tudi od

založbe časopisa *Pot*. Umaknil sem se v ustvarjalno samoto. S tem je nekako sovpadalo moje potovanje v Italijo, ki je trajalo celo zimo. Ustavili smo se v Firencah in Rimu. Na povratku v Rusijo, kamor smo se vračali zaradi materine bolezni, smo obiskali Assisi. Italijo sem doživel posebno globoko in silovito. Tam sem napisal del knjige *Smisel ustvarjanja*. Porodilo se mi je veliko idej o umetniškem ustvarjanju renesanse. To ustvarjanje sem imel za polomijo, vendar veličastno polomijo, ki je povezana s tragedijo ustvarjalnosti nasploh. Kljub temu pa me je vsa atmosfera Italije, ne sodobne, marveč pretekle, inspirirala k pisanju te knjige. V Italiji sem doživel trenutke velike radosti. Rad sem imel predvsem zgodnjo, še srednjeveško in florentinsko renesanso Quatrocenta. Zelo rad sem imel Botticellija in zaznal globok smisel v njegovi ustvarjalni drami, ki jo je preživel. Še najmanj pa sem bil naklonjen visoki renesansi 16. stoletja. Cerkev svetega Petra mi sploh ni bila všeč. Nikakor nisem mogel vzljubiti Rafaela. Moj neizumetničen okus je bolj predrafelitski. Ves čas pa me je močno vznemirjal Leonardo. V Rimu sem imel rad baročne fontane, a baročne cerkve so me pustile hladnega. Najraje od vsega pa sem imel zgodnjekrščanske cerkve. Veličasten vtis je name naredila Campagna, kjer so se spomeniki človeškega ustvarjanja preobrazili v naravne pojave. Rim me je navdajal z močnim občutjem svetovne zgodovine. Vedno sem imel posebno spoštovanje do svetega Frančiška, ki ga imam za največji fenomen v zgodovini krščanstva, zato sem si vedno želel obiskati Assisi. Mučen vtis je name naredilo to, kako so sodobni Italijani zanemarili samostan svetega Frančiška. Nek frančiškanski redovnik, po rodu Danec, nam je razlagal o tem, da se sveti Frančišek prepušča pozabi. V cerkvi ni bilo nikogar, razen redovnikov. Za nas, pravoslavne, so darovali mašo ob grobu svetega Frančiška. Zaradi tega sem Italijo zapuščal z dokaj grenkim priokusom. Ko sem se ponovno vrnil tja, sem se vrnil v neko popolnoma drugačno, že fašistično Italijo. Po vrnitvi v Moskvo se je zame začelo novo življenjsko obdobje. Pravoslavni krogi, tako desničarji kot levičarji, so se obnašali zelo skeptično in celo sovražno do mojih idej o stvariteljskem poslanstvu človeka. V tem svojem prepričanju sem se počutil zelo osamljenega. Ko je izšla moja knjiga *Smisel ustvarjanja*, jo je v osebnem razgovoru z menoj visoko ocenil Vjačeslav Ivanov, ki sicer ni mislil kot jaz, na splošno pa je bil razumevajoč do tujega ustvarjanja. Mojo knjigo je dojel in doživel v muzikalnem smislu. Sergej Bulgakov je v svojem delu *Svet nevečernij*[3] prepoznal demonski, človeko-božanski značaj mojih idej o ustvarjanju. Veliko pa je o tej moji knjigi pisal edino Vasilij Rozanov.

Problem ustvarjanja je bil zame povezan s problemom svobode. Kot sem omenil, sem že prej napisal *Filozofijo svobode*. To delo ni bilo napisano kot celovita stvaritev, ampak kot zbirka posameznih esejev. S to knjigo nisem bil zadovoljen. V njej terminologija še ni dovolj izdelana. Pozneje sem svoje ideje izrazil veliko bolje. Vendar sem v njej že dokazoval prvenstvo svobode. Človekovega stvariteljskega dejanja in nastanek nečesa novega v svetu ni mogoče pojmovati iz zaprtega sistema biti. Ustvarjanje je mogoče samo s priznavanjem svobode, ki ni determinirana z bitjo, ki ne izhaja iz biti. Svoboda ne temelji v biti, marveč v niču, je brez temelja, z ničemer ni opredeljena, nahaja se zunaj kavzalnih odnosov, ki jim je podrejena bit in brez katerih biti ni možno misliti. Šele pozneje sem dokončno formuliral resnico o zunajbitnem značaju svobode.

[3] Rus. *Večna luč* (op. prev.).

Daniela Dvořáková

Barbara Celjska

Črna kraljica

Izid: **marec 2019**
Izdala in založila: **Celjska Mohorjeva družba**
Prevedel: **dr. Andrej Rozman**
Uredila: **Mateja Kvartič Dolinšek**

Od kronanja do odhoda iz Ogrske (1405–1414)

Kraljica Barbara je sedla na ogrski prestol v starosti, ki jo danes dojemamo kot otroštvo. Za Barbaro pa je bila to starost, ko se je njeno otroštvo dokončno končalo. Ob svojem možu je v prvem obdobju skupnega življenja odrasla, postala ženska, rodila otroka in se naučila vladati. Pisni viri, s pomočjo katerih bi lahko do potankosti rekonstruirali Barbarino življenje v tem obdobju, so preskromni, da bi bližje spoznali njeno življenje. Na voljo imamo samo uradne listine, ki pa nam ne prinašajo skoraj nobene informacije o zasebnem življenju kraljice. Svetla izjema je nekaj pisem oziroma poročil odposlancev. Iz listin, ki jih je izdala kraljica oziroma listin za kraljico, lahko do določene mere spremljamo njeno gibanje in do določene mere tudi njeno življenje žene vladarja. O njenem zasebnem življenju, občutjih, čustvih, doživetjih, razumevanju novih življenjskih razmer, prijateljstvih, ljubeznih … pa ne izvemo skoraj nič.

Gotovo je samo, da je bila nedelja, 6. decembra 1405, dan, ko je v Székesfehérvárju esztergomski nadškof Barbaro Celjsko kronal za ogrsko kraljico, za njenega očeta Hermana pa je bil to dan velikega zmagoslavja. Kraljeva krona je sedaj krasila glavo njegove hčere. Po nečakinji Ani Celjski, ki je bila kronana za poljsko kraljico, je bilo v kratkem časovnem zaporedju že drugo kronanje članice rodbine. O poteku Barbarinega kronanja ni nobenih podatkov, lahko pa ga s pomočjo poznejših kronik razmeroma natančno rekonstruiramo.

Ogrske kraljice so bile v srednjem veku vedno samo žene kraljev. Edina izjema je bila le Barbarina predhodnica Marija Anžujska, ki so jo kronali kot dvanajstletno samsko deklico. Vendar je to bil popolnoma neobičajen in enkraten dogodek. O zadregah, s kakršnimi so to kronanje sprejemali sodobniki, pričajo tudi zapisi kronistov, ki so napisali, da so Marijo kronali za kralja, a ne za kraljico kot običajno. Ženske so postale kraljice samo kot kraljeve soproge. Redko so jih kronali sočasno s soprogom; takšna situacija je nastala samo takrat, ko je na prestol sedel že poročen moški. Večinoma je kronanje kraljice sledilo po poroki, žena je dobila pravico do krone samo, če je bila poročena s kraljem.

Kronanje kraljic je z nekaterimi bistvenimi razlikami kopija kronanja vladarja. Da bi bilo kronanje ogrskega kralja veljavno, ga je moral kronati esztergomski nadškof med slavnostno mašo v székesfehérvárski stolnici z izvirno svetošte-

fansko krono. Tudi kronanje kraljic je bilo v Székesfehérvárju, kronanje pa je opravil »samo« veszpremski škof, ki je imel izključno pravico do kronanja kraljic. Na glavo jim niso položili svetoštefanske krone, marveč posebno krono, izdelano za kraljice in okrašeno z dragulji. Barbara je v tem pogledu imela srečo, ker veszpremska škofija v času njenega kronanja ni imela škofa, zato jo je – enako kot kralja – kronal esztergomski nadškof. Trideset let pozneje si je tudi Barbarina hči Elizabeta prizadevala za ta privilegij, da bi dobila kralju enakovreden položaj. Želela si je, da bi jo – tako kot kraljico Marijo in njeno mater Barbaro – kronal esztergomski nadškof in ne veszpremski škof, kakor je to predpisoval kronanjski red. Proti temu je ostro nastopil prizadeti veszpremski škof Simon iz Rozhanovic; dan pred kronanjem je esztergomski nadškof izdal listino, s katero je priznal njegovo pravico. Novo kraljico je tako mazilil in celebriral slavnostno mašo veszpremski škof, ki je obenem postal po uradni dolžnosti kraljičin kancler.

Ne glede na to, ali je kronanje opravil esztergomski nadškof ali veszpremski škof, je imelo kronanje enak potek. Med kronanjsko mašo je kralj sedel na prestolu v vsej veličini. Pred kronanjem je prelat, ki je celebriral mašo, vprašal kralja, ali se s kronanjem strinja (pozneje so to vprašanje postavili tudi v prisotnosti predstavnikov posameznih stanov). Po pritrdilnem odgovoru je pred kronanjem morala bodoča kraljica slavnostno izreči kronanjsko prisego, s katero se je obvezala, da bo spoštovala zakone. Nato je stopila k oltarju, da bi jo mazilili za kraljico. Nadškof ali škof, ki je vodil kronanjski obred, torej tudi maziljenje kraljice, je pri tem molil. Med molitvami se je s križem dotaknil klečeče ženske in jo s tem blagoslovil. Potem jo je mazilil s svetim oljem spredaj in zadaj na desni rami. Po dejanju maziljenja je sledilo preoblačenje kraljice. Kraljico so za zaveso slekli do srajce in jo oblekli v slavnostno dragoceno kronanjsko obleko, tkano z zlatom in okrašeno z dragulji in biseri. Preoblačenje kraljice je simboliziralo ponovno rojstvo po blagoslovu in maziljenju. S tem se je kronanjski obred bližal koncu. Kraljico so spet privedli k oltarju, kjer ji je celebrujoči prelat položil na glavo kraljevo krono z besedami: »Sprejmi krono dežele in vedi, da si pripadnica te dežele, dajaj ljudstvu vedno primeren nasvet in čim višje se povzdigneš, tem bolj ljubi in ohrani skromnost.« Potem so sledile molitve, med katerimi je kraljica prejela kronanjske insignije, žezlo in jabolko. Po končani maši so se kraljevi par in gostje odpravili na slavnostno gostijo.

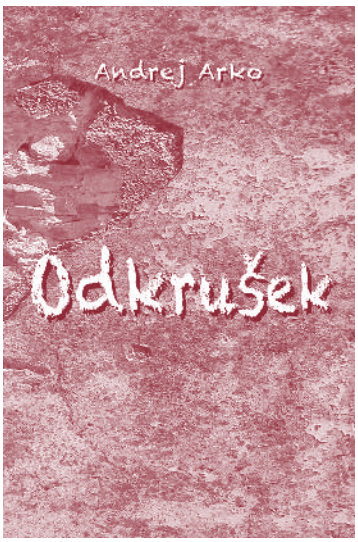
Kronanje posameznih kraljic se je lahko v malenkostih razlikovalo, v bistvu pa je potekalo po navedenem opisu. Opis je do določene mere domneven, ker se kronanjski red (*ordo*) ogrskih kraljic ni ohranil, neposreden opis kronanjskega ceremoniala ogrskih kraljic v srednjem veku pa imamo na voljo samo v dveh virih. Oba vira sta najverjetneje nastala kot pričevanja takratnih udeležencev in sta zato izredno dragocena. Prvi opisuje kronanje Beatrice Aragonske, žene Matije Korvina, ki je bilo 12. decembra 1476. Drugi vir je posvečen kronanju Ane iz Foixa in Candale, žene Vladislava II. Jagelonskega, 29. septembra 1502. Skoraj gotovo je, da je bilo kronanje Barbare, z manjšimi spremembami, identično. Če hočemo ustvariti jasno sliko o Barbarinem kronanju, nam ne preostane nič drugega, kot da si pomagamo s tema mlajšima zgodovinskima viroma. Pisec Beatricinega kronanja je wroclawski pisar in kronist Peter Eschenloer. Kraljičinega kronanja leta 1476 so se po njegovih informacijah poleg drugih gostov udeležili tudi trije ugledni predstavniki mesta Wroclaw (Vratislav). Ni izključeno, da je bil

v njihovem spremstvu tudi on. Če se ga osebno ni udeležil (malo verjetno je tudi, da bi lahko prisostvoval kronanju v stolnici), je imel verodostojne informacije iz prve roke. Kronanje Beatrice je potekalo – enako kot Barbarino – pozimi, decembra, kar je lahko bilo zaradi hudega mraza neprijetno, še posebej v prvi fazi obreda, ki se je začenjal s slavnostnim sprevodom od kraja njenega bivanja do kronanjske stolnice. Bodoča kraljica je k slavnostni maši prišla v spremstvu kralja, dvorjanov in pomembnih gostov, vsi so bili slavnostno oblečeni. Tudi kraljica je nosila slavnostna oblačila; po kronistovem opisu je Beatrice nosila polsvileno zlato-rdečo obleko, ki je imela po najnovejši italijanski modi narezane rokave, v razpuščenih dolgih laseh sta se bleščala dragocena bisera. Kralj je v cerkev prišel prvi in v vsej veličini sedel na prestol, okrog njega pa gostje in sorodniki v natančno določenem hierarhičnem zaporedju. Potem je prišla bodoča kraljica v spremstvu kraljeve matere in z ženskim delom dvora. Posadili so jo na kor pri oltarju na privzdignjen, z zlatimi trakovi okrašen prestol, h kateremu je vodilo dvanajst stopničk. Kot zadnji so v cerkev prišli prelati, nadškofje in škofi. Slovesno peto mašo je opravil veszpremski škof v sodelovanju z drugimi škofi in prelati. Samo kronanje je bilo pred pesmijo *Sanctus* (*Svet si ti, Gospod*). Kraljico so za zaveso slekli do spodnje srajce in jo oblekli v kraljeva oblačila, »ki so pripadala kronanju«. Oblačila so bila: brokatna rdeče-zlata obleka in plašč enake barve. Obleka je bila na desni rami odstrižena, da bi se pri maziljenju kraljice sveto olje neposredno dotaknilo njenega telesa. Bodočo kraljico, še brez krone, je škof odvedel k oltarju, kjer je pokleknila. Kralj je nato vstal s prestola v vsej veličini, s krono na glavi in insignijami v rokah ter s slavnostnim »da« odgovoril na vprašanje palatina, ali hoče nadaljevati kronanje kraljice. To je bil začetek kronanja. Škof in drugi duhovniki so začeli peti določene pesmi, kraljica pa je izgovarjala kronanjsko prisego. Ponovno je sledilo vprašanje, ki ga je palatin naslovil na kralja, ali naj kraljico dejansko krona in ji položi krono na glavo. Po vladarjevem »da« je do tedaj klečeča kraljica vstala, slekli so ji kronanjski plašč. Škof jo je mazilil s svetim oljem na razgaljeni desni rami in ji, skupaj s prisotnim bosanskim kraljem, palatinom, guvernerjem in drugimi najpomembnejšimi ogrskimi gospodi, na glavo položil prelepo, bogato okrašeno krono. Takrat je izbruhnilo veliko veselje, petje, kričanje, žvižganje, trobljenje, tako da ni bilo slišati niti lastne besede. Uradni del kronanja se je bližal koncu. Novo kraljico so posadili na prvoten prostor, kralj, ki se je nahajal v vsej svoji veličini pred glavnim oltarjem, je v viteški stan povzdignil nove viteze. Potem se je nadaljevala maša, po njenem koncu so se udeleženci po strogo določen zaporedju odpravili na slavnostno gostijo v kraljevo bivališče.

O kronanju žene Vladislava II. Jagelonskega, Ane (znane kot Ane Foix-Candale ali samo Ane iz Bretanje) nas informira Pierre Choque, eden od glasnikov v njenem spremstvu. V natančnem poročilu, napisanem v francoščini, Pierre opisuje potovanje bodoče kraljice iz Benetk, ki jih je zapustila 20. avgusta 1502, preko Senja in Zagreba v Székesfehérvár, kamor je prispela 27. septembra po več kot enomesečnem potovanju. Podobno kot je Beatrice pričakal Matija, je tudi Ano pričakal kralj pred mestom v taboru veličastnih šotorov. Medtem ko so Beatrice pozdravili in sprejeli decembra v ogrevanem šotoru, je Ano grelo prijazno jesensko sonce.

Andrej Arko:
Odkrušek
Goriška Mohorjeva družba, 2018, 155 strani

Dr. Maja Melinc Mlekuž

Zbirka kratkih zgodb s posrečenim naslovom *Odkrušek*, ki nosi ime po prvi izmed devetih kratkih zgodb, je izšla pri Goriški Mohorjevi družbi in je tudi del redne knjižne zbirke Goriške Mohorjeve družbe za leto 2019.

Pisatelj, prevajalec in urednik Andrej Arko v prvoosebnih pripovedih odstira odkruške, pripetljaje oziroma izseke iz življenja osrednjih oseb posameznih kratkih zgodb. Priča smo dogodkom iz vsakdanjega, mestoma tudi manj običajnega življenja literarnih junakov, ki so sicer povsem izmišljeni, vendar posredno odslikavajo realna vprašanja družbe in posameznika v njej, deloma tudi nazore avtorja, čeprav delo ni avtobiografsko. Arkov jezikovni slog je domiseln in prepoznaven, bralec takoj zazna, da gre za prekaljenega avtorja z dodelanim jezikom in bogato literarno širino. Za potrebe avtentičnosti pisatelj v nekatere kratke zgodbe doda vložke v narečju, kar še podkrepi občutek resničnosti dogajalnih zgodb prvoosebnih pripovedovalcev. Dotakne se kompleksnega vprašanja ohranjanja in oblikovanja slovenske identitete med zahodnimi Primorci in severnimi Korošci, pa tudi v matični domovini. V uvodni kratki zgodbi Odkrušek so tako izpostavljene pereče teme ohranjanja narodne pripadnosti, slovenske identitete in jezika, izseljevanja oziroma bega možganov ter boleče soočanje staršev z odločitvami otrok. Na naslovnici knjige, ki jo je izvrstno oblikoval Franko Žerjal, lahko vidimo okruške kraške hiše, kar pomensko lepo dopolnjuje vsebino. V naslednjih štirih zgodbah se soočimo z usodo in nemočjo posameznika v odnosu do drugih. Urednica zbirke Majda Cibic je tako v spremni besedi med drugim zapisala: »Marsikatera izmed pripovedi v knjigi skuša izrisati podobo slehernika v razmerju do brezbrižnosti, neprijaznosti ali celo nestrpnosti okolja. Ta zato kljub svojim najboljšim namenom pogosto ostaja v prikrajšanosti, nemoči in negotovosti.«

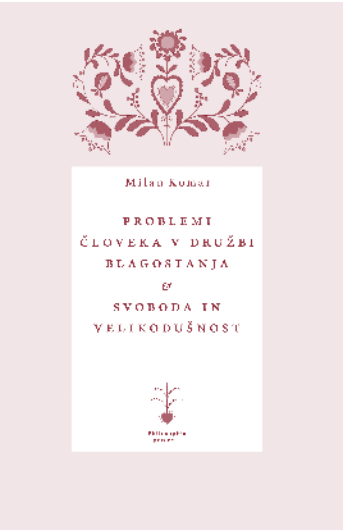
V zadnjih štirih kratkih zgodbah Obiski, Kes, Sled in Senca srečamo pričevanja o vojnih in povojnih tematikah, in sicer je izpostavljen osebni zorni kot, ki prevlada nad splošnimi zgodovinskimi dejstvi. Prvoosebni pripovedovalec se sooča z zgodovinskimi vprašanji, ki se še vedno vlečejo v sedanjost in razdvajajo. V pripovedi Kes se nekdanji pripadnik britanskih zavezniških sil, ki je kot mlad fant zgolj izpolnjeval ukaze, brani z besedami: »Ali ne veste, da je v vojski vedno nekdo, ki misli namesto tebe. In da je tako tudi edino prav, drugače bi bila zmeda« (*Odkrušek*, 114). V zgodbi Sled, kjer prvoosebni pripovedovalec po naključnem odkritju očetovega vojaškega dnevnika išče nadaljnje odgovore na nekatera vprašanja na Koroškem, avtor zgodbo odlično nadgradi z zapisom v

narečju. Tudi sicer uspe Arku z različnimi pripovednimi prvinami v bralcu vzbuditi zanimanje in doseči dramatsko napetost.

Čisto vsi naslovi kratkih zgodb Odkrušek, Pismo, Tujca, Pok, Teta, Obiski, Kes, Sled in Senca pomensko simbolno povzemajo vsebino, pa tudi zgodbe same so eliptične, ni podrobnih opisov, Arko se osredotoči na občutja osrednjega literarnega lika. Prevladujeta personalna in nevtralna pripovedna perspektiva. Kratke zgodbe nimajo izrazitega pripovednega vrha, kot je to sicer v navadi pri noveli, sledi presenetljiv in izrazit razplet ter navadno odsekan odprt konec. Avtor se izogiba končnemu moraliziranju, to prepušča bralcu, njegov prvoosebni pripovedovalec je namreč nekakšen slehernik.

Milan Komar:
Problemi človeka v družbi blagostanja. Svoboda in velikodušnost
Philosophia perennis, Družina, 2018, 193 strani

Dr. Matija Ogrin

Knjiga, s katero zavod Philosophia perennis začenja svojo filozofsko zbirko, vsebuje dva ciklusa predavanj, ki ju je imel prof. Milan Komar (1921–2006) v Buenos Airesu za argentinsko javnost: prvega o družbi blagostanja leta 1967, drugega o človekovi svobodi v letu 1984. Predavanja so bila posneta in prepisana, Komar jih je še lahko avtoriziral in jim napisal kratek uvod v argentinsko izdajo. Knjigo je z občutljivostjo in poznavanjem Komarjevega filozofskega izražanja prevedel Andrej Lokar in ji napisal koristne stvarne opombe.

Prvo besedilo, *Problemi človeka v družbi blagostanja*, poda v štirih daljših predavanjih temeljno filozofsko analizo stanja zahodne blagostanjske družbe – analizo, ki po svoji bistvoglednosti in temeljitosti verjetno vse do danes ni še bila presežena. Komar prikaže nastanek družbe blagostanja po drugi svetovni vojni kot odgovor zahodnega sveta na grožnjo komunizma in marksizma in pokaže na paradoksen proces: kako je družba blagostanja in zlasti njena miselnost, ki je po malem pronicala tudi na vzhod v komunistične države, postopoma razjedala revolucionarni zagon komunizma in povzročala notranjo krizo marksizma, tako na zahodu kakor vzhodu, ter ga vodila v propad. Ta Komarjeva diagnoza, podkrepljena z obsežnim gradivom marksističnih piscev samih, je bila leta 1967 naravnost jasnovidna, ker je dogodke in pojave sodobne zgodovine »bral« poglobljeno: razbiral je njihovo najglobljo metafizično usmeritev. Na takšnem ozadju se Komarju tudi zahodna družba blagostanja kaže v nadvse presenetljivi, kar šokantni luči: blagostanjska družba z odtujenostjo človeka od človeka uresničuje nekatere bistvene postavke marksistične teorije. Po eni strani je marksizem premagala; po drugi strani ona sama potrjuje nekatere osrednje marksistične zasnove. Sodobno dogajanje, zlasti pojavi tako

imenovanega kulturnega marksizma, popolnoma potrjuje njegovo analizo.

Drugi spis v knjigi, *Svoboda in velikodušnost*, je povsem drugačen tako po obliki kakor po snovi. Po obliki je serija povzetkov Komarjevih predavanj v obliki kratkih esejev, dolgih po stran ali dve, zelo primernih za osebno meditacijo. Njihova vsebina pa je strnjen klasični realistični nauk o človeku: o dobroti naravnih nagnjenj, ki jih pokvari napačna raba človekove svobode; o izgubi ali zatajitvi samega sebe v slabih dejanjih; o iskanju lastne duhovne odličnosti; o globoki težnji ustvarjene človeške narave, da bi znotraj meja svojega bitja dosegla popolnost – in mnoge sorodne temeljne definicije, potrebne za človekovo orientacijo ter bivanjsko trdnost. Komar nam z neprekosljivo prepričljivostjo pokaže, da je resnična človekova svoboda odvisna predvsem od spoznanja samega sebe in od notranjega reda v človeku: ne od zunanjih okoliščin, ampak od poglabljanja v svoj resnični človeški položaj, od prečiščevanja namenov, dejanj, zadržanj.

Oba Komarjeva spisa v novi knjigi sta po tematiki bistveno komplementarna: zelo različna, toda eden drugega dopolnjujeta. Prvi drastično problematizira porabniško blagostanjsko družbo in človeka v njej ter kaže na nemožnost njenega razvoja; drugi spis kaže rešitev: globoko osebno življenje, moralno in pristno življenje znotraj resničnih možnosti našega ustvarjenega bitja … To je edina rešitev. Najprej za posameznika, prek njega tudi za družbo. To je edini odgovor usodni odtujenosti in deviacijam, ki jih generira blagostanjska družba.

Uvod je knjigi napisal Komarjev učenec, slovensko-argentinski filozof Martin Sušnik, član Fundacion Emilio Komar. Odlično je prikazal Komarjevo globoko, metafizično »branje« sodobnosti in ob tem utemeljil dve razsežnosti, ki se ju dotika vsa Komarjeva misel: *red* in *skrivnost*, pojma, ki izvirata iz dolge filozofske tradicije in sta kot dve osišči, morda celo eno samo osišče vse Komarjeve misli – po njiju pa se imenuje tudi nova zbirka, ki se s to knjiga začenja: *Ordo et mysterium*.

Smiljan Trobiš
Prelivi slik, besed in oblik
Spes, 2018, 150 strani

Manja Žugman

V pesniški zbirki z naslovom *Prelivi slik, besed in oblik* se pred bralcem razgrinjajo mnogotere umetniške podobe. Te so nastajale izpod rok umetnikov, ki so se več let družili na številnih likovnih kolonijah. Izbor likovnih del za pričujočo zbirko je pripravila Jožica Škof (gre za izbor likovnih del članov Društva likovnih ustvarjalcev v kamnu SKULPTE in likovnikov – udeležencev kolonij), avtor pridanih pesmi pa je Smiljan Trobiš.

Pesnik se je kot udeleženec likovnih kolonij posvetil predvsem opazovanju nastajajočih in nastalih umetniških del, šele pozneje ponotranjenju videnega. Ob umetninah je tudi sam dobil navdih za besedno ustvarjanje. Ob slikah in kamenih podobah je izrisal in ubesedil

svojo zgodbo. Po besedah Jožeta Bartolja je nanizal »drobne meditacije, vtise nekoga, ki se je pustil nagovoriti«. Na tovrsten način se je poklonil umetniškim ustvarjalcem, njihovi duhovni moči in njihovim stvaritvam.

V pričujoči zbirki se na mnogoterih mestih umetnost naravnost preliva. Iz slike se pretoči v besedo, iz besede se zlije v podobo in iz podobe znova zaveje v sliko. Težišče zbirke sloni na pojmovanjih umetnika in umetnosti. Že v prvem sonetu pesnik zapiše, da umetnik ni tisti, ki bi sodil, temveč pusti, »da resnica sama brsti«. Razliva jo v obliki umetniških stvaritev, išče pesem, išče luč. Spreminja, gnete, premleva, drugači realnost in ji skozi svoj poetični izraz riše drugačno podobo. Umetnik zaznava svet, ki ga obdaja, s sanjarjenjem, čudenjem in občudovanjem, kar naposled s svojim izraznim sredstvom – z besedo, glasbo, sliko – to tudi izrazi oziroma sporoči svojemu občinstvu ali po Trobiševih besedah »iz neznanega vrača mir tolažbe v harmonijo danega«. Iz poetičnih vrstic veje tudi vplivna (terapevtska) moč umetnosti in umetniškega izraza, ki »tako gotovo zveni, da se ob njem vsa trdota sveta razblini in spremeni«.

Pesnik se – kakor že v svojih preteklih pesniških zbirkah – znova osredotoča na materialistično komponento, ki je preobtežila življenjski vsakdan in zasužnjila človeka. Misel je toliko bolj poudarjena, ker je velikokrat izražena z vzklikom in v prvi osebi množine, tako pa nagovarja slehernega bralca. V verzih »siv si in raztreščen v stvareh« pesnik poudari človeško razbitost in ujetost v materializmu, hkrati pa nadaljuje s pomirjanjem, da je človek globoko v sebi pa vendarle »barvit, neresničen in lep«. V nadaljevanju poudari poslanstvo umetnika, ki da mora izpeti vse, kar človeku leži na duši. Črke, kamen, barve, zvoki čakajo, da izpovedo njegovo razumevanje sveta in da izpojejo vse tisto, kar je lepo, in vse tisto, kar boli. Zaman je čakanje na dokončno resnico, saj »konca ni in umirjeno petje enigme barv celi rano neznanega«. Nanizane spreminjajoče se podobe in oblike narave, ki se prelivajo iz pesmi v pesem, iz slike v sliko, pa se pojavljajo v sožitju s tendencami tišine, moči in neba in iz neke zgolj navidezne resničnosti prehajajo v »lepoto duha in stvari«. Vseprežemajoča se ljubezen enega v vsem in vsega v enem se tokrat znova pojavlja v izpovedani vseprisotnosti stvarnika. In kje človeku odseva svoboda? Tokrat, kakor tudi v skoraj vseh preteklih pesniških zbirkah, jo je vnovič moč najti nad nami, v nebu. Tam razlaga pesnik, da je vse skrito, tam je svetloba. »In zakaj nadnarava kaže v nebo? / Ker je nebo svobodno / in ni ujeto v krog.« A že na drugem mestu z antitezo svojega bralca (po)uči, da mu je cikličnost vendarle potrebna, saj so njene »poti /…/ spreminjanja«, skozi le-to pa rastemo, vejemo, se (pre)oblikujemo, vzpenjamo k boljšemu, potujemo k cilju. V enem izmed številnih sonetov Trobiš izpove, da se iz ran rojeva najčistejša in najvišja ustvarjalna moč.

V sklepnem delu velja izpostaviti še pesem, nastalo ob sliki Irene Polanec, iz znamenitega cikla *Eva*, v kateri Trobiš naravnost cankarjansko zaključi z očmi, *ki niso mrtev aparat*. Sad, spoznanje in sanje so skriti v »priprtih očeh, ki vidijo dovolj daleč …«. Pesnik svojo nedokončano misel s tropičji na mnogih mestih pušča bralcu odprto, da jo ta lahko svobodno (do)konča, s samosvojo interpretacijo, v katero bo lahko odtisnil ali vtisnil tudi del sebe. Ob pričujočih prelivanjih ustvarjalnega izraza in njegove bogate sporočilnosti bo ljubitelj umetnosti v svojih globinah zagotovo risal zanimivo krajino vseh svojih razmišljanj in meditacij.

Tadeja Petrovčič Jerina

Dom starejših je tudi dom kulture

»Danes, samo danes bom deset minut življenja posvetil dobri knjigi; kakor je hrana nujna za telesno življenje, je branje nujno za življenje duše« (sveti Janez XXIII.). Cankarjevo leto so stanovalci doma starejših na Taboru povezali z zavedanjem te temeljne človekove potrebe. Eno od svojih tovrstnih »pobud od spodaj« so že pred časom uresničili v obliki mesečnih srečanj Kluba prijateljev lepe glasbe. Kakor so stanovalci različnih strokovnih profilov – seveda vsi glasbeni navdušenci – v začetku leta pripravljali zanimive in dobro obiskane teoretične in z zvočnimi posnetki obogatene predstavitve različnih glasbenih zvrsti, tako so se najbolj zagnani ob pobudniku prof. dr. Ignaciju Vojetu odločili za pripravo tako imenovanih Cankarjevih recitalov. V letu, ki je bilo ob stoletnici smrti posvečeno temu vélikemu Slovencu, se niso zadovoljili z organizacijo malone obvezne »proslave«, ampak so pobrskali po zakladnici svojega in v knjigah zapisanega znanja in védenja ter se zavzeto lotili priprave dogodkov.

Od septembra do decembra so se v Centru starejših na Taboru v Ljubljani zvrstili štirje Cankarju posvečeni recitali – v tako rekoč samostojni organizaciji domskih stanovalcev. Prvega, *Ivan Cankar, njegova mati, mladost na Vrhniki in šolanje v Ljubljani*, so povezali z izletom na Vrhniko in v Bistro. Profesor Voje je iz izbrane literature pripravil slikovit prikaz zgodovinskih in družinskih razmer, v katerih je odraščal Ivan Cankar. Ob zapisih njegovih sodobnikov in odlomkih Cankarjevih del so udeleženci lahko iz prve roke in v okolju, kjer je preživljal mladost, spoznavali umetnika in njegovo delo, pa tudi njegov tolikokrat klišejsko prikazan, vendar iskreno in pretresljivo ljubeč odnos do matere.

Oktobrski recital *Ivan Cankar – njegove ljubezni, bivanje na Dunaju in politična opredelitev* je predstavil čare in tegobe njegovega dunajskega življenja, predvsem pa njegovo umetniško zorenje. Zgovorna so pisma, ki jih je z Dunaja pisal domačim in prijateljem.

Cankarjev recital v Centru starejših na Taboru v Ljubljani; foto: Tadeja Petrovčič Jerina

Novembra je bil recital posvečen *Cankarjevemu političnemu udejstvovanju, odnosu do domovine in Rožniku*. V ospredju so bili Cankarjevi odnosi z bližnjimi, specifičen način življenja na Rožniku s številnimi obiski, ki jih je

Snovalci Cankarjevih recitalov v Centru starejših na Taboru v Ljubljani; z leve proti desni: Zlata Kogoj, Marija Pučko, Renata Gostinčar, Ignacij Voje in Ivica Potisek; foto: Tadeja Petrovčič Jerina

umetnik včasih doživljal kot spodbudo, včasih pa kot motnjo svojemu ustvarjalnemu geniju, ki je prav tam ustvaril najlepše eseje in črtice.

Cankarjevi pogledi na svoje literarno delo, poslednje slovo – to je bila tema zadnjega recitala na predvečer stoletnice njegove smrti. Znova v ospredju Cankar s svojimi zapisi ter odnosi, ki so zaznamovali zadnja leta njegovega popotovanja. Ob njegovi smrti in pogrebu – ta je bil prvi, ki se ga Narodna vlada Slovenije ni pomišljala kriti iz svojega proračuna – spoštovanje, ki preveva vse, kar so o njem takrat zapisali razni misleci ne glede na morebitno nazorsko različnost.

Vezno besedilo, ki ga je profesor Voje povezal s skrbno izbrano slikovno projekcijo omenjenih protagonistov in krajev ter z glasbenimi posnetki, ki so dodatno poudarili čustveni naboj posameznih življenjskih prelomnic, so s svojimi interpretacijami odlomkov iz Cankarjevih del ter zapisov o njem dopolnjevale gospe Gostinčar, Kogoj, Potisek in Pučko. Pri vsakem od recitalov so z vsebinsko uglašenim izborom pesmi sodelovale tudi pevke zbora Taborjani.

Ker sem se v tovrstnim dogodkom prirejeni mali jedilnici, napolnjeni do zadnjega kotička, tudi sama udeležila zadnjega, dobro uro trajajočega recitala, ki so ga navzoči spremljali z neskaljeno pozornostjo in velikim zanimanjem, me ne zapusti misel, kakšno obogatitev bi takšno posredovanje Cankarjeve veličine pomenilo tudi v kakšnem drugem okolju, nenazadnje v osnovnošolskem. Umetniške podobe, ki se prve vtisnejo v nepopisano tkivo srkajočega uma, namreč močno zaznamujejo in pogosto ključno usmerjajo človekovo dojemljivost tudi za ta register življenja. Morda nekaj, kar bi kazalo ne le v družinskem okolju, ampak tudi na ravni institucij udejanjiti v duhu medgeneracijskega sožitja.

Seveda so opogumljajoča tudi dognanja sodobne nevroznanosti, da človek vse življenje ohranja zmožnost učenja. Le pravo pot je treba poiskati! Udeleženci Cankarjevih recitalov so se v tem duhu ustvarjalcem prisrčno zahvalili z lastno izkušnjo, da se človek – ne glede na leta in izkušnje – vedno lahko nauči kaj novega, tudi o Cankarju!